

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Av Eva Maria Mörner

Kyrkliga ideal mot politisk verklighet

Äktenskapslagstiftningen
1968 och 1973

Historik, ståndpunkter och debatt

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Kjell-Åke Modéer

Ämnesområde: Rättshistoria

Termin: 9

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING	s. 4
FÖRORD	s. 5
FÖRKORTNINGAR	s. 6
1. INLEDNING	s. 7
1.1 PRESENTATION AV ÄMNET	s. 8
1.2 TEORI, SYFTE, FRÅGESTÄLLNINGAR, DISPOSITION OCH AVGRÄNSNINGAR	s. 8
1.2.1 Teori, syfte och frågeställningar	s. 8
1.2.2 Disposition och avgränsningar	s. 9
1.3 LITTERATUR OCH FORSKNINGSLÄGE	s. 11
2. ÄKTENSKAPSRÄTTENS HISTORISKA BAKGRUND	s. 13
2.1 MEDELTIDENS ÄKTENSKAPSRÄTT	s. 13
2.1.1 Seder och riter i ättesamhället	s. 13
2.1.2 Äktenskapet och den romerska rätten	s. 15
2.1.3 Katolska kyrkan och den kanoniska rätten	s. 15
2.2 REFORMATION, KYRKOORDNINGAR OCH KYRKOLAG	s. 18
2.2.1 Kyrklig trolovning och vigsel	s. 19
2.2.2 Reformationens syn på äktenskapsskillnad	s. 20
2.3 ÄKTENSKAPET OCH 1734 ÅRS LAG	s. 21
2.3.1 Trolovning och kyrklig vigsel	s. 21
2.3.2 Äktenskapsskillnad - dom eller dispens	s. 22
2.4 FRÅN KYRKORÄTT TILL CIVILRÄTT	s. 23
2.4.1 Ökad religionsfrihet - ståndsriksdagens avskaffande - kyrkomötet	s. 24
2.4.2 Successiva förändringar i äktenskapslagstiftningen	s. 24
2.4.3 Egenvilligt övergivande - "Köpenhamnsresorna"	s. 25
2.5 DEN FÖRMODERNA ÄKTENSKAPSLAGSTIFTNINGEN	s. 27
2.5.1 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning	s. 27
2.5.2 1920 års giftermålsbalk	s. 28
3. REVIDERING AV GIFTERMÅLSBALKEN 1968 OCH 1973	s. 30
3.1 FAMILJERÄTTSKOMITTÉN OCH FAMILJELAGSAKKUNNIGA	s. 30
3.1.1 Förberedande utredningar - nordiska rekommendationer	s. 30
3.1.2 Familjerättskommittén - proposition 1968:136	s. 31
3.1.3 Familjelagsakkunniga - kommittédirektiv	s. 33
3.1.4 Proposition 1973:32	s. 34
3.2 DEN POLITISKA KONTEXTEN OCH DEBATTEN VID TIDEN KRING 1968 OCH 1973	s. 35
3.2.1 Nya rörelser - ny enkammarriksdag - valen 1968, 1970 och 1973	s. 35
3.2.2 Bostadspolitik, barnomsorg, arbetskraft och särbeskattning	s. 37
3.2.3 Genuskontrakt och könsroller - influenser från samhällsvetenskapen	s. 38
3.2.4 Från valfrihet till jämställdhet - lönearbetet och tvärförärfamiljen	s. 39
3.2.5 Utbyggnaden av offentlig sektor - jämställdhetspolitikens genombrott - föräldraförsäkring och borgerliga initiativ	s. 40
3.3 PRINCIPIELLA STÄNDPUNKTER I REVIDERINGEN 1968	s. 41
3.3.1 Likställd äktenskapsålder - 18 år - för kvinnor och män	s. 41
3.3.2 Frivillig lysning	s. 42
3.3.3 Hemskillnad på gemensamt yrkande, utan krav på djup och varaktig söndring	s. 43
3.3.4 Slopande av ovillkorlig äktenskapsskillnad vid otrohet.	s. 43
3.3.5 Utökade möjligheter till medling	s. 45

3.4	STÅNDPUNKTER OCH DEBATT OM FAMILJ OCH ÄKTENSKAP 1972	s. 46
3.4.1	Familjelagsakkunniga om familjens funktioner - särskilda yttranden om äktenskap och familj	s. 46
3.4.2	Särskilda yttranden - SOU 1972:41	s. 47
3.4.3	Neutralitet mellan olika samlevnadsformer - motioner och interpellationsdebatt i riksdagen 1972	s. 49
3.5	PRINCIPIELLA STÅNDPUNKTER I 1973 ÅRS REVIDERING	s. 50
3.5.1	Slopande av trolovning som rättsinstitut	s. 51
3.5.2	Slopande av giftomannasamtycke för underårig	s. 52
3.5.3	Formen för äktenskapets ingående	s. 53
3.5.4	Frivillig medling	s. 55
3.5.5	Slopande av hemskillnad, slopande av särskilda grunder för omedelbar skilsmässa samt slopande av skadestånd vid skilsmässa	s. 57
4.	ÄKTENSKAPET, KYRKAN OCH SEKULARISERINGEN	s. 59
4.1	VAD MENAS MED SEKULARISERING?	s. 60
4.1.1	Religionens utestängande – samhällets "förvetenskapligande"	s. 61
4.1.2	Avförtrollning – avmystifiering – avsakralisering	s. 61
4.1.3	Värdenihilism och rationalitet	s. 63
4.2	KYRKAN, STATEN OCH POLITIKEN	s. 65
4.2.1	Brytningstid - kristendomen inte längre skyddad	s. 65
4.2.2	Kyrkan och staten – utredningar och debatt	s. 65
4.2.3	Kyrkan och riksdagspartierna	s. 67
4.2.4	Bildandet av KDS, kristdemokratisk samling	s. 68
4.2.5	Kristna uppfattningar i riksdagsdebatten angående prop. 1973:32	s. 69
4.3	KYRKAN OM FAMILJEN OCH ÄKTENSKAPET	s. 70
4.3.1	Vigsel av fränskilda - "Så bör det vara"	s. 70
4.3.2	Kyrkan som remissinstans - familjeberedningen och familjelagsakkunniga	s. 71
4.3.3	Dialog och självkritik	s. 73
5.	ANALYS	s. 76
5.1	ÄKTENSKAPSRÄTTENS TRADITION OCH RETRADITION	s. 76
5.1.1	Uppbrott och förenklingar	s. 76
5.1.2	Det förkristna arvet, och det kristna	s. 77
5.1.3	Historiska strömningar i nutidens diskurs	s. 78
5.2	1968 OCH 1973 - EN POLITISERAD OCH SEKULARISERAD RÄTTSKULTUR	s. 79
5.2.1	Från juristkommittéer till politisk styrning - från juridik till sociologi	s. 79
5.2.2	Parlamentariskt samförstånd - kyrklig splittring	s. 80
5.2.3	Liberalism och socialdemokratisk familje- och arbetsmarknadspolitik	s. 81
5.2.4	Hemmafruar, ensamföräldrar och jämställdhet	s. 83
5.2.5	Kyrkan, den "negativa opinionsbildningen" och den patriarkaliska familjens kris	s. 83
5.3	AVSLUTANDE REFLEXIONER OCH NYA UPPTÄCKTER	s. 85
5.3.1	Den moderna uppfattningen - och den postmoderna	s. 85
5.3.2	De moderna metaberättelserna och det kristna paradigmet	s. 86
5.3.3	Erkännandets politik - familjen och rättvisan	s. 87
	BILAGOR	s. 88
	LITTERATURFÖRTECKNING	s. 96

SAMMANFATTNING

Syftet med det här examensarbetet är att belysa sambanden mellan äktenskapsrättens historiska bakgrund å ena sidan, och den politiska kontexten å den andra i fråga om de principiella ståndpunkter som framkommer under revisionsarbetet av giftermålsbalken år 1968 respektive 1973. Syftet är också att belysa den rättskulturella miljön under dessa år. Bland aktörerna i rättskulturen är det särskilt kyrkan, dess roll och ståndpunkter som lyfts fram. Under behandlingen i kapitel och avsnitt framkommer i stora drag följande:

- Den historiska genomgången visar att den svenska äktenskapsrätten har sin bakgrund i fyra traditioner: den fornnordiska, förkristna äktenskapsrätten, den romerska rätten, den kyrkliga rätten (kanonisk rätt och luthersk) samt en liberal, modern rättsuppfattning (upplysningstiden). Efter en rad successiva förändringar under 1800-talet gjordes en revision av gamla giftermålsbalken (från 1734) vilken ersattes av den första moderna äktenskapslagstiftningen i två steg: 1915 (lag om äktenskaps ingående och upplösning) respektive 1920 (den nya giftermålsbalken).
- Under åren 1968 och 1973 skedde en rad förenklingar i äktenskapslagstiftningen, framför allt i fråga om skilsmässa. Genom riksdagens godkännande år 1968 kunde makar erhålla hemskilnad (separation) på gemensam begäran. År 1973 slopades särskilda grunder (otrohet etc) för skillnadsdom mellan makar samtidigt som medlingen gjordes frivillig. Slopandet av trollovningen (1973) innebar också en förenkling i äktenskapslagstiftningen samtidigt som den sista resten av en fornnordiska, förkristen tradition nu inte längre fanns stadgad i gällande lag. Kvar fanns endast vigseln – som liksom lysningen (frivillig från och med 1968) utvecklats inom den kyrkliga rätten – som institut för konstituering av ett giltigt äktenskap.
- Revisionerna 1968 och 1973 kunde genomföras i ett relativt politiskt samförstånd, trots att den rådande rättskulturen inte bara kännetecknades av sekularisering utan också av politisering. Den senare revisionen leddes av en kommitté med politiker. Det var då också första gången som en statlig kommitté hade i uppdrag att utreda äktenskapsrätten utifrån politiska direktiv. Dessa direktiv hade klara samband med socialdemokratisk arbetsmarknadspolitik men också med den liberala syn på jämställdhet som ursprungligen, under 1960-talet, hade drivits av folkpartiet.
- Från att tidigare – allt sedan kristendomen infördes i landet – ha haft ett mycket stort inflytande i äktenskapslagstiftningen avtog kyrkans inflytande från och med mitten av 1800-talet till följd av ökad liberalisering, sekularisering men också urbanisering och nya livsstilar. Vid åren 1968 och 1973 var det framför allt från frikyrkorna sida som motståndet till förändringar var som starkast. Flera av svenska kyrkans företrädare uttryckte däremot samförstånd i aktuella remissvar.
- Medan rättskulturen 1968 och 1973 präglades av rationalitet och modernitet kan nutidens förhållanden kan sägas vara uttryck för så kallade post-moderna reaktioner. Därför finns också idag en mångfald uppfattningar och riktningar i debatt om äktenskap, giftermål och parförhållanden.

FÖRORD

Med anledning av att jag härmed presenterar mitt examensarbete är det några personer jag särskilt vill framföra ett tack till:

... *Christina Merker-Siesjö* som från allra första stund – utan minsta tvivel eller ifrågasättande – stödde min idé att börja studera igen och som sedan dess följt mig, och följer mig vidare alltjämt.

... *Maria Åberg*, min bästa kurskamrat och mycket goda vän, för att hon tog tag i mig när jag var nära att ge upp studierna, på halva vägen, vilket alltså inte skedde. Maria har dessutom under årens lopp läst igenom, rättat och tyckt till om alla mina PM och uppsatser, så även detta examensarbete.

... mina barn *Edwin, Niels* och *Lotte* för att lyser upp min och andras tillvaro med sin humor, kreativitet och medkänsla och för att de stått ut med mitt minst sagt riskfulla – och emellanåt lite skakiga – projekt att under flera år både studera och arbeta.

... *Per-Olof Jönsson* och *Graciela Ratti* som gjort mig delaktig i roliga och stimulerande projekt, till nytta för både studier och arbete.

Sist men inte minst ett varmt tack till professor *Kjell Åke Modéer* som bidragit med inspiration, utmaningar och vägledning till det arbete som här följer.

Lund, maj 2005

Eva Maria Mörner

FÖRKORTNINGAR

DissF	Dissenterförordningen (1873)
DS	Diplomatarium Suecanum
FB	Föräldrabalken
GB	Giftermålsbalken (1734 års lag, fr o m 1920)
HLÄB	Helsingelagens äktenskapsbalk
JO	Justitieombudsmannen, riksdagens
KF	Kunglig förordning
KyrkoL	Kyrkolagen 1686
MB	Missgärningabalken (Västgötalagen)
RD I	Riksdagens första kammare
RD II	Riksdagens andra kammare
SkL	Skånelagen
UPÄB	Uplandslagens ärvdabalk
ÄGB	Äldre giftermålsbalken (1734 års lag, t o m 1920)
ÄktB	Äktenskapsbalken
Lagberedningens förslag 1913	Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken I. Förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m.m. (1913)
Lagberedningens förslag 1918	Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken I. Förslag till giftermålsbalk m.m. (1918)
LU 73:20	LU 73:20 Lagutskottets betänkande i anledning av Kungl. Maj:ts proposition 1973:32 med förslag till lag om ändring i giftermålsbalken m.m. jämte motioner.
LU 2004/05:LU14	LU 2004/ 05:LU14 om äktenskap, partnerskap och samboende.

1. INLEDNING

”Marianne (dricker): För att prata förnuftigt...

Johan: Så det där du sa tidigare var inte förnuftigt?

Marianne: Det var inte förnuftigt, men det var sant och nödvändigt och det borde du begripa.

Johan: Jag sitter här och begriper allt vad jag orkar.

Marianne: För att alltså tala förnuftigt. För att säga något vettigt så borde du vara glad för att jag har gjort mig fri och gör att jag vill leva mitt eget liv. Jag tycker du ska göra precis det-samma. Du ska göra dig fri från det som har varit, alltihop. Och du så ska du börja på nytt under helt andra villkor. Precis nu har du en fantastisk chans...”

(Ur ”Scener ur ett äktenskap” av Ingmar Bergman, 1973.)

1.1 PRESENTATION AV ÄMNET

Lagstiftningen om familj och äktenskap intresserar mig särskilt eftersom det i så väldigt hög grad påverkar och griper in i människors liv och livsval. Människor har dessutom egna föreställningar om familj och äktenskap, ofta tack vare att rätten utvecklats och ser ut som den gör men även – och kanske ännu oftare – därför att lagstiftningen egentligen inte ger några tydliga ledtrådar om vad som är idén med familj och äktenskap. Inte minst mina kontakter och samarbeten – på arbetsplatser, i utvecklingsprojekt, i föreningslivet etc – med människor från utomnordiska länder har fått mig att inse att vi här i Sverige har ganska vaga uppfattningar om familj och äktenskap.

Min ursprungliga tanke var därför att ägna examensarbetet åt att undersöka rättsutvecklingen under 1900-talet med sikte på att besvara frågorna: ”vad är en familj?” och ”vad är ett äktenskap?” Ganska tidigt i processen uppstod dessutom också idén att särskilt belysa kyrkans roll i lagstiftningsprocessen. Till min förvåning visade det sig att den rättshistoriska forskningen på det familje- och äktenskapsrättsliga området inte är särskilt omfattande. När det gäller 1900-talet finns nästan inget alls. Den tidiga rättshistorien är desto mer kartlagd och med den som bakgrund har arbetet inneburit djupstudier i förarbeten och riksdagsdebatt tillsammans med läsning av främst sociologisk litteratur, och i det här fallet även religionssociologisk så- an, samt i viss mån litteratur med rön från genusforskningen.

På förslag av professor *Kjell Åke Modéer* har arbetet centrerats till den politiska debatten – och rättskulturen – i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Det har med andra ord förutsatts att den ideologiska grund som dagens rättsuppfattningar om familj och äktenskap vilar på har sin förklaring i den tidens debatt och kontext. Vidare blev jag också rekommenderad att utgå från rättsinstitut i anslutning till äktenskapets ingående och upplösning. Detta har visat sig vara en väl fungerande avgränsning och det är således instituten trolövnings, lysning etc samt vissa grunder för äktenskapsskillnad som det redogörs för, både i den historiska översikten och i avsnitten om revideringen av giftermålsbalken 1968 och 1973. Även i avsnitten om kyrkan

och sekulariseringen återkommer dessa institut, dock med tonvikt på äktenskapets upplösning vilket har sin naturliga förklaring i att kyrkan särskilt varit aktiv i debatten om skilsmässa och frånskildas möjligheter att ingå nya äktenskap.

Bristen på forskning i kombination med nödvändiga avgränsningar gör att det långt ifrån är en heltäckande studie som presenteras. Inte heller innehåller arbetet några helt givna svar på frågorna ”vad är en familj?” eller ”vad är ett äktenskap?”. Däremot tror jag att arbetets tre ganska fristående kapitel – historiken, revideringen 1968 och 1973 samt kapitlet om kyrkan och sekulariseringen – kan vara ett bidrag till en intressant diskussion, och kanske fortsatta efterforskningar. Jag menar då inte bara rätten att ingå äktenskap – en fråga jag för övrigt lämnar helt utanför detta arbete – utan syftar snarare på de idéer och normer som styr oss till att organisera våra familjeliv på det ena eller andra sättet. Det är det som intresserar mig.

1.2 TEORI, SYFTE, FRÅGESTÄLLNINGAR, DISPOSITION OCH AVGRÄNSNINGAR

1.2.1 TEORI, SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Framställningen i det här examensarbetet bygger inte på någon uttalad teori. Det görs emellertid i de olika avsnitten hänvisningar till teoribildningar, främst inom sociologin och genusforskningen. Ett sådant exempel är professor *Yvonne Hirdmans* forskning och begrepp om *genuskontrakt*, en aspekt jag endast kort berör men som borde kunna utvecklas ytterligare för djupare förståelse om äktenskapsrättens verkningar, både i historiskt hänseende och i ett framtidsperspektiv. Vidare hänvisas exempelvis också – i samband med redogörelsen för äktenskapet, kyrkan och sekulariseringen i kapitel 4 – till *Max Webers* teorier om världens ”*avförtrollning*”. Under arbetets gång med att dels finna lämpligt material, dels utarbeta en lämplig disposition för ämnets behandling har jag som underliggande metod använt mig av den modell som utvecklats av *Kjell-Åke Modéer* och som med sikte på att beskriva rådande rättskulturer tar fasta på i tur och ordning: konstitutionerna, normerna, ideologierna och aktörerna.

Syftet med examensarbetet är att belysa sambanden mellan äktenskapsrättens historiska bakgrund å ena sidan, och den politiska kontexten å den andra i fråga om de principiella ståndpunkter som kommer fram i den revisionsarbetet år 1968 respektive 1973. Syftet är också att belysa den rättskulturella miljön under dessa år. Bland aktörerna i rättskulturen är det särskilt kyrkan, dess roll och ståndpunkter som lyfts fram.

De tre frågeställningar som jag har arbetat utifrån är:

1. *Vilken är den historiska bakgrunden till den moderna äktenskapsrättens bestämmelser om äktenskapets ingående och upplösning, särskilt i fråga om:*

- trolovningen,
- lägsta äktenskapsålder och giftomannasamtycke,
- lysning,
- form för äktenskapets ingående,
- nya möjligheter och förenklingar avseende äktenskapets upplösning samt
- medling mellan makar.

Urvalet av rättsinstitut har sin förklaring i att det i hög grad just är dessa som genomgår flera avgörande förändringar – eller slopas helt och hållet – genom riksdagsbeslut under 1900-talet, från och med 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning samt införande av 1920 års äktenskapsbalk fram till och den aktuella och avgörande revisionen 1968 och 1973. De utvalda rättsinstituten återspeglar också det kyrkliga inflytandet och dess förändrade uttryck och verkan.

2. *Vad kännetecknar den politiska kontexten och debatten kring åren 1968 och 1973 och vilket politiskt motstånd respektive samförstånd möter de ändringar som sker inom äktenskapsrätten?*

Även den här frågeställningen utgår från ovan (punkt 1) nämnda rättsinstitut och har behandlats genom en jämförelse av de ståndpunkter som kan utläsas i kommittébetänkanden, sammanställningar av remissvar samt i riksdagsmotioner.

3. *Hur förhåller sig kyrkan till det lagstiftningsarbete som sker inom äktenskapsrätten 1968 och 1973 och hur återspeglas sekulariseringen i den omgivande rättskulturen under den aktuella perioden?*

Utöver en kortare redogörelse (3.2) för utmärkande drag i den politiska debatten och kontexten under 1960-talet och de första åren in på 1970-talet ägnas ett särskilt kapitel (kapitel 4) åt att belysa några aspekter på sekulariseringen samt äktenskapsrätten i förhållande till kyrkans uppfattningar och medverkan i debatt och opinionsbildning.

1.2.2 DISPOSITION OCH AVGRÄNSNINGAR

Den historiska översikten (kapitel 2) innefattar kortfattade redogörelser över äktenskapsrättens utveckling, från tidig medeltid fram till och med den tidigaste moderna äktenskapslagstiftningen i början av 1900-talet. Framställningen i kapitel 3, som också är arbetets huvudsakliga kapitel, ägnas åt revideringen av giftermålsbalken 1968 och 1973. Kapitlet inleds med en översikt i fråga om de huvudsakliga förändringar – med tonvikt på äktenskapets ingående och upplösning – som de två aktuella propositionerna (prop. 1968:136 respektive 1973:32) resulterade i. Därefter följer en översikt med nedslag i den politiska debatt och kontext som i några avseenden kan sägas utmärka den aktuella tidsperioden och då särskilt i de politikområden som avser familj och äktenskap. I kapitlets därpå följande avsnitt redogörs för principiella ståndpunkter i det förberedande lagstiftningsarbetet, några särskilda yttranden i familjelagsakkunnigas betänkande samt i en interpella-

tionsdebatt i riksdagen år 1972. Slutligen redogörs även för vissa principiella ståndpunkter i det förberedande lagstiftningsarbetet under perioden 1969 till och med 1973, det vill säga under de år som den statliga kommittén ”familjelagsakkunniga” var verksam.¹

Frageställningarnas fokus på äktenskapets ingående och upplösning har inneburit att övriga förekommande rättsinstitut inom äktenskapsrätten – exempelvis frågor om makars inbördes ställning, äktenskapets ekonomiska rättsverkningar etc – inte tas upp till behandling. Inte heller förekommer i behandlingen några närmare redogörelser för motsvarande lagstiftningsarbete som under den aktuella perioden skedde parallellt i de övriga nordiska länderna. Dessutom lämnas familjebalken helt utanför.

De avgränsningar som gjorts i behandlingen av utvalda rättsinstitut är i huvudsak följande:

- *Trolovingen* behandlas dels som förutsättning för äktenskapets ingående, dels som en ceremoni med eget regelverk – vid sidan om bestämmelserna om vigsel – fram till dess stegvisa avskaffande 1915 respektive 1973. Närmare bestämmelser om formen för trolovingen eller särskilda frågor i anslutning till dess upplösning så som skuldfrågan, skadestånd etc behandlas ej.
- *Äktenskapsålder – giftomannasamtycke*. Behandlingen ägnas åt själva huvudfrågan om vilken den lägsta äktenskapsåldern ska vara – för kvinnor och för män – och går inte närmare in på förekommande dispensförfarande. Giftomannasamtycket behandlas endast avseende underåriga och således inte omyndigförklarade. Övriga äktenskapshinder behandlas inte alls.
- *Lysning*. Redogörelserna avser endast den historiska bakgrunden till införande av obligatorisk lysning samt övergången till den frivilliga lysningen (1968). Administrativa aspekter på lysningen behandlas således ej.
- *Formen för äktenskapets ingående*. Behandlingen har sin utgångspunkt i den historiska bakgrunden till sådana ceremonier och överenskommelser som konstituerar ett rättsligt giltigt äktenskap. Några mer ingående redogörelser om krav på ceremoniernas innehåll och utförande redogörs således ej för.
- *Äktenskapets upplösning*. Behandlingen ägnas åt de förändringar under 1900-talet – först i den första moderna revideringen 1915 och sedan i 1968 års respektive 1973 års revideringar – som inneburit möjligheter till att över huvudtaget kunna ta ut skilsmässa den gången parterna själva så önskar. Även äktenskapskillnad till följd av otro behandlas. Andra grunder som förekommer i redogörelserna är främst ”egenvilligt förfarande” samt ”varaktig och djup söndring”. Därmed utgår redogörelser för sådana grunder till äktenskaps upplösning som avser sjukdom, våld etc. Dessutom behandlas inte alls ekonomiska konsekvenser i samband med skilsmässa.
- *Medlingen* berörs så till vida att den delvis haft sitt ursprung som ersättning för det tidigare förfarandet med ”varning” – således en straffrättslig åtgärd – inför kyrkoherde och kyrkoråd. Medlingen var också den verksamhet som senare utvecklades till familjerådgivning och därmed kom att helt stå utanför äktenskapsrättens lagstiftning. Behandlingen av institutet

---

¹ Bakgrunden till och sammansättning av de två statliga kommittéerna ”familjerättskommittén” respektive ”familjelagsakkunniga” förklaras i kapitel 3 (sammanfattande beskrivning, 3.1).

återger bland annat de motiv och ståndpunkter i lagstiftningsprocessen som givit uttryck för medlingens värde och möjligheter att motverka ”förhastade skilsmässor” men också att möta människors integritet och frihet att fatta sina egna beslut.

- *Politisk kontext och debatt.* För att belysa den omgivande politiska kontext som kännetecknat 1968 års och 1973 års revideringar av äktenskapsrätten har ett särskilt avsnitt (3.2) ägnats åt att redogöra vissa utmärkande drag och händelser i den politiska vardagen och debatten under dessa år. Avgränsningarna har då skett bland annat genom att endast helt kort beskriva riksdagspartiernas ställning i samband med valen 1968, 1970 och 1973 samt något om tidens debattklimat med en stark vänsterrörelse, så även i internationellt hänseende. Författningsreformen med införande av enkammarriksdag (riksdagsbeslut 1969) – av betydelse för 1973 års riksdagsarbete – behandlas helt kort. Vidare nämns bostadspolitiken, kvinnorna och arbetsmarknaden samt barnomsorgen. Även jämställdhetspolitiken berörs liksom därmed också det förändrade genuskontrakt – från valfrihet till jämställdhet – som gav sig till känna just under den aktuella perioden. Övriga politikområden berörs ej och inte heller andra aktörer än riksdagspartierna varför flera intresseorganisationer och andra opinionsbildare i debatten om äktenskapet och äktenskapsrätten ställts helt utanför behandlingen.
- *Sekularisering.* För att i någon mån belysa det kyrkliga inflytandet – och därmed också det avtagande inflytandet – i lagstiftningsprocessen under 1900-talet har som tidigare nämnts ett eget kapitel sammanställts för frågor om äktenskapet, rätten och sekulariseringen (kapitel 4). Inledningsvis återges vissa religionssociologiska rön och uppfattningar, om än mycket översiktligt, som kan bidra till att förklara sekulariseringens orsaker, kännetecken och verkan. Kapitlet ägnas också åt att beröra debatt och utredningar om förhållandet mellan kyrka och stat samt i viss mån även kyrkans hållning i remissvaren, främst avseende familjelagsakkunnigas förslag i SOU 1972:41. I övrigt har kapitlets behandling avgränsats till att referera ur ett par skrifter om familj och äktenskap med svenska kyrkan som avsändare.

1.3 LITTERATUR OCH FORSKNINGSLÄGE

Mitt examensarbete spänner över flera olika forskningsområden. Som jag redan nämnt finns en ganska riklig forskning när det gäller den svenska familje- och äktenskapsrättens tidiga historik. Inte minst *Gerhard Hafström*² har svarat för väsentliga delar av den tidiga rättshistorien på området. När det gäller det moderna 1900-talet saknas emellertid rättshistorisk forskning. Istället finns en omfattande sociologisk forskning som även går in på rättsfrågor om familj och äktenskap. En av de ledande forskarna, *Jan Trost*, fanns med som expert i familjelagsakkunnigas arbete (SOU 1972:41) och är en av de sociologer som haft mycket stort inflytande i fråga om uttolkningar av familjens roll och utveckling i det moderna samhället. I det här examensarbetet hänvisas dock inte mer än någon enstaka gång till Trost i direkt mening, men väl till familjelagsakkunnigas betänkande. I övrigt bedömer

---

² Gerhard Hafström (1904–1985) var professor i romersk rätt samt rättshistoria vid Lunds universitet under åren 1952–1972.

jag att den litteratur jag använt mig av i väsentliga delar återspeglar forskningsläget – det vill säga sociologisk forskning, religionsforskning och genusforskning – i första hand i Sverige och till viss del också internationellt.

Den litteratur som använts för kapitlet om äktenskapsrättens historiska bakgrund (kapitel 2) utgörs till stor del av lagberedningens betänkande från 1913. I den historiska bakgrunden refereras även till *Halvar G F Sundberg* ("Kyrkorätt" 1948), *Gerhard Hafström* ("Den svenska familjerättens historia" 1965), *Folke Schmidt* ("Äktenskapsrätt" 1963), *Jacob Sundberg* ("Familjerätt i omvandling" 1969) och *Kjell-Åke Modéer* ("Historiska rättskällor" 1997) samt *Ditlev Tamm* ("Romersk rätt och europeisk rättsutveckling" 1998).

För att beskriva den politiska debatten och kontexten kring åren 1968 och 1973 hänvisas främst till *Stig Hadenius* ("Svensk politik under 1900-talet" 2000) och *Jessica Lindvert* ("Feminism som politik" 2002). Den senare nämnda avser särskilt frågor om jämställdhet. Angående jämställdhetsfrågorna hänvisas också till *Yvonne Hirdman* ("Genus – om det stabilas föränderliga former" 2001). För refererande redogörelser över principiella ståndpunkter i samband med ändringar i giftermålsbalken 1968 respektive 1973 har i huvudsak använts betänkanden (SOU 1964:34-35 och SOU 1972:41), propositioner (prop. 1968:136 och prop. 1973:32) samt även aktuella utskottsutlåtanden.

Den litteratur som utgjort material till kapitlet om äktenskapet, kyrkan och sekulariseringen (kapitel 4) är främst bidrag av *Göran Bexell* ("Människans befrielse" 1975), *Göran Gustavsson* ("Tro, samfund och samhälle" 1977), *Sören Ekström* ("Makten över kyrkan" 2000), *Kjell Kallenberg* ("Livsåskådning i kris" 1987), *Staffan Källström* (föredrag om "Axel Hägerström och samhällsdebatten", 1997). Dessutom refereras till *Anthony Giddens* ("Sociologi" 1993) med flera andra internationella forskare som *David Lyon* (avsnitt i antologin "Världsvid kristendom vid 1900-talets slut" 1987). Författarna och forskarna bakom den utvalda litteraturen hänvisar i sin tur till andra forskare vilket innebär vissa teorier och forskningsrön av och från exempelvis till *Max Weber* och *Peter L Berger* också förekommer. På grund av ytterligare nödvändiga avgränsningar har jag avstått från att ta med *Christina Florins* och *Bengt Nilssons* rapport ("Något som liknar en oblodig revolution" 2000) om jämställdhetens politisering under 1960- och 1970-talen. Med ett mer uttalat sociologiskt perspektiv borde detta arbete vara med. I det här examensarbetet hänvisas emellertid endast helt kort till Florin och Nilsson i samband med Jessica Lindverts och Yvonne Hirdmans analys och reflektioner.

I analysen gör jag dessutom hänvisningar till *Manuel Castells* ("Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur. Band II. Identitetens makt" 2000), *Mats Alvesson* ("Postmoderns och samhällsforskning" 2003), *Matei Calinescu* ("Modernitetens fem ansikten" 1987) samt *Nancy Fraser* ("Den radikala fantasin. Mellan omfördelning och erkännande" 1989).

2. ÄKTENSKAPSRÄTTENS HISTORISKA BAKGRUND

*Vi är en serie
av oavslutade, sammansatta tecken på väg
Vår innersta betydelses rest
kan aldrig tydas
För en kod kan aldrig tyda
sig själv
Klassen av alla klasser innefattar också
sig själv
Vi är en del av
det sammansatta tecknets
historia*

(Ur ”Det oavslutade” språket av Göran Sonnevi, 1972.)

Den historiska översikt som här följer tar avstamp i medeltidens äktenskapsrätt med redogörelser för den förkristna rättssyn på familj och äktenskap som bland annat kan utläsas av de nedtecknade landskapslagarna.³ Vidare redogörs för den katolska kyrkans och senare också reformationens inverkan på äktenskapsrätten liksom den kodifiering som skedde i och med 1734 års lag. Den historiska översikten innehåller även en kortare redogörelse för 1800-talets utveckling samt slutligen den första moderna äktenskapsrätten i och med 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning samt ikraftträdandet av 1920 års äktenskapsbalk.

2.1 MEDELTIDENS ÄKTENSKAPSRÄTT

I det här första avsnittet nämns några exempel från den sedvanerätt som var utmärkande för de förkristna äktenskapslagarna. Vidare redogörs helt kort för vissa begrepp och uppfattningar som kännetecknar den romerska rättens syn på äktenskap respektive äktenskapsskillnad. Avsnittet avslutas med exempel från den romersk-katolska kyrkans regelverk, den så kallade kanoniska rätten, som kom att få mycket stort inflytande på de nordiska och svenska äktenskapslagarna.

2.1.1 SEDER OCH RITER I ÄTTESAMHÄLLET

Många av de begrepp som vi idag förknippar med äktenskap – såsom fästman, fästfolk, giftermål, bröllop etc – har sin förklaring i det tidiga medeltida ättesamhället, det vill säga i den tid då den kristna kyrkan ännu inte haft få något inflytande i äktenskapslagar och äktenskapsritualer.

---

³ I Sverige uppdelas landskapslagarna traditionellt i Göotalagar och Svealagar. Göotalagarna omfattar Västgötalagen, Östgötalagen och den så kallade Tiohäradslagen vilken gällde i tio härad i Småland. Den äldsta bevarade lagboken, Äldre Västgötalagen, är från 1280-talet även om lagreglerna är av äldre datum. Svealagarna tillhör ett senare kronologiskt skikt från slutet av 1290-talet till ca 1330. Till Svealagarna räknas Södermannalagen (som föreligger i två redaktioner), Uplandslagen, Västmannalagen, Dalalagen och Hälsingelagen. Under den period som landskapslagarna tecknades ned skedde en tydlig påverkan från den europeiska rättsboks litteraturen och i samtliga de skandinaviska länderna pågick en utveckling under 1100–1300 från regionala lagar – genom respektive landskapslag – till central lagstiftning. (Modéer, s. 45–46.)

- *Fästning*. Det förkristna äktenskapet föregicks av fästning och fästningsstämman då kvinnan skulle överföras – ”fästas” – från en ätt till en annan.⁴ Vid fästningsstämman stadfästes avtalet av de så kallade fastarna (representanter från respektive ätt): ”Envar som fäster hustru skall fästa henne med åtta fastar, fyra på kvinnans sida och fyra på mannens, då hon är kommen till mogen ålder och själv är tillstädes” (HLÄB 1:1).⁵ I Dalalagens giftermålsbalk talades även om frieri: ”Nu rider en man till en gård för att bedja om hustru åt sig. Då skall bonden svara å sin dotters vägnar. Han utsätter fästningstämman.”⁶
- *Giftermål*. Vid fästningsstämman utväxlades också fästningsgåvor mellan fästfolket och de närmaste fränderna. Genom gåvorna grundlades ett fridsförbund som skulle förhindra framtida blodshämnd mellan de två ätter som genom giftermålet – det vill säga giftomannens, i regel brudens far, överlämnande av bruden – och med blodsband blev förenade med varandra.⁷
- *Brudlopp*. Sedan fästningen ägt rum kunde fästmannen kräva att få sin brud eller, om hon vägrade, vidta åtgärder för att få henne.⁸ Proceduren då bruden skulle hämtas, så som den föreskrevs i ÖgL, innebar att brudgummen och hans följe red till brudens gård för att be hennes giftoman om lejd: ”Bonden skall giva dem lejd, taga deras vapen och lägga deras sadlar under lås, dem skall bonden hava i förvar och sedan utlämna...”. Efter högtidsmåltiden i giftomannens hem skedde brudfärden – ”brudloppet”, och därav ”bröllop” – till brudgummens hem.⁹
- *Sängledning och morgongåva*. Giftermålets avslutande akt var sängledningen då bruden i de närvarande släktingarnas åsyn leddes till den äkta sängen och lades på dess bolster varpå ett täcke slogs över brudparet. En sista ritual var överlämnandet av morgongåvan den efter sängledningen påföljande morgonen.¹⁰ Det var också från och med sängledningen som flera av äktenskapets rättsverkningar räknades. Bolstern och lakanet – ”att komma på en bolster och under ett lakan” – var i sammanhanget av särskild betydelse. En kränkning av den äkta sängen betydde äktenskapsbrott.¹¹
- *Äktenskapsskillnad*. Även äktenskapsskillnad lär ha förekommit i förkristen tid och skedde då genom uppsägelse inför vittnen eller vid tinget.¹²

⁴ Det samma skedde vid jordförsäljning av arvejord (”fast fäderne och fornärvd odal”) samt vid förlikning efter mandröp. (Hafström, s. 1.)

⁵ Hafström, s. 3. (Hafström hänvisar även till en jämförelse med UPÄB 1:1.)

⁶ Hafström, s. 2.

⁷ ”Gåvor” och att ”giva” kan härledas till samma ordstam som begreppen ”giftoman”, ”giftermål” etc. Den romerske hävdatecknaren Tacitus har i sitt berömda arbete ”Germanica” (år 98 e. Kr) lämnat vissa upplysningar om äktenskapets ingående hos germanerna. ”Hemgift bringar icke hustrun mannen utan mannen hustrun. Tillstädes äro föräldrar och släktingar, och dessa besiktiga gåvorna – gåvor icke avsedda att tillfredställa kvinnlig fåfånga eller att smycka bruden utan bestående i nötboskap, en betslad häst samt sköld jämte framea och svärd...”. Inom forskningen har det uttalats olika åsikter huruvida germanernas äktenskap ursprungligen var ett s k köpaktenskap. I de norska medeltidslagarna förekommer uttrycket ”kaupa ser kono”. Den ursprungliga betydelsen av ordet ”köpa” anses dock vara ”byta”. Därför, menar Hafström, förekommer i de forntida skildringarna aldrig begreppet ”sälja”, utan istället ”giva”. (Hafström, s. 2ff.)

⁸ Enligt Götalagarna skulle detta ske senast vid det årliga sockengillet som hölls söndagen efter Mårtensmässan, eller den 11 november. (Hafström, s. 3.)

⁹ Proceduren med brudfärden hem skildras bland annat i Dalalagen. (Hafström, s. 3.)

¹⁰ Inom den rättshistoriska forskningen har det förekommit ingående diskussioner om huruvida sängledningen är av germansk eller kanonisk-rättsligt innehåll. En granskning av källorna har dock visat att sängledningens germanska ursprung otvivelaktigt är riktig. Sängledningen och dess rättsverkningar omtalas närmare i lagarna ju äldre de är. (Hafström, s. 3.)

¹¹ Hafström, s. 4.

¹² Lagberedningens förslag 1913, s. 370.

2.1.2 ÄKTENSKAPET OCH DEN ROMERSKA RÄTTEN

Under 1100- och 1200-talen blev kyrkan en allt mer dominerande aktör i normbildning och rättsskipning. Detta fick till följd att den svenska rättsutvecklingen inte bara kom att präglas av kyrkans egen lagstiftning – den kanoniska rätten (se nedan 2.1.3) – utan också av den romerska rätten¹³. Den romerska rätten innehöll delvis regler och lagar som stod i stark kontrast till vissa av de uppfattningar som utvecklades inom kyrkan. Samtidigt var det den romerska rätten som i många stycken låg till grund för kyrkans lagstiftning och som därför också fick stor spridning och inverkan på lagar och rättstillämpning i de europeiska länderna, så även i Norden.

- *Fritt ingås och upplösas*. Uppfattningen om äktenskapet som ett rättsförhållande hade emellertid inte sitt ursprung i den romerska rätten. Det romerska äktenskapet var snarare att karaktärisera som ett ”socialt fenomen”; ett rent faktiskt förhållande som medförde vissa rättsverkningar. Äktenskapet kunde vidare fritt ingås och upplösas¹⁴. Först under den kristne kejsaren *Justinianus* (482–565) tränger den kyrkliga uppfattningen igenom då skilsmässa genom ömsesidig överenskommelse mellan makarna förbjöds år 542.¹⁵
- *Samtycket och avsikten*. Ett starkt kännetecken för den romerska äktenskapsrätten var således samtycket och avsikten att etablera ett samlevnadsförhållande av äktenskaplig karaktär, den så kallade *affectio maritalis*. Det romerska äktenskapet har vidare definierats av *Modestius*¹⁶: ”Ett äktenskap är en förbindelse mellan man och kvinna och gemenskap för hela livet, en samfällighet av gudomlig och mänsklig rätt.”¹⁷
- *Utan formkrav*. Uppfattningen om äktenskapet som ett faktiskt förhållande förklarar också att det inte ställdes några särskilda formkrav på dess ingående. Inte heller ställdes krav på att äktenskapet skulle fullbordas. Endast avsikten var avgörande vilket kunde komma till uttryck exempelvis genom att hustrun fördes in i mannens hus, att äktenskapskontrakt blivit upprättat eller att äktenskapet ingåtts på annat sätt.¹⁸ Även regeln om den formlösa förlovningen (trolovningen) går att spåra till den romerska rätten.

2.1.3 KATOLSKA KYRKAN OCH DEN KANONISKA RÄTTEN

Vid kristendomens införande (den första missionen, Ansgarmissionen, anlände på 830-talet) kom Sverige att tillhöra den under ärkebiskopen av Hamburg-Bremen lydande nordtyska kyrkoprovinsen. När kyrkoorganisationen från och med 1000-talet tog en fastare form och missionsbiskoparna knöts

¹³ Decennierna från den romerska republikens utgång (100-talet f. Kr till slutet av 200 e. Kr) betecknas som den romerska rättens klassiska period. Grundvalen för vår kunskap om den romerska rätten utgörs först och främst av *Corpus iuris civilis*, en beteckning som använts alltsedan 1500-talet, vilken på kejsar Justinianus initiativ kom till i Konstantinopel under åren 529–34. (Tamm s. 13–14.)

¹⁴ Upplösning av äktenskapet kunde komma till stånd antingen genom överenskommelse mellan makarna (*divortium*) eller genom uppsägning av den ene (*repudium*). På huvudsakligen samma ståndpunkter fanns både den mosaiska och den äldre germanska rätten. I fråga om uppsägning var behörigheten ensidigt förbehållen mannen. I den senare germanska rätten tilläades dock även hustrun sådan behörighet. (Lagberedningens förslag 1913, s. 359.)

¹⁵ Sundberg, J, s. 20.

¹⁶ Modestianus var elev till Ulpianus (död 228), en av de klassiska jurister som var verksam under 200-talets första hälft och som ofta citeras och i detta hänseende är att betrakta som den viktigaste. (Tamm, s. 347.)

¹⁷ Tamm, s. 208.

¹⁸ En mer utförlig redogörelse för den romerska äktenskapsrätten förutsätter bland annat behandling av kvinnans ställning i förhållande till sin äkta make, något som inte omfattas av det här examensarbetets avgränsningar och frågeställningar. Emellertid, som exempel kan nämnas att det iden äldre tidens romerska rätt förekom att den gifta kvinnan, genom äktenskapet, underkastades sin mans herravälde – s k manusäktenskap (*manus=hand*) – alternativt fortsättningsvis kvarstod i s k potestasförhållande (*potestas=makt, rätt att råda*) genom far eller farfar. (Tamm, s. 208–209, s. 347 och s. 350.)

till bestämda orter började också en geografisk sockenindelning att framträda. I och med inrättandet av ärkebiskopsdömet i Lund år 1103 gavs den nordiska kyrkan en mer självständig ställning. År 1164 skapades en egen svensk kyrkoprovins som då omfattade Uppsala ärkestift tillsammans med Västerås, Strängnäs, Linköpings och Skara stift samt inom kort även Växjö stift.¹⁹ Med den katolska kyrkans etablering följde också den kyrkliga rätten, den kanoniska rätten²⁰, som då hade utvecklats i medelhavsländerna under nära nog ett millenium.

- *Kyrkan och familjerätten.* Redan på 100-talet sammanträdde de allra tidigaste kristna församlingarna för att enas i gemensamma beslut (*canones*, kyrkobeslut). Dessa beslut angick i hög grad frågor om församlingarnas förvaltning, men även regler i familjerättsliga och arvsrättsliga angelägenheter. Familjerätten var med andra ord tidigt av central betydelse för den katolska kyrkan. En förklaring till detta – utöver att det fanns interna församlingsangelägenheter – var den kyrkliga maktpolitik som, successivt, främst kom att baseras på påvliga brev, så kallade ”dekret” eller dekretaler.²¹ Kyrkan hade som målmedveten avsikt att omstrukturera samhället genom att låta *familjen* vara den primära sociala gruppen och inte som i det tidiga medeltida samhället, ätten.²²
- *Landskapslagarna.* Kyrkans krav på medverkan i lagstiftning och dömande i äktenskapsfrågor fick under medeltiden fullt genomslag.²³ I Sverige visade sig detta bland annat genom att äktenskapsrätten överfördes till kyrkolagstiftningens område och att kyrkan därigenom skaffade sig ensam domsrett²⁴ i mål om äktenskapshinder (se nedan).²⁵ Den rättsliga grunden för kyrkans verksamhet lades genom beslut av landskapsmenigheterna vilket gjorde att sådana regleringar togs in i de olika landskapslagarnas kyrkobalkar. Av dessa fick Upplandslagen särskild auktoritativ ställning och vars kyrkobalk kom att utgöra den kyrkolagstiftning som *Magnus Erikssons* landslag (1350) och stadslag (1350) båda saknade.²⁶
- *Äktenskapet och samtycket.* På det äktenskapsrättsliga området kolliderade den kanoniska rätten med den inhemska sedvanerätten. Enligt den senare

¹⁹ Sundberg, H G F, s. 13.

²⁰ Benämningen kanonisk rätt har uppkommit av ”*canon*”, det vill säga det grekiska ordet vars innebörd betyder norm eller regel. Sedan kristendomen blivit det romerska kejsardömets erkända religion, garanterades kyrkans maktställning genom den kejsrättsliga kyrkolagstiftningen. Denna sammanfattades i två stora samlingar: Codex Thodosianus (438) och Codes Justinianus (534). Under 1100-talet framträdde behovet att få bättre översikt av de svåröverskådliga kyrkorättsliga reglerna. Ett betydelsefullt arbete utfördes omkring år 1140 av munken Gratianus (död 1160) som var verksam vid ett av universiteten i den norditalienska staden Bologna. (Sundberg, H G F, s. 2.) Vartefter kompletterades den kanoniska rätten med påvebeslut, i synnerhet under en intensiv period under 1200- och 1300-talen. Den kanoniska rätten har utökats sedan dess och är alljämt gällande inom den katolska kyrkan. I Sverige började den kanoniska rätten tillämpas fullt ut i och med ett kyrkomöte i Skänninge år 1248, det vill säga knappt ett hundra år efter det svenska ärkebiskopsdömets inrättande (1164). Med vid mötet fanns påvens kardinalsändebud Wilhelm av Sabina och det beslutades att de svenska biskoparna inom ett år skulle äga och studera varsitt exemplar av den senaste samlingen av de s k dekretalierna. (Sundberg, J, s. 22.)

²¹ Dekret (decretum) var en ursprunglig romersk term för kejsrättslig speciallagstiftning. Termen kom senare att användas som beteckning på påvliga förordningar. (Annars, s. 80.)

²² I skriften ”*De civitate Dei*” (Om Guds stat) som författades av kyrkofadern Augustinus (död 430) kom det kristna evighetsperspektiv till uttryck som anses ligga till grund för den medeltidas kyrkans maktanspråk. (Strahl, s. 37.)

²³ Sundberg, H G F, s. 14. Kyrkan gjorde vidare anspråk på att ensam få överta både lagstiftning och lagskipning på det familjerättsliga området. Även om kyrkan, i ett längre perspektiv, inte helt förmodade att förverkliga den avsikten blev dess grundsatser i fråga om äktenskapets bestånd helt förhållande i det medeltida samhället. (Lagberedningens förslag 1913, s. 359.)

²⁴ De sista resterna av domsrätten i äktenskapsmål, utövad i domkapitlet, upphörde först genom äktenskapslagstiftningen i 1920 års giftermålsbalk. (Sundberg, H G F, s. 27–28.)

²⁵ Sundberg, H G F, s. 14.

²⁶ Sundberg, H G F, s. 2. Magnus Erikssons landslag antogs 1350 för att successivt godkännas av landstingen i lagsagorna. Även stadslagen tillkom under 1350-talet och gavs ut i tryckt edition första gången år 1618. (Modéer, s. 53 med vidare hänvisning till Per-Axel Wiktorsson, Ett bidrag till kännedomen om landslagens ikraftträdande, Rättshistoriska studier, Bd 14, Lund 1988, s. 125.)

(se ovan 2.1.1) var det fästningen som var avgörande för äktenskapets ingående medan den kanoniska uppfattningen utgick från samtycket (*consensus facit nuptias*). Som framgår av de yngre landskapslagarna kunde bruden inte giftas bort mot sin vilja, en uppfattning som möjligen fick sin påverkan av den katolska kyrkans uppfattning.²⁷ Samtycket och consensusförklaringen, som egentligen byggde på den romerska rättsuppfattningen, hade således gjorts till en kyrklig akt (se nedan om ”krav på vigsel”). Äktenskapet var ett sakrament²⁸ och det var kyrkans sak att fastställa villkoren och att undersöka hindren för äktenskapets ingående vilket skedde genom lysning (se nedan).²⁹

- *Lysning – äktenskapshinder*. Genom fortsatt kyrkligt inflytande infördes under 1200-talet också lysning.³⁰ Lysning var således ett institut som från början utvecklats på rent kyrklig grund.³¹ Första gången lysning påbjöds i Sverige var genom påven *Innocentius III:s* brev den 5/4 1216 (DS nr. 156) med anledning av de bestämmelser som beslutats vid fjärde laterankonciliet (kyrkomöte) i Rom året innan. I brevet föreskrevs lysning som villkor för kyrklig vigsel och att det under lysningen skulle vara möjligt för vem som helst att anmäla jäv – det vill säga äktenskapshinder³² – mot äktenskapet.³³ Bestämmelser om lysning infördes även i landskapslagarna genom stadganden om att lysning skulle företas på tre särskilda dagar.³⁴
- *Krav på vigsel*. Vid den fjärde laterankonciliet år 1215 påbjöds även vigsel som rekommendation.³⁵ Först vid det tridentinska konsiliet 1545 – 1563 – det vill säga under det nära tjugo år långa kyrkomöte som ägde rum i den tyrolska staden Trident – beslutade den katolska kyrkan om obligatorisk vigsel. Det tridentiska mötet resulterade därmed också i ett formkrav inriktat på *publicitet* och *registrering*. Fram till dess hade consensus – baserat på den romerska rättsliga uppfattningen – mellan makarna ansetts vara tillräckligt för att svara mot den katolska kyrkans krav på ingående av ett äktenskap. Som framgår av den fortsatta framställningen kommer det dock att dröja flera sekel innan *forma tridentina* slår igenom fullt ut i den svenska rättstillämpningen.³⁶

²⁷ Lands- och stadslagarna hade i stor utsträckning bevarat det äldre förkristna rättstillståndet på äktenskapslagstiftningens område, även sedan den katolska kyrkans kanoniska rätt börjat få inverkan på den medeltida svenska familjerätten. Det fanns emellertid en företeelse som kom att trängas undan av det kanoniska betraktelsesättet, nämligen sängledning (se ovan 2.1.1). I lands- och stadslagarna talades det inte om sängledning. Det bestämdes istället att äktenskapets rättsverkningar skulle inträda först sedan makarna ”legat en natt tillhopa”. (Hafström, s. 6.)

²⁸ I den katolska medeltidskyrkan fanns inte mindre än sju sakrament: dopet, konfirmationen, nattvarden, boten, sista smörjelsen, prästvingen och sist men inte minst: äktenskapet. (Sundberg, H G F, s. 23.) I och med reformationen inskränktes sakramentens antal till två: dopet och nattvarden. (Sundberg, H G F, s. 34.) Som stöd för sakramentsläran åberopades bland annat ett uttalande i Paulus brev till efesierna 5:23, gamla testamentet, i vilket mannen sådes vara sin hustrus huvud på samma sätt som Kristus är församlingens. (Schmidt, s. 11.)

²⁹ Sundberg, H G F, s. 23.

³⁰ Hafström, s. 6.

³¹ Hafström, s. 22.

³² I fråga om äktenskapshinder hade detta i äldre germansk rätt endast förelegat vid rätt upp- och nedstigande släktskap. Anorlunda förhöll det sig inom den kanoniska rätten som genom ett påvebrev utfärdat av Alexander III år 1171 eller 1172 hade förbjudits personer till och med sjunde led att ingå äktenskap med varandra. (Hafström, s. 11.)

³³ Bestämmelser om lysning infördes i de flesta landskapslagarna med anledning av 1216 års brev. Så länge vigseln enligt världslig lag ej ansågs vara någon nödvändig rättshandling utan endast en konfirmation av den redan knutna förbindelsen hade även lysningen, som nu endast var en förberedande rättsakt till vigseln, svårt att vinna någon allmännare utbredning. (Hafström, s. 21.)

³⁴ Hafström, s. 22.

³⁵ Hafström, s. 24.

³⁶ Det tridentinska mötet var den katolska motreformationens största manifestation, tänkt att samla hela kristenheten i ett allmänt kyrkomöte. (Sundberg, J, s. 16.) På den 24 sessionen, vilken avhandlade äktenskapets sakrament, antogs den 11 november 1563 med 133 röster mot 59 att ett äktenskapslöfte måste avges i närvaro av en präst och två vittnen för att anses vara giltigt. (Tamm, s. 211.) Regeln om kyrklig vigsel var dock inte alldeles självklar och meningarna om principen var delade i

- ”För hors skull”, eller ”egenvilligt övergivande”. Den romersk-katolska kyrkan hävdade redan tidigt, på religiösa grunder, äktenskapets ouplöslighet. Så småningom utvecklades också läran om äktenskapet som ett sakrament.³⁷ Påven *Alexander III* påbjöd i sitt brev av år 1161 (DS nr 41) att skilsmässa var förbjuden, utom ”för hors skull”.³⁸ Förbudet utgick från den apostoliska läran om att mannen inte skulle skiljas från sin hustru, annat än för hor.³⁹ Även i landskapslagarna nämns horsbrott som huvudsaklig anledning till skillnad. ”Egenvilligt övergivande”, det vill säga då ena maken rymde från den andra i avsikten att inte komma tillbaka, var ytterligare en tillåten orsak till skillnad.⁴⁰
- *Endast upphävande av samlevnaden*. Den katolska kyrkan tillät emellertid inte fullständig äktenskapsskillnad men väl, i de fall som nämnts ovan, ett upphävande av sammanlevnaden (*separatio quoad thorum et mensam*) antingen för beständig eller för viss tid. Trots separationen ansågs makarna således fortfarande bundna vid varandra varför ingen av dem kunde ingå nytt äktenskap så länge den andra maken levde. Samtidigt förekom, i rätt avsevärd omfattning, att kyrkan lät äktenskapen återgå.⁴¹

2.2 REFORMATION, KYRKOORDNINGAR OCH KYRKOLAG

Genom reformationen frigjordes den svenska kyrkoprovinen från beroendet av Rom och blev den ”svenska kyrkan”.⁴² Såväl Luther som hans svenska efterföljare hävdade emellertid att det inte var fråga om att bygga upp en ny kyrka. Den gamla läran skulle bestå, om än ”renad från allsköns människopåfund”. Sådant som ej ansågs stå i strid mot bibelns lära skulle orubbat gälla.⁴³ Den här reningsprocessen – reformationen – kan i Sverige sägas ha tagit sin början genom Västerås recess, det vill säga det beslut som vid ett riksmöte år 1527 ledde till att brytningen med Rom faktiskt ägde rum.⁴⁴ Knappt fyrtio år senare, i samband med Laurentius Petris (1499–1573) kyrkoordning år 1561, anses reformationsprocessen vara avslutad.⁴⁵ Därmed hade

---

omröstningen. Hos motståndarna till att underkasta äktenskapssakramentet en bestämd form, förekom bland annat argumentet att Kristus själv aldrig fastställt detta. Jacob Sundberg benämner det absoluta formkravet (vigsel) som ”forma tridentina”. (Sundberg, J, s. 17.) Inte förrän i 1915 års lag renodlades bestämmelserna så att äktenskap ingås genom vigsel och inte på annat sätt.

³⁷ Lagberedningens förslag 1913, s. 359.

³⁸ Bestämmelserna underströks ytterligare av påven Honorius (död 13 februari 1130) i ett brev år 1220 (DS nr 188). (Hafström, s. 15.)

³⁹ Enligt kristen uppfattning är alla sexuella förbindelser före äktenskapet eller utanför äktenskapet att uppfatta som synd både mot Gud och sin nästa. Inom äktenskapet är sexuell samvaro tillåtlig men betraktas likväl av den katolska kyrkan som ett nödvändigt ont. Paulus som var verksam under det första århundradet e Kr framhåller i första korintierbrevet 7 kap. att idealet är att förhålla sig kysk. Till änkor och de ogifta säger han att de gör väl om de förbliver i samma ställning som Paulus, det vill säga att leva ogift. Men kan de int leva återhållsamt så må de gifta sig eftersom detta ansågs bättre än att vara upptänd av begär. (Schmidt, s. 11 ff.)

³⁹ Ytterligare en uppfattning som förfäktats av den romersk-katolska kyrkan är att äktenskapet ej kan upplösas annat än genom den ene makens död. Denna grundsats har medfört en särskild stränghet i synen på äktenskap mellan två kristna eftersom ett sådant äktenskap tillhör de heliga institutionerna, sakramenten. (Schmidt, s. 11.)

⁴⁰ Lagberedningens förslag 1913, s. 371.

⁴¹ Återgång av äktenskap hade sin grund i den kanoniska rätten och innebar att äktenskap vara ogiltigt antingen på grund av formfel vid dess ingående eller då en av kontrahenternas samtycke till förbindelsen – på grund av bristande rättslig handlingsförmåga, tvång, svek eller misstag inte kunde vara bindande eller då äktenskapet ingåtts i strid mot något av uppsatta äktenskapshinder. Ogiltigheten innebar vidare att äktenskapet inte ansågs att som om det aldrig hade ingåtts. (Lagberedningens förslag 1913, s. 305.)

⁴² Uttrycket ”svenska kyrkan” infördes i regeringsformen först år 1879. (Sundberg, H G F, s. 45.)

⁴³ Sundberg, H G F, s. 4.

⁴⁴ Sundberg, H G F, s. 26.

⁴⁵ Det var emellertid först efter Johan III:s trontillträde som kyrkoordningen år 1571 med Konungens sanktion gavs ut i tryck för att året därpå antas vid ett kyrkomöte i Uppsala. (Sundberg, H G F, s. 4) Vidare uttrycktes ”enighet i religionen och den rätta

också den kanoniska rätten upphört att gälla och kyrkan hade förlorat sin självständiga lagstiftningsmakt. Istället deltog kyrkan i lagstiftningsarbetet som ett av riksdagens fyra stånd, en ordning som för övrigt skulle gälla fram till och med ståndsriksdagens upphörande år 1866.

2.2.1 KYRKLIG TROLOVNING OCH VIGSEL

Eftersom kontakten med den katolska kyrkorättsliga utvecklingen blivit avskuren skulle emellertid tridentinerkonsiliets entydiga föreskrifter med obligatorisk kyrklig vigsel (se ovan 2.1.3), vilka antogs efter reformationens genomförande, aldrig komma att bli tillämpliga i Sverige.⁴⁶ Detta hindrade inte kyrkan från att utveckla och driva igenom nya bestämmelser om kyrklig medverkan vid äktenskapets ingående.⁴⁷ På så sätt började kyrkan i högre utsträckning än tidigare sätta fokus vid själva familjebildningssederna. Dessförinnan, före reformationen, hade kyrkan ofta nöjt sig med att föra in de existerande familjebildningarna under sitt hägn.⁴⁸

- *Trolovningsförrättning med präst.* Förhållandet mellan den kyrkliga och världsliga uppfattningen om äktenskapets ingående – varav den senare med inslag av fornnordisk och germansk sedvanerätt – visade sig först och främst i skillnaden mellan nedärvd ”fästning” och kyrklig ”trolovning”.⁴⁹ Reformationens kyrkliga trolovningsritual skulle förrättas av en präst, och inte av en lekman.⁵⁰ Under ceremonin höll prästen tal med erinran om mannens och kvinnans inbördes skyldigheter i äktenskapet⁵¹ och förestavade avslutningsvis löftena för att på detta sätt sammanfästa de två.⁵²
- *Laga skäl till trolovningsskillnad.* I och med trolovningsceremonins avslutande hade även äktenskapet i visst avseende påbörjats eftersom trolovingen ansågs vara bindande. Laga skäl till trolovningskillnad (se nedan 2.2.2) måste därför läggas fram inför domkapitlet som domde i saken.⁵³
- *”Inför högaltaret”.* Det skulle emellertid dröja innan kyrkan och prästerskapet fullt ut lyckades få förverkligat sina krav på medverkan vid trolovning och giftermål. Vid riksdagen i Norrköping år 1604 beslutades att inga trolovningar skulle anses vara giltiga om de ej ägt rum under medverkan av präst ”inför högaltaret” i kyrkan. Den här bestämmelsen kunde

---

gudsstjänsten” som en statsrättslig grundsats från och med ett beslut vid Uppsala möte år 1593. Genom Örebro stadga år 1617 är den katolska eran definitivt över och katolikerna gavs tre månader att packa sig iväg. De som efter tidsfristen stannat kvar väntade straff för förräderi. (Sundberg, J, s. 33).

⁴⁶ Lagberedningens förslag 1913, s. 79.

⁴⁷ Enligt Jacob Sundberg skapade reformationens enorma framgång i Sverige helt nya förutsättningar för en kyrklig äktenskapspolitik. Förhållandet mellan den svenska kyrkan och den svenska statsmakten kom under epoken efter reformationens genomförande att karaktäriseras av en integration som knappast varit möjlig så länge påven var huvudman för kyrkan. (Sundberg, J, s. 32.)

⁴⁸ Sundberg, J, s. 33.

⁴⁹ Påven Alexander III (1159–1181) fastslog att en skillnad måste anses föreligga mellan en förlovning (sponsalia de futuro) som avsåg ett framtida inträde i äktenskap, och ett äktenskapsavtal som genast skulle gå i fullbordan (sponsalia de praesenti). Förlovning gav upphov till giltigt äktenskap endast i förening med ett påföljande bröllop eller könsumgänge (copula carnalis). På detta sätt bereddes inom det kanoniska systemet begränsad plats för det germanska begreppet fästning. (Lagberedningens förslag 1913, s. 76.)

⁵⁰ I såväl Vadstena artiklar (år 1552) som i 1572 års kyrkoordning talades om den ”fästning, som bönderna göra”. Fästningen ansågs av kyrkan ge upphov till osäkerhet och oreda varför den borde avskaffas. I varje fall skulle fästningen inte hindra prästen, efter det att den ägt rum, att verkställa trolovingen ”vid kyrkdörren” eller i sakristian på grundval av formuläret i 1529 års kyrkohandbok. (Hafström, s. 7.)

⁵¹ Sundberg, J, s. 33. (Med hänvisning till Stjernberg, Kommentar till strafflagen kap. 7, s. 61.)

⁵² Enligt 1529 års kyrkohandbok förekom vid trolovningsstillfället även en trolovningsring. Ringen skulle välsignas av prästen varpå fästmannen först satte den på brudens pekfinger, så på hennes långfinger och slutligen på hennes ringfinger samtidigt som prästen uttalade orden: ”i faderns, sonens och den helige andes namn”. Seden att även fästmön gav fästmannen en ring infördes i Sverige först 200 år senare. (Hafström, s. 8.)

⁵³ Hafström, s. 7.

emellertid inte genomföras fullt ut i praktiken eftersom den mötte starkt motstånd hos allmogen som höll fast vid den nedärvda fästningen, med stöd i såväl uråldrig tradition som uttryckliga bestämmelser i landslagen.⁵⁴

- "...med klara och tydliga ord...". Kyrkans företrädare fick därför nöja sig med att hävda den åsikten att det vore nyttigt om trolovningen skedde i kyrkan, i församlingens närvaro.⁵⁵ Dessutom, i motsats till den kyrkliga uppfattningen, framhöll 1642 års lagkommission att en trolovning måste anses som fullt giltig "när föräldrar, nästa fränder eller rätt giftoman å bägge sidor tillstådes äro med sina vittnen och bägge äktenskapspersoners fria vilja gilla" antingen präster "tillstådes voro eller ej". Det framgick dock att det vid trolovningen skulle stå var och en fritt att tillkalla präst.⁵⁶ När så 1686 års kyrkolag⁵⁷ blev antagen hade prästerna i princip tvingats att helt ge upp sin gamla fordran på medverkan vid trolovningens ingående. I KyrkoL 15 kap. 12 § sades endast att: "Trolovningar skola ske med klara och tydliga ord med eller utan villkor. När nu bägge därtill säga ja förutan räddhåga eller tvång samt giva varandra handen, så är trolovningen förrättad, antingen där gives gåvor eller icke." Dock skulle de båda kontrahenterna enligt 15 kap. 11 § kunna Luthers katekes och ha blivit konfirmerade genom nattvardsgång.⁵⁸

2.2.2 REFORMATIONENS SYN PÅ ÄKTENSKAPSSKILLNAD

Den lutherska kyrkoläran delade inte den katolska uppfattningen om äktenskapet som ett sakrament (se ovan 2.1.3). Äktenskapet ansågs istället vara ett förmögenhetsrättsligt kontrakt – som vilket som helst – och som kyrkan inte tog befattning med annat än genom att uppmana sina medlemmar till pliktuppfyllelse och heder i allmänhet.⁵⁹ Vidare hävdade reformatörerna, till skillnad från den katolska påvemakten, att lagstiftningen och lagskipningen angående äktenskap tillhörde staten, inte kyrkan. Principen om staten som äktenskapslagstiftare blev dock inte omedelbart gällande och vissa delar av äktenskapslagstiftningen fortsatte att vara upptagna i de kyrkliga rättskällorna, grundade på religiösa principer.⁶⁰ I fråga om förutsättningar för äktenskapsskillnad medförde reformationen i viss mån också ett nytt synsätt.

- *Erkännande av verklig äktenskapsskillnad.* En nyhet som reformationen förde med sig bestod i erkännande av verklig äktenskapsskillnad. De anledningar som godkändes för detta var dock endast hor och övergivande.⁶¹ Om detta fanns stadganden i såväl 1572 års kyrkoordning som i 1686 års kyrkolag, KyrkoL. Det var domkapitlet som dömde till skillnad men enligt

⁵⁴ Hafström, s. 7.

⁵⁵ Hafström, s. 7 med hänvisning till riksdagen i Nyköping 7 januari 1612.

⁵⁶ Hafström, s. 7.

⁵⁷ Vid utgivningen av Karl IXs edition av landslagen intogs Uplandslagens kyrkobalk, vilken således alljämt ansågs gällande. Samtidigt förbjöd Karl IX att kyrkobalken lades till grund för domar innan balken hade setts över och "påviska villfarelser" rensats ut, vilket inte hindrade att den likväl kom att tillämpas under hela 1600-talet. Under Karl IX inleddes dessutom lagstiftningsarbetet med en ny kyrkobalk men som först under Karl XI tog ny fart. År 1686 fastställdes en ny kyrkolag, utarbetad av prästeståndet men slutförd under konungens överinseende. Kyrkolagen följdes inom kort av en kunglig förordning år 1687. (Sundberg, H G F, s. 4–5.) 1686 års kyrkolag var gällande fram till och med ikraftträdandet av 1992 års kyrkolagstiftning. (Ekström, s. 174 ff.)

⁵⁸ Hafström, s. 7 ff.

⁵⁹ Chydenius, s. 121.

⁶⁰ Lagberedningens förslag 1913, s. 371.

⁶¹ Bestämmelserna i 1686 års kyrkolag om förfarandet vid oenighet mellan makar ger en bakgrund till rättsregeln att "egenvilligt övergivande" utgjorde skillnadsgrund. Lagstiftaren förutsatte att den förlupne skulle ha rest till en utrikes, okänd ort. Den brottslige maken var då inte längre åtkomlig för varningar och straff som kunde leda till hans bättring. Det framstod då som socialt nödvändigt att ge den övergivne maken frihet att gifta sig på nytt. (Schmidt, s. 15.)

kyrkolagen skulle dessförinnan en världslig domstol rannsaka samt, vid brott, döma till världsliga straff och påföljder.⁶²

- *Skillnad på viss tid – varning eller fängelse.* Vid sidan av definitiv äktenskapsskillnad föreskrev KyrkL dessutom om skillnad på viss tid ("till umgänge, säng, bord och hemvist"). Skillnad på viss tid hade redan varit i bruk i praxis men blev först genom KyrkL reglerat i lag och utgjorde då ett av flera led i det förfarande som följde på grund av att "hat, vrede och bitterhet" uppkommit mellan makar. Förfarandet i sin helhet innebar: varning av kyrkoherde och av domkapitel, fängelse eller annat straff ådömt av domstol, skillnad till umgänge, säng, bord och hemvist på viss tid (ålagd av domkapitlet), sakens pålysande i kyrkan samt bannlysning. Skillnad på viss tid (vanligen på ett, två eller tre år) hade då närmast karaktären av en bestraffning med syfte att förmå makarna till försoning och avsåg således inte att vare sig ersätta eller förbereda en verklig äktenskapsskillnad.⁶³

2.3 ÄKTENSKAPET OCH 1734 ÅRS LAG

Omkring år 1700 började det strängt ortodoxt lutherska stå tillbaka för större hänsyn till det förnuftsmässiga.⁶⁴ Dessutom uppstod viss religionsfrihet och öppenhet för andra trosbekännelser än den lutherska.⁶⁵ Utvecklingen påverkades också av den filosofiska uppfattning som behärskade 1700-talet, den så kallade *naturrätten*, vilken verkade i den riktningen – så som reformatörerna gjort 200 år tidigare – att äktenskapet skulle vara likställt med andra civila kontrakt. Följaktligen skulle dess upplösning också bero på kontrahenternas fria förfogande.⁶⁶

2.3.1 TROLOVNING OCH KYRKLIG VIGSEL

1734 års lag innebar att äktenskapsrätten blev stadgad i huvudsaklig överensstämmelse med vad som redan gällde, om än tillsammans med vissa nyheter. Äktenskapsrätten fördes in i giftermålsbalken (ÄGB) alltmedan vissa äktenskapsrättsliga bestämmelser reglerades i KyrkL.

- *Fästning och trolovning.* Enligt ÄGB 1 kap. 1 § gällde: "Vill man hjonlag bygga; då skall man mö av hennes giftoman begära, och ej med våld taga, eller hemliga till sig locka". Trolovningen gjordes dessutom starkt formbunden. Enligt ÄGB 3 kap. 1 § skulle det vid fästning, jämte gifto- mannen, finnas fyra närvarande vittnen två å mannens sida och två å kvinnans. I annat fall skulle trolovningen vara ogill. Dessutom utgjorde trolov-

---

⁶² Även i 1734 års lag kvarstod reformations skilsmässogrunder – hor och övergivande – som de enda tillåtna skilsmässogrunderna. Dock kunde därutöver också medges skilsmässa åt hemmavarande maka då mannen var borta på okänd ort eller om man inte visste om han var i livet. Kom den bortavarande maken tillbaka och visade laga förfall skulle han dock träda åter till sin hustru igen. Denna sista möjlighet till skilsmässa var således att bedöma som ett slags dödförklaring. (Schmidt, s. 15.)

⁶³ Lagberedningens förslag 1913, s. 371, fotnot 1.

⁶⁴ Schmidt, s. 16.

⁶⁵ På industrimannen Jonas Alströmers (1848–1860) begäran om religionsfrihet för de utländska arbetarna vid fabriker i Alingsås utfärdades år 1724 privilegier som tillerkände de reformerta hantverkarna viss religionsfrihet i den form att de fick hålla gudstjänst hemma i sina hus. Drygt tjugo år senare, år 1748, medgavs genom förordning fri religionsutövande åt alla inom den engelska och reformerta kyrkan. Ytterligare ett par decennier längre fram tiden, med anledning av ständernas beslut vid 1778–1779 års riksdag, utfärdades år 1781 det så kallade toleransediktet som i princip medgav fullkomlig samvetsfrihet åt utlänningar. Toleransediktet omfattade dock inte judarna och deras ställning ordnades genom ett reglemente 27 maj 1782 i vilket de erhöi i huvudsak samma rättigheter som kristna "dissenter", d v s andra och "avvikande" kristna uppfattningar gentemot den lutherska. Alla främmande trosbekännare tilläts bygga sina egna kyrkor, hålla egna religionslärare och undervisa sina barn i sin egen religion. (Sundberg, H G F, s. 55 ff.)

⁶⁶ Lagberedningens förslag 1913, s. 360.

ningen, så länge den varade, hinder för äktenskap med annan person. En annan rättsverkning var att trolovningen kunde ge upphov till ett så kallat ofullkomnat äktenskap (se nedan).

- *Äktenskapets rättsverkning genom vigsel – de ofullkomnade äktenskapen.* Avsikten under förarbetet till 1734 års lag hade varit att bygga äktenskapet på trolovningen som det grundläggande avtalet. Då emellertid vigsel blev stadgat som villkor för ett äktenskap med fulla rättsverkningar bibehölls trolovningen som en lägre och ”ofullkomnad” form av äktenskap. Följden blev att trolovningen kom att bibehålla ganska vittgående rättsverkningar.⁶⁷ Detta förhållande bidrog emellanåt till stor oklarhet över reglerna om de ofullkomnade äktenskapen.⁶⁸
- *Äktenskapsålder.* Angående äktenskapsålder fanns i KyrkoL 15 kap. 5 § en bestämmelse om att ”varken man eller kvinna skall gifta sig, förr än de äro komne till en laglig och mogen ålder”. Någon bestämd åldersgräns för behörighet att träda i äktenskap fanns således inte i KyrkoL och inte heller i någon annan tidigare lagstiftning. Stadgandet kan emellertid antas åsyfta den ålder – femton år – då mannen uppnådde myndighet. Genom en kunglig förklaring den 30 oktober 1721 samt genom ett av ständerna behandlat lagförslag vid 1731 års riksdag flyttades mannens myndighetsålder fram till tjuogoett år.⁶⁹ När så 1734 års lag trädde ikraft föreskrevs i ÄGB 1 kap. 6 § förbud mot äktenskaps ingående för man före 21 år, och för kvinna före 15 år. Kungl. Maj:t var emellertid förbehållen viss dispensrätt⁷⁰. Genom KF 8 december 1756 nedsattes äktenskapsåldern för allmogens söner till 18 år.⁷¹
- *Kungliga förordningar om äktenskapshinder.* Efter ikraftträdandet av 1734 års lag tillkom flera kungliga förordningar som vartefter utvidgade äktenskapslagstiftningen. Av betydelse för ingående av äktenskap utfärdades bland annat förordningar om äktenskapshinder till följd av sjukdomar och lyten. (Varken landskapslagarna eller 1734 års lag hade innehållit några sådana bestämmelser.) Exempelvis stadgades i ett kungligt brev den 25 november 1757 om fallandesot (epilepsi) som äktenskapshinder.⁷²

2.3.2 ÄKTENSKAPSSKILLNAD – DOM ELLER DISPENS

Även ifråga om äktenskapsskillnad innebar 1734 års lag i stora drag en reglering av det redan rådande rättsläget.

- *Varning och böter – skillnad till säng och säte.* Ifråga om förfarandet med oeniga makar innehöll 1734 års lag i (ÄGB 14 kap. 1 §) bestämmelser om straff genom böter, två gånger, om makarna ej efter varning kunde sämjas. Lagen innehöll även bestämmelser om skillnad till säng och säte vilket

⁶⁷ Lagutskottets utlåtande 1915, nr 32, s. 10.

⁶⁸ I det rättsläge som skapades av 1734 års lag kan man urskilja – vid sidan om det vigselfästa äktenskapet – tre olika grundtyper av äktenskapliga förbindelser: 1) lägersmål efter trolovning, 2) lägersmål under äktenskapslöfte och 3) trolovning efter lägersmål. Dess olika former av icke-vigselfästa äktenskap brukade (även långt in på 1900-talet) kallas de ”de ofullkomnade äktenskapen” eller ”de naturliga äktenskapen”. (Sundberg, J, s. 35.)

⁶⁹ Lagberedningens förslag 1913, s. 134.

⁷⁰ Redan under de närmaste årtiondena efter antagandet av 1734 års lag utkom flera författningar genom vilka det för allmogens söner, under vissa förutsättningar, blev tillåtet att utan dispens ingå äktenskap före fyllda tjuogoett år. Såvitt tillåtelsen avsåg andra än samer (”lapparna”) blev regeln dock upphävd genom en kunglig kungörelse den 10 juni 1741. (Lagberedningens förslag 1913, s. 139.)

⁷¹ Hafström, s. 17.

⁷² Bestämmelsen levde kvar när den nya äktenskapsbalken trädde ikraft 1920. Först i och med familjerättskommittén betänkande (1964:34) förslogs att epilepsi ej skall utgöra äktenskapshinder.

skulle inträda om makarna inte låtit sig rättas av straffet (jämför ovan 2.2.2) och därför skulle dömas av domstol. Därutöver föreskrevs i ÄGB 14 kap. 2 § en särskild straffbestämmelse för det fall att en make skilde sig själv av hat och illvilja samt höll sig borta från hem och make, eller drev den andre maken ur hus och bo för att där utnyttja bådass ekonomi. I övrigt skulle bestämmelserna i KyrkL gälla.⁷³

- *Domstols prövning – allmän skuldprincip.* Grunderna för erhållande av äktenskapsskillnad var fortfarande de samma, nämligen hor och övergivande. Grund för skillnad kunde även vara den ene makens bortovaro en längre tid utan upplysning om han eller hon levde eller var någonstans vederbörande uppehöll sig. Den lära om skillnadsgrunder som varit förankrad i bibeln som rättskälla kom på så vis att ersättas av en allmän skuldprincip och frågan om äktenskapsskillnad skulle nu prövas av domstol. Samtidigt var det allt jämt domkapitlet som utfärdade skiljebrevet, om än bundet till domstolens beslut.⁷⁴
- *Kunglig dispens – nya skillnadsgrunder.* Liksom i andra protestantiska länder hade det i Sverige blivit ganska vanligt att regenten beviljade skillnad i äktenskap. På det sättet tillkom nya skillnadsgrunder. Dispensförfarandet, som saknade direkt stöd i lag, öppnade på så sätt under 1600-talet och det karolinska enväldets framväxande en ny väg för äktenskapsskillnad. Med tiden tillkom också nya skillnadsgrunder. Från mitten av 1700-talet kunde dom på livstids fängelse utgöra skäl för skilsmässa och vid 1700-talets slut hade det även börjat förkomma dispens då make blivit obotligt sinnessjuk. I båda fallen var det således inte fråga om skuld från någon av makarnas sida, utan uttryck för helt nya skilsmässogrunder.⁷⁵

2.4 FRÅN KYRKORÄTT TILL CIVILRÄTT

Med tiden skedde i Sverige en utveckling som innebar att synen på äktenskapsskillnad gick i riktning mot mer liberala uppfattningar. Reglerna för stad och land gjordes mer samstämmiga och behovet av ett samnordiskt lagstiftningsarbete började diskuteras. Dessutom fick äktenskapsrätten alltmer sin utformning inom civilrätten, inte kyrkorätten. Den här utvecklingen var bland annat resultatet av ståndsriksdagens avskaffande, och därmed införandet av den nya tvåkammarriksdagen (1866). Utvecklingen var också påverkad av det faktum att den svenska kyrkan fick svårigheter med att hantera sin situation i det nya samhälle som var på väg att ta form. Större delen av de kyrkliga erfarenheterna stammade från det gamla jordbrukssamhället, de äldre städerna och de traditionella bruksorterna. För svenska kyrkan var däremot de industriellt präglade storstäderna okänd mark liksom till exempel järnvägsknutpunkterna, de expanderande bruksorterna och de helt nya städerna.⁷⁶

---

⁷³ Lagberedningens förslag 1913, s. 371–372.

⁷⁴ Lagberedningens förslag 1913, s. 372.

⁷⁵ Schmidt, s. 16.

⁷⁶ Ekström, s. 31.

2.4.1 ÖKAD RELIGIONSFRIHET – STÅNDRIKSDAGENS AVSKAFFANDE – KYRKOMÖTET

1809 års regeringsform innehöll inga stadganden om enhet i religionen. Tvärtom proklamerades i 16 § fri religionsutövning för en var ”såvitt han därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommer”. Detta medförde emellertid inte några förändrar i toleransedikten (se ovan 2.3, ingressen samt fotnot 65). Svenska medborgares avfall från kyrkans lära ansågs således förargelseväckande och var därför straffbart. Det är först år 1860 som denna straffbestämmelse upphävdes.⁷⁷ Svenska medborgare fick då också rätt till utträde ur kyrkan. Två år tidigare, år 1858, hade konventikelplakatet från 1726 – som förbjöd lekmanaledda gudstjänster – upphävts och det blev nu tillåtet att bilda församlingar (frikyrkor) för offentlig (kristen) religionsutövning, dock med regeringens medgivande.⁷⁸

Kyrkans ställning påverkades även av konstitutionella förändringar. Genom en förordning från år 1817 angående sockenstämmor och kyrkoråd slogs fast att socknen inte längre utgjordes av menigheten.⁷⁹ Efter ståndsriksdagens avskaffande 1866 fanns dessutom inte längre något prästestånd som, direkt inom riksdagen, kunde bevaka kyrkans rätt och intresse. Den uppgiften övertogs av *kyrkomötet*. Den stora skillnaden blev att kyrkomötet endast gavs möjlighet att delta i kyrkolagstiftningsarbetet, inte i allt annat övrigt lagstiftande så som tidigare skett. Samtidigt hade kyrkan vid sidan om lagstiftningen alltjämt ett starkt inflytande i den rättsliga och moraliska synen på familj och äktenskap. Ett exempel på sådant inflytande var hur kyrkan genom föreskrifter om olika skrud för kyska och okyska försökte påverka uppfattningen om vigselns innebörd och nödvändighet.⁸⁰

2.4.2 SUCCESSIVA FÖRÄNDRINGAR I ÄKTENSKAPSLAGSTIFTNINGEN

I den nya rättskultur och rättsuppfattning som växte fram och successivt präglade 1800-talet skedde också en rad förändringar i äktenskapslagstiftningen, både i fråga om äktenskapets ingående och upplösning.

- *Kunglig dispens genom lag (1810)*. Den praxis med kunglig dispens för äktenskapsskillnad som utvecklats allt sedan 1600-talet fick lagens sanktion genom en förordning av den 27 april 1810. Förordningen innebar inga förändringar avseende de skillnadsgrunder som redan fanns upptagna i 1734 års lag. Likväl gick möjligheten till äktenskapsskillnad vida utöver tidigare stadganden då förordningen föreskrev att skillnad kunde erhållas dels genom beslut av domstol och dels genom medgivande av Konungen. De särskilda grunder som förordningen föreskrev för skillnad genom domstolsbeslut var då den andre maken blivit dömd till livstids fängelse eller

⁷⁷ Sundberg, H G F, s. 56-57.

⁷⁸ Vartefter bildades Svenska Baptistförbundet (1857), Metodistkyrkan (rörelsen fanns aktiv redan på 1830-talet men fick ej regeringens tillstånd förrän 1876) och Svenska Missionsförbundet (1878). Frälsningsarmén inledde sitt arbete i Sverige år 1882 och år 1910 bildades den första pingstförsamlingen, Filadelfiaförsamlingen var först en församling inom Baptisterna men bröt sig ur år 1913. Övriga religiösa företeelser som etablerade sig i Sverige var Mormonkyrkan (1850), Adventisterna (1984) samt även, men betydligt senare, Jehovas vittnen (1931). (Ekström, s. 18 ff.)

⁷⁹ Prästerskapet hade år 1650 och år 1675 erhållit privilegier som innebar garantier för kyrkans ekonomiska rättigheter samt en sockensjälvstyrelse under prästerlig ledning (Sundberg, H G F, s. 5.) I Uplandslagen hade föreskrivits att om ”kristna män” bygga ny kyrka skulle de fara till biskopen och bedja honom om lov varpå ”biskopen skulle pröva deras sak och giva dem lov därtill”. Sockenindelningen påverkades således inte av reformationen. Däremot uppfattades församlingen inte längre som ett prästerligt ämbetsområde utan som en aktiv sammanslutning för gemensam uppbyggelse och nådemedelsförvaltning med prästen som lärare och ledare. Församlingen fick härigenom större betydelse och självständigare ställning. (Sundberg, H G F, s. 29.) Det är emellertid först ytterligare några decennier fram i tiden – i och med 1862 års kommunalreform – som kyrkosocknarna framträder som ett självständigt rättssubjekt vid sidan om kommunerna. (Sundberg, H G F, s. 51.)

⁸⁰ Sundberg, H G F, s. 34.

landsflykt, stämplat eller anställt försåt mot makens liv, eller fallit i galenskap som varat i tre år utan utsikter till återställande. Övriga anledningar till skillnad som nämndes i förordningen var: slöseri, dryckenskap och våldsamt sinnelag samt även sådan stridighet i lynne och tänkesätt, hos båda makar som övergått till ”avsky och hat”. Dessa sistnämnda anledningar gav dock i allmänhet inte omedelbar skillnad utan fordrade behöriga bevis om att vissa varningsgrader (GB 14 kap.) företagits. För de fall som kunde bli föremål för kunglig dispens gav förordningen emellertid inga bestämda begränsningar. Den allmänna regeln var istället att skillnad skulle kunna sökas när anledningen till skillnaden var annan än någon av dem som givits exempel på i förordningen.⁸¹

- *Skillnad på grund av hat och bitterhet (1860)*. Bestämmelserna om förfarandet vid oenighet mellan makar jämkades genom förordningen från den 20 november 1860 som gav GB 14 kap. 1 och 2 §§ ändrad lydelse. Enligt den nya lydelsen skulle ”där hat och bitterhet mellan makar uppkommit och det antingen av endera anmäles hos prästen eller eljest blir honom kunnigt, makarna av kyrkoherden varnas”. Om makarna inte lät sig sänjas skulle de ytterligare varnas inför kyrkorådet. Skulle de inte heller efter detta rätta sig kunde rätten döma till skillnad på ett år till ”säng och säte” och – om det ansågs nödvändigt – förbjudas vid vite av fängelse att besöka varandra under skillnadstiden.⁸² Samtidigt slopades bötesstraffet.
- *Civiläktenskap för medlemmar av svenska kyrkan (1863)*. Civiläktenskap medgavs år 1863 vid äktenskap mellan medlem av svenska kyrkan och mosaik trosbekännare. Rätten utsträcktes år 1873 till främmande kristna trosbekännare samt år 1880 i vissa fall även till kyrkomedlemmar.⁸³ Enligt dessa författningar hade civiläktenskapet dock huvudsakligen karaktären av nödciviläktenskap då den kyrkliga formen ej var tillåten, exempelvis därför att den ena eller båda kontrahenter tillhörde annan trosbekännelse.
- *Kvinnans äktenskapsålder höjs till 17 år*. Genom en lag den 1 april 1892 blev kvinnans äktenskapsålder höjd från femton till sjutton år.⁸⁴ Undantaget är de samiska kvinnorna (se nedan 2.5.1, fotnot 94).

Övriga förändringar i eller i anslutning till äktenskapsrätten under 1800-talet var:

- *Lika giftorätt genom riksdags beslut (1840) och kunglig förordning (1845)*.
- *Ogift kvinna myndig vid 25 år (1863)*.
- *Slopande av giftomannainstitutet för myndiga kvinnor (1872 ofrälse kvinnor och 1882 frälse kvinnor)*.
- *Gift kvinna själv får råda över sin arbetsförtjänst (1874)*.
- *Enskild egendom undantas giftorätten (1898)*.

2.4.3 EGENVILLIGT ÖVERGIVANDE – ”KÖPENHAMNSRESORNA”

En under 1800-talets senaste decennier mycket uppmärksam fråga i äktenskapsrätten var det ökade antalet skilsmässor – framför allt i städerna –

⁸¹ Lagberedningens förslag 1913, s. 373.

⁸² Lagberedningens förslag 1913, s. 374.

⁸³ Sundberg, H G F, s. 236 ff.

⁸⁴ I den riksdagsmotion som gav upphov till lagändringen hade emellertid föreslagits en höjning till arton år. Medicinalstyrelsen yttrade i sitt, under lagstiftningsärendets fortgång, avgjvna utlåtande att om man såg saken endast från sanitär synpunkt – vilket syftade på rashygieniska motiv – skulle den föreslagna gränsen av aderton år förordas. (Lagberedningens förslag 1913, s. 135.)

till följd av skillnadsgrunden ”egenvilligt övergivande”. En annan väg att vinna äktenskapsskillnad, i de fall makarna var ense, bestod i som tidigare nämnts att hänvisa till ”stridighet i lynne och tänkesätt” vilket då förutsatte att makarna genomgick föreskrivna varningar och att de båda medgav skillnad till säng och säte. Proceduren innebar att makarna i regel fick vänta i ett år för att erhålla äktenskapsskillnad. Makar som av olika skäl önskade undvika varningsförfarandet och den uppmärksamhet som det innebar valde i vissa fall att istället ”arrangera” ett till synes ”egenvilligt övergivande”. Hur det kunde gå till förklarade lagutskottet i samband med en skrivelse till Kungl. Maj:t från 1879 års riksdag, nämligen genom att: ”...ena maken t. ex. mannen reser till närmast belägna ort, vanligen Köpenhamn, varpå andra maken å honom utverkar stämning om skilsmässa på den grund att han av ondska och motvilja övergivit henne och farit utrikes i uppsåt att ej mera bli va och bo med henne. Sedan stämningen delgivits den andra maken erkänner denne vid domstolen genom vederbörligen befullmäktigat ombud det omstämda förhållandet, varefter domstolen utan vidare dömer till skillnad i äktenskapet. Med nutidens lätta kommunikationer är allt undanstökat på några veckor”.⁸⁵

Frågan aktualiserades också i en skrivelse från kyrkomötet 1888 och senare även i ett betänkande från kyrkolagskommittén (1892). I Kungl. Maj:ts proposition till 1898 års riksdag föreslogs så att egenvilligt övergivande inte längre skulle utgöra giltig anledning till skillnad i äktenskapet förrän den förflupne varit borta minst ett år. Lagutskottet avstyrkte emellertid och framhöll att det fanns många andra brister i den gällande lagstiftningen som också var bidragande orsaker till den otillfredsställande rättstillämpningen. Propositionen avsågs i riksdagen.⁸⁶

Ett år senare, år 1899, överlämnade riksdagen en ny skrivelse till Kungl. Maj:t angående behovet av en allmän revision av stadganden om äktenskapsskillnad. I en skrivelse 1903 hemställde dessutom kyrkomötet att den av riksdagen begärda granskningen skulle verkställas. Vidare påtalade JO i en skrivelse till Kungl. Maj:t år 1907 att behovet av en ny lagstiftning – under de tjugoåttio år som förflutit sedan riksdagen första gången (1879) framställde begäran om revision – blivit allt mer trängande.⁸⁷ År 1909 återkom JO med en ny skrivelse i frågan.⁸⁸ Samma år, i december⁸⁹ 1909, förordnade Kungl. Maj:t lagberedningen⁹⁰ att företa en omarbetning av giftermålsbalken med tillhörande författningar samt delar av ärvdabalken. En av de frågor som lagberedningen förväntades utreda var problematiken med egenvilligt

⁸⁵ Lagberedningens förslag 1913, s. 377.

⁸⁶ Lagberedningens förslag 1913, s. 380.

⁸⁷ En anledning till att JO vänt sig till Kungl. Maj:t var att JO under sin ämbetsutövning hade funnit att stadgandena i GB 14 kap. 1 § kunde lämna rum för godtycklig tolkning och av vissa kyrkliga myndigheter ha blivit tillämpade på ett sätt som försvårade nyttjandet av den enda utväg till äktenskapsskillnad som i allmänhet stod till buds för mindre bemedlade. (Lagberedningens förslag 1913, s. 382.)

⁸⁸ Den nya skrivenen år 1909 var närmast föranledd av det sätt varpå en kyrkoherde tillämpat föreskrifterna om varning av kyrkoherden vid oenighet mellan makar. I det av JO åberopade fallet hade en man, som på hustruns begäran kallats till inställelse inför kyrkoherden för att mottaga varning, upprepade gånger underlåtit att hörsamma kallelsen, och kyrkoherden hade vid sådant förhållande förklarat sig icke kunna kalla makarna till inställelse inför kyrkorådet. Enligt JO:s uppfattning borde kallelse till varningsmottagande i händelse av den enes eller andres underlåtenhet att ställa sig kallelsen till efter rättelse kunna betraktas såsom ”lagligen undfången varning”. I annat fall, menade JO, skulle den underlåtande maken genom sin tredska kunna hindra att varning kom till stånd och därför också hindra skillnad i äktenskapet. (Lagberedningens förslag 1913, s.382 med hänvisning till K. Maj:ts utslag den 20 jan. 1911, reg:tns årsbok s. 18.)

⁸⁹ Uppgiften är hämnad ur Lagberedningens betänkande 1913, s. 3. I proposition 1915 nr 18, s. 107 anges i stället 3 november som datum för Kungl. Maj:ts beslut.

⁹⁰ Lagberedningen hade tillsatts år 1874 för att ersätta den tidigare Lagbyrån och sedan började sitt arbete 1875. Vartefter lämnade lagberedningen förslag inom flera rättsområden, bl a ny äktenskapslagstiftning.

övergivande och ”Köpenhamnsresorna”.⁹¹ Av Kungl. Maj:ts förordnande framgick även att omarbetningen skulle behandlas så att ”därest avtal om samarbete på förevarande område med Danmark och Norge komma till stånd”.⁹²

2.5 DEN FÖRSTA MODERNA ÄKTENSKAPSLAGSTIFTNINGEN

Under 1900-talets första decennier reviderades giftermålsbalken – den första genomarbetade kodifieringen sedan 1734 års lag – i två steg. År 1915 infördes till att börja med en ny lag om äktenskaps ingående och upplösning. År 1920 förnyades giftermålsbalkens övriga delar och en helt ny balk – i vilken bestämmelserna från 1915 hade arbetats in – trädde ikraft.

2.5.1 1915 ÅRS LAG OM ÄKTENSKAPS INGÅENDE OCH UPPLÖSNING

Som framgår av ovan avsnitt (2.4.3) var det lagberedningen som av Kungl. Maj:t anförtroddes uppdraget att i nordisk samverkan utarbeta förslagen till lagändringar i giftermålsbalken. Lagberedningens första betänkande i ämnet presenterades 1913. I motiven hänvisades till de lagtexter som parallellt utarbetades i de övriga nordiska länderna (se vidare i bilaga 1). Propositionen lades i januari 1915 och i maj godkände riksdagens båda kamrar den nya lagen som skulle ersätta vissa delar av giftermålsbalken och i huvudsak medförde följande förändringar:

- *Trolovning ej längre äktenskapshinder – slopande av de ofullkomnade äktenskapen.* Fram till och med 1915 var rättsläget sådant att en regelrätt trolovning utgjorde äktenskapshinder och dessutom, i vissa fall, kunde betraktas som en form av ”ofullbordat äktenskap”. I och med 1915 års lag blev situationen kring trolovningen och dess rättsverkningar betydligt förändrad. I lagberedningens betänkande hade som ny inledande trolovningsparagraf föreslagits att: ”Trolovning är slutet, då man och kvinna överenskommit att ingå äktenskap med varandra”. Samma förslag återkom oförändrad i proposition 1915 nr 18, en skrivning som emellertid inte kom att gillas fullt ut. Framför allt var det avsaknaden av formkrav för trolovnningens ingående som väckte reaktioner i motioner och riksdagsdebatt och som lagrådet dessförinnan gjort anmärkning om. Efter omröstning i riksdagens båda kamrar kom den nya lagens 1 kap. 1 § slutligen att föreskriva: ”Trolovning är slutet då man och kvinna med vittnen, ringväxling eller annorledes överenskommit att ingå äktenskap med varandra”.⁹³
- *Äktenskapsåldern för kvinnor höjs till 18 år.* Vid tiden för behandlingen av de förslag som skulle komma att resultera i 1915 års lag om äktenskapets ingående och upplösning var lydelsen i ÄGB 1 kap. 6 § om lägsta äktenskapsålder den samma som den allt sedan 1734 gällande. Mannens äktenskapsålder var således den samma som myndighetsåldern, nämligen 21 år, med möjlighet att söka Konungens lov att ingå äktenskap tidigare än så.

⁹¹ Bland skilsmässogrunderna under perioden 1901-1910 stod främst ”egenvilligt övergivande” (2 224 fall). Näst störst var gruppen ”slöseri, dryckenskap, våldsamt sinne samt stridighet i lynne och tänkesätt” (1 722 fall). Orsaken till upplösta äktenskap i tredje största gruppen var äktenskapsbrott (481 fall). (Lagberedningens förslag 1913, s. 376.)

⁹² Lagberedningens förslag 1913, s. 4.

⁹³ Enligt den till 1915 gällande äldre giftermålsbalken var alltså även en ”annorledes” ingången trolovning mellan myndiga personer rättsgiltig. Den till synes vaga formuleringen ”annorledes” innebar alltså ingen nyhet utan i stället bibehållandet av en sekelgammal rättsregel vars innehåll har tolkats i ett par rättsfall: NJA 1939 s. 513 och NJA 1944 s. 181. (Hafström, s. 9.)

Kvinnan däremot tilläts gifta sig redan vid 17 års ålder. I fråga om mannens äktenskapsålder föreslogs i lagberedningens betänkande ingen förändring. Däremot föreslog lagberedningen en skärpning – det vill säga en höjning – av kvinnans lägsta äktenskapsålder, från 17 till 18 år. Även i propositionen föreslogs skärpt äktenskapsålder för kvinnan och förslaget var identiskt med lagberedningens förslag till lydelse i den nya lagens 2 kap. 1 §, det vill säga: ”Man under tjuuguett år eller kvinna under aderton år må ej träda i äktenskap utan Konungens tillstånd”. Detta förslag blev också antaget som lag av riksdagen efter omröstningar i de båda kamrarna den 27 maj 1915.⁹⁴

- *Vigsel som beteckning vid både kyrklig och borgerlig form för äktenskaps ingående.* En fråga som inte skulle komma att innebära någon större förändring i sak, men som likväl blev föremål för debatt, var lagberedningens och senare även propositionens val av beteckning för äktenskaps ingående. Även frågan om vilka utöver medlemmar av svenska kyrkan som skulle kunna ingå äktenskap genom kyrklig vigsel blev uppmärksammas i såväl motioner som riksdagsdebatt. I propositionen föreslogs att den nya lagens 4 kap. 1 § skulle få samma lydelse som den av lagberedningen föreslagna, det vill säga: ”Äktenskap ingås med kyrklig eller borgerlig vigsel.”
- *”Djup och varaktig söndring” grund för hemskillnad – medling istället för varning.* I och med 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning upphör systemet med varningar inför kyrkoherde och kyrkoråd. Makar som på grund av ”djup och varaktig söndring” inte ansåg sig kunna fortsätta sammanlevnaden, – och var överens om detta – kunde nu enligt den nya lagens 6 kap. 1 § istället få en hemskillnadsdom. Den definitiva skillnadsdomen skulle av rätten kunna dömas efter ett års hemskillnad. Innan dess måste emellertid försök till medling mellan makarna ha skett. Därmed skulle också problematiken med Köpenhamnsresorna och kringgående av lagen för att erhålla äktenskapsskillnad – kunna undanröjas.⁹⁵ Lagändringen genomfördes dock inte helt utan motstånd. Trots påtryckning i flera decennier fanns således ännu delade meningar vilket också kom till uttryck i exempelvis motioner och i riksdagsdebatten.⁹⁶

⁹⁴ Den ursprungligen i kungligt brev av den 15 februari 1745 särskilda föreskriften om att ”lappman må träda i äktenskap vid fyllda sjutton år” var vid tiden för remissbehandlingen av lagberedningens förslag (1913) ännu gällande. Den höjning av kvinnans äktenskapsålder från 15 till 17 år som vidtogs år 1892 avsåg ej heller samiska kvinnor (”lappkvinna”) vilka således vid tiden för lagberedningens remissbehandling fortfarande kunde ingå äktenskap vid fyllda 15 år. (Lagberedningens förslag 1913, s. 139.)

⁹⁵ Främst bland skilsmässorsakerna i början av 1900-talet var egenvilligt övergivande (2 224 fall under 1901–1910). Därefter kom den grupp som gick under benämningen ”slöseri, dryckenskap, våldsamt sinnelag samt stridighet i lynne och tänkesätt” (1 722 fall under 1901–1910. Ytterligare en större grupp var den med äktenskapsskillnader till följd av otrohet (hor) med 481 fall under 190–1910). (Lagberedningens förslag 1913, s. 377.)

⁹⁶ I ett par motioner – K. J. Ekman (RD I, nr 68, 1915) samt Bernhard Nilssons (i Linnas) och Per Gabrielssons (RD II, nr 194, 1915) – hemställdes att stadgandet i det föreslagna 6 kap. 1 § skulle utgå. I den förstnämnda motionen hänvisas till att lagrådet ställt sig tveksam till att ”skillnad kan vinnas med för stor lätthet”. Motionären menade att lagrådets tvekan synes vara fullt befogad och sade vidare bland annat att: ”Faktiskt förekommer visserligen skillnad på grund av överenskommelse genom kringgående av lagen, i det att man begagnar sig av stadgandena om egenvilligt övergivande för erhållande av skillnad (de s k köpenhamnsresorna). Men denna utväg kunde på grund av de därmed förenade kostnaderna icke anlitats av andra än de mera bemedlade och förekom sålunda endast i tämligen begränsad omfattning. Helt annorlunda skulle det bliva, om det i lag stadgades, att makar endast på grund av överenskommelse kunde vinna separation, och sedan därefter ett år förflutit, slutlig skillnad. Därigenom skulle med ett slag detta enkla skilsmässoförfarande tränga ned bland folkets alla lager och en allmän löslighet i de äktenskapliga förbindelserna bliva följden. Det minsta man kan fordra är väl, att en undersökning inställes, huruvida någon verklig orsak ligger till grund för skilsmässopåstämmandet.” Angående möjligheten att underlätta äktenskapets upplösning avslutades motionen med orden: ”Det bör därjämte erinras, att en sådan lagstiftning skulle komma att stå i bestämd strid mot den kristliga grundåskådning, på vilken vårt samhällsskick är uppbyggt och som utgör dess fastare stöd”.

2.5.2 1920 ÅRS ÄKTENSKAPSBALK

Som ytterligare resultat av det gemensamma skandinaviska lagstiftningsarbetet – och som ett led i ett pågående revisionsarbete av 1734 års lag – presenterade lagberedningen år 1918 sitt betänkande med förslag till ny giftermålsbalk. Det förberedande lagarbetet hade uppmärksammats i massmedia och debatt. Flera opinionsbildande organisationer, inte minst kvinnoorganisationer, utövade påtryckningar. Utöver skrivelser från riksdagen och riksdagens justitieombudsman hade Kungl. Maj:t åt lagberedningen även överlämnat skrivelser från Fredrika-Bremer-förbundet med kvinnornas krav på målsmanskapets upphävande liksom full likställighet mellan den gifta kvinnan och mannen, såväl inom hemmet som i förmögenhetsrättsligt avseende.⁹⁷ Bland skrivelserna från kvinnoorganisationer fanns även en från Svenska kvinnornas nationalförbund, en från Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt och en från Socialdemokratiska kvinnornas centralstyrelse.⁹⁸ Likaså fanns en skrivelse från Föreningen för moderskydd och sexualreform innehållande vissa önskemål beträffande ifrågavarande lagstiftningsarbete.⁹⁹ Förslaget till ny äktenskapsbalk kom därmed att utgöra steg två i det förändringsarbete av äktenskapslagstiftningen som inletts i och med 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning vilken som tidigare nämnts inkorporerades, efter några mindre redaktionella förändringar, i den nya giftermålsbalken (GB). De nyheter som nu förts in i lagen avsåg främst äktenskapets rättsverkningar och makarnas inbördes rättsförhållanden – med inriktning på likställdhet mellan makar samt en inom äktenskapet ny förmögenhetsordning – nämligen:

- *Målsmanskapets fullständiga upphävande.*
- *Verksamhet i hemmet fastslås vara bidrag till familjens tillbörliga underhåll.*
- *Vardera maken äger och råder över sin egen egendom.*
- *Makar ges giftorätt i fast egendom (utom enskild egendom).*
- *Vardera maken svarar för sina egna skulder.*

---

⁹⁷ Till skrivelsen hade fogats resolutioner, beslutade vid tjugoen offentliga möten med kvinnor på olika platser i landet, med instämmande i skrivelsens hemställan. (Lagberedningens förslag 1918, s. 7.)

⁹⁸ Lagberedningens förslag 1918, s. 7.

⁹⁹ I skrivelsen från Föreningen för moderskydd och sexualreform (den 23 januari 1917) hade uttalats den uppfattningen att det i lag borde tydligt och klart fastslås att äktenskap inte innebar förpliktelse till könsumgänge och att make borde berättigas att på grund av andra makens vägran av fortsatt könsumgänge erhålla äktenskapskillnad. (Lagberedningens förslag 1918, s. 7 och s. 189.)

3. REVIDERING AV GIFTERMÅLSBALKEN 1968 OCH 1973

”– Mitt emot håller ett hus på att ramla ihop. Man ser ner till en massa ungdomar.

– Det är någon av aktionsgrupperna, sa JB. Alternativt samhälle.

– Rappningen faller sönder, sa Jenny. Svaveldioxiden i luften löser upp murbruket, då bildas kalciumsulfat som spränger rappningen tillsammans med frosten. Käraste, jag längtar efter att fara till jobbet. Det är lättare att vara en kugge i ett ideologiskt maskineri än att älska. Det krävs en växelsång mellan aktionsgruppen mitt emot och byråkratin. Vi måste skapa nya varsamheter. Och se de nya kategorierna, sånt vi inte har tänkt på förr. Det vi gör nu bildar vanor och mönster för framtiden...”

(Ur ”Luftburen” av Per Wästberg, 1969.)

Giftermålsbalken (GB) genomgick efter 1915 och 1920 vissa mindre ändringar, oftast till följd av lagstiftningsarbeten på andra rättsområden. Särskilt kan nämnas ändringar i anslutning till lagen om arv (1928), lagen om boutredning och arvskifte (1933), lagen om införande av nya rättegångsbalken (1946), föräldrabalken (1949) samt religionsfrihetslagen (1951). Inte förrän 1968 och 1973 – det vill säga i två steg, på motsvarande sätt som skedde 1915 och 1920 – genomfördes en större revision. Detta blev också den sista revisionen innan giftermålsbalken helt och hållet blev ersatt av den nya äktenkapsbalken år 1987.

3.1 FAMILJERÄTTSKOMMITTÉN OCH FAMILJELAGSAKKUNNIGA

Förarbetet till 1968 års revision hade påbörjats redan på 1940-talet då det i riksdagen gjorts framställningar om en allmän översyn av giftermålsbalken. Dessutom beslutade 1941 års kyrkomöte att hos Kungl. Maj:t anhålla om en utredning rörande sådana tillägg och ändringar i lagstiftningen, särskilt med hänsyn till medlingsförfarandet och hemskillnadsinstitutet, som kunde vara ägnade att ”förebygga otillräckligt motiverade skilsmässor och stärka äktenkaps ställning i folkmedvetandet”.¹⁰⁰

3.1.1 FÖRBEREDANDE UTREDNINGAR – NORDISKA REKOMMENDATIONER

Vid 1943 års riksdag framställdes genom interpellation till chefen för justitiedepartementet en förfrågan angående igångsättande av en utredning rörande hemskillnads- och äktenkapsinstitutet. Den då tillförordnade departementschefen, folkpartisten *Thorwald Bergqvist* (1899–1972), sade sig emellertid inte se någon framkomlig väg att genom lagändring motverka

¹⁰⁰ Kyrkomötets skrivelse 1941, nr 20.

tendensen till ökning av antalet skilsmässor. Departementschefen menade dessutom att man borde undvika att överskatta lagstiftningens möjligheter att inverka på dessa förhållanden och meddelade att han inte var beredd att låta genomföra den begärda utredningen.¹⁰¹ Frågan om översyn av gällande äktenskapslagstiftning kom emellertid att åter aktualiseras i motioner till 1947 års riksdag. Bland annat motionerades om att bestämmelserna avseende äktenskapets upplösning borde göras smidigare liksom att en del bestämmelser om reglering av ekonomiska intressen, inom äktenskapet samt vid dess upplösning, borde ses över.

Ett steg närmare en utredning skedde då advokaten *Sigrid Beckman* (1899–1989), genom Kungl. Maj:ts bemyndigande år 1949, uppdrogs att som sakkunnig inom justitiedepartementet utarbeta en sammanfattning av erfarenheter och synpunkter från det praktiska rättslivet angående giftermålsbalkens tillämpning och dess behov av ändringar. Beckman lämnade två år senare, i oktober år 1951, en rapport i vilken det framgick att det var försörjningsfrågor och ekonomisk uppgörelse vid skilsmässa, eller efter makes död, som ansågs vara de viktigaste frågorna för revision. Vidare hade Nordiska rådet år 1955 beslutat att rekommendera (rådets rekommendation 12/1955) de nordiska regeringarna att undersöka förutsättningarna för att låta gällande lagstiftningar om äktenskap och makars förmögenhetsförhållanden i respektive länder bli så likartade som möjligt.¹⁰²

3.1.2 FAMILJERÄTTSKOMMITTÉN – PROPOSITION 1968:136

Med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande i januari 1956 tillkallades särskilda sakkunniga för att i samråd med motsvarande sakkunniga i övriga nordiska länder utreda frågan om vilka sjukdoms- och abnormtillstånd som borde utgöra äktenskapshinder. Senare under året, i december 1956, bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för justitiedepartementet att även tillkalla en kommitté för översyn av äktenskapslagstiftningen och därmed sammanhängande frågor.¹⁰³ I övrigt gavs inga direktiv. Kommittén, som kom att anta benämningen *familjerättskommittén* (se förteckning över ledamöter i bilaga 2), arbetade under de första åren parallellt med den tidigare tillsatta kommittén angående medicinska äktenskapshinder vilken år 1960 lämnade sitt förslag i ämnet (SOU 1960:21).¹⁰⁴

Enligt Kungl. Maj:ts beslut den 30 september 1959 utvidgades familjerättskommitténs uppdrag till att även innefatta en översyn av den internationella familjelagstiftningen. Från och med februari 1962 utökades uppdraget att dessutom innefatta de medicinska äktenskapshindren.

Efter sammanlagt nio års kommittéarbete presenterades SOU 1964:34-35 ”Äktenskapsrätt – förslag av familjerättskommittén” för ansvarigt statsråd, den socialdemokratiske justitieministern *Herman Kling* (1913–1985).

I oktober år 1968 lades en proposition (1968:136) och i samband med lagrådsremissen lämnade föredragande statsrådet Kling bland annat följande synpunkter om familj och äktenskap:

¹⁰¹ SOU, 1964:35, s. 18, med hänvisning till andra kammarens protokoll 1943, nr 17 s. 6 ff.

¹⁰² Prop. 1968:136, s. 18.

¹⁰³ SOU 1964:34, s. 5.

¹⁰⁴ Remissinstanser som, utöver familjerättskommittén, avlämnade yttranden över SOU 1960:21 var: Göta hovrätt, hovrätten för Nedre Norrland, medicinalstyrelsen, socialstyrelsen, samtliga domkapitel, statistiska centralbyrån, kanslern för rikets universitet efter hörande av de medicinska lärosätena, uppboordsorganisationskommittén, Sveriges advokatsamfund, Sveriges läkarförbund och Riksföreningen för svensk epileptikervård. (SOU 1964:35, s. 59–71.)

”...Den omdaning av samhället som har skett efter giftermålsbalkens tillkomst har betytt både frigörelse och ökad trygghet för de enskilda människorna. Höjda arbetslöner, bättre bostäder, barnbidrag och studiehjälp och ett modernt socialförsäkringssystem, som ger skydd mot inkomstbortfall vid sjukdom och invaliditet, efter familjeförsörjarens död och på ålderdomen, är några av de viktigaste inslagen i denna omdaningsprocess. Kvinnans jämställdhet med mannen på arbetsmarknaden är på väg att bli verklighet...

(...) Äktenskapet är fortfarande av grundläggande betydelse för hela vårt samhälls- och kulturliv. Men utvecklingen har gjort att äktenskapet fått mindre betydelse än förr som trygghetsfaktor. Detta avspeglar sig bl.a. i skilsmässostatistiken(...).

(...) Det kan inte heller bestridas att de etiska värderingar på vilka den äktenskapliga samlevnaden bygger också förändrats.

(...) Ändrade samhällsförhållanden och nya etiska värderingar måste få sätta spår i en lagstiftning som är av så central betydelse både för enskilda och för samhället.

(...) I en framtida lagstiftning bör man enligt min mening lägga ökad vikt vid att äktenskapet är en form för frivillig samlevnad mellan självständiga personer. Detta gäller företrädesvis bestämmelserna om äktenskapets upplösning och reglerna om äktenskapets ekonomiska rättsverkningar. Det är i dessa avseenden som de huvudsakliga reformbehoven föreligger.”¹⁰⁵

I december 1968 gick riksdagen till beslut. I såväl propositionen som i lagutskottets utlåtande framhölls emellertid att äktenskapslagstiftningen inom en inte alltför avlägsen framtid måste bli föremål för en mera genomgripande revision än vad som varit möjligt på grundval av det material som familjerättskommittén kunnat erbjuda. Propositionen utgjorde därför endast en första begränsad etapp i översynen av den familjerättsliga lagstiftningen.¹⁰⁶ Förutom en rad nya administrativa och processuella bestämmelser resulterade propositionen bland annat i följande ändringar i giftermålsbalkens bestämmelser:

- Likställd äktenskapsålder (18 år) för kvinnor och män.
- Frivillig lysning.
- Slopande av vissa äktenskapshinder (epilepsi och könssjukdom).
- Hemskillnad på gemensamt yrkande utan krav på ”djup och varaktig söndring”.
- Slopande av ovillkorlig äktenskapsskillnad vid otrohet.
- Utökade möjligheter till medling.

Propositionen ledde även till vissa upphävanden bland giftermålsbalkens lagrum, bland annat bestämmelsen om *väntetid för kvinna*, GB 2 kap. 11 §.¹⁰⁷ Några av de förslag som hade förordats av familjerättskommittén och som sedan inte fanns med i propositionen – men som likväl kom att uppmärksammas i ett par riksdagsmotioner – gällde äktenskapsskillnad på grund av brott mot make eller barn.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Första lagutskottets betänkande nr 49 (1968), s. 22.

¹⁰⁶ Första lagutskottets betänkande nr 49 (1968), s. 2.

¹⁰⁷ Enligt huvudregeln i denna bestämmelse fick en kvinna inte gifta om sig förrän tio månader förlutit från det tidigare äktenskapets upplösning. Undantaget gällde dock om det visats att hon inte väntade barn från tiden före äktenskapets upplösning eller om tio månader hade förlutit sedan sammanlevnaden med mannen upphört. Hindersbestämmelsen syftade till att förebygga den situationen att barn som fötts i det senare äktenskapet kunde vara avlat i det förra. Förslaget från familjerättskommittén var ett upphävande av detta stadgande, ett förslag som också fick ett positivt mottagande vid remissbehandlingen. Även departementschefen förordade upphävande av regeln om väntetid. Under remissbehandlingen hade väckts frågan om behov av reglering i föräldrabalken angående barns börd vilket emellertid departementschefen inte fann påtagligt behov av.

¹⁰⁸ Familjerättskommittén hade förslagit rätt till skilsmässa vid allvarligt brott mot makes person liksom också vid misshandel mot barn som stod under makarnas eller den enes vårdnad, eller annat brott mot barnets person, under förutsättning att äktenskapsskillnad var påkallad av hänsyn till barnets bästa. Förslaget hade i huvudsak understötts av remissinstanserna och

3.1.3 FAMILJELAGSAKKUNNIGA – KOMMITTÉDIREKTIV

Året därpå inleddes ännu ett revisionsarbete av giftermålsbalken. Det var den 15 augusti 1969 som Kungl. Maj:t bemyndigade chefen för justitiedepartementet att tillkalla högst sju sakkunniga att verkställa en utredning angående den familjerättsliga lagstiftningen. Till sakkunniga utsågs *Eskil Hellner* (sedermera hovrättslagman), tillika kommitténs ordförande, samt även riksdagsledamöterna *Torsten Gustafsson* (cp), *Lena Hjelm-Wallén* (s), *Lisa Mattsson* (s), *Gabriel Romanus* (fp), *Ingrid Sundberg* (m) och *Bertil Zachrisson* (s). En av de experter som biträdde de sakkunniga var docent *Jan Trost*¹⁰⁹. Kommittén antog namnet *familjelagsakkunniga*.

De politiska direktiven för de sakkunnigas uppdrag inleddes med en översiktlig redogörelse för principerna i den gällande lagstiftningen samt en utblick över samhällsutvecklingen efter giftermålsbalkens tillkomst 1920. I direktiven sades bland annat att:

”... Samhället har övertagit en väsentlig del av kostnaderna för barnen under uppväxttiden, och barnens utbildningsmöjligheter är inte längre på samma sätt som tidigare beroende av föräldrarnas ekonomi. Socialförsäkringar och andra trygghetsanordningar ger skydd mot inkomstbortfall vid arbetslöshet, vid sjukdom och invaliditet, efter familjeförsörjares död och på alderdomen. Allt färre är beroende av underhåll från anhöriga(...).

(...) Sett från de enskilda människornas synpunkt innebär samhällsomdaningen fortgående frigörelse och växande trygghet...”.

Efter att ha påmint om uttalandet i den förra propositionen (1968:136) om att en genomgripande revision av äktenskapsrätten borde genomföras inom en inte alltför avlägsen framtid gick departementschefen in på reformbehoven och möjligheterna att använda också lagstiftningen på detta område, i strävandena att omdana samhället:

”... Det finns på flera punkter stora spänningar mellan de värderingar som lagstiftningen bygger på och den syn på rollfördelningen mellan makarna i ett äktenskap och på familjebanden som omfattas av växande grupper av vårt folk, framför allt av ungdomen. Familjegemenskap inom äktenskapets ram är fortfarande den naturliga samlevnadsformen för det helt övervägande flertalet människor, men nya rättsregler behövs om äktenskapet skall kunna fylla sin funktion också i framtiden...”.

För reformarbetet angav departementschefen i direktiven dessutom några allmänna riktlinjer:

- *Neutralitet mellan olika samlevnadsformer*. En ny lagstiftning borde så långt som möjligt vara neutral i förhållande till olika samlevnadsformer och olika moraluppfattningar. Familjerätten skulle därför inte innehålla några bestämmelser som skapade onödiga svårigheter eller olägenheter för dem som skaffar sig barn och vill bilda familj utan att gifta sig.
- *Självständighet under äktenskapet*. Beträffande gifta borde generellt gälla att reglerna skulle vara utformade så att makarna kunde behålla ett stort mått av självständighet under äktenskapet.
- *Förenklade regler för äktenskapets ingående och upplösning*. Formerna för äktenskapets ingående och upplösning av äktenskapet borde förenklas.

---

departementschefen sade sig även i stort ansluta sig till förslaget men ansåg emellertid att det inte fanns anledning att skilja mellan brott mot make och brott mot barn samt att tillräckligt skydd mot angrepp i allmänhet, i båda fallen, kunde erhållas genom hemskillnad. (Prop. 1968:136, s. 86.)

¹⁰⁹ Jan Trost (1935–) blev sedermera professor i sociologi vid Uppsala universitet och är idag alltiframt verksamhet som forskare.

- *Begränsning av äktenskapets ekonomiska rättsverkningar.* Det minskade ömsesidiga beroendet mellan makarna, som var ”en följd av nutida utbildnings-, arbetsmarknads- och socialpolitik”, måste resultera i att äktenskapets ekonomiska rättsverkningar begränsades i skilda hänseenden.
- *Rättigheter och skyldigheter – ej påverkas av moraliska bedömningar.* Makarnas rättigheter och skyldigheter i samband med eventuell skilsmässa borde inte få påverkas av moraliskt grundade bedömningar angående deras personliga relationer till varandra och uppträdande i äktenskapet.
- *Lagens funktion – att lösa praktiska problem.* Då äktenskapet borde vara en form för frivillig samlevnad mellan självständiga personer var det lagstiftningens funktion i sammanhanget att lösa praktiska problem, inte att privilegiera en samlevnadsform framför andra.

Under fyra år pågick den första etappen av kommittéarbetet vilket ägnades åt att behandla vissa principiella frågor kring äktenskapet, så som rättslig form för familjebildning samt äktenskapets ingående respektive upplösning och därmed sammanhängande frågor. Överlämnandet av det första betänkandet – SOU 1972:41 ”Familj och Äktenskap, Del I” – fick ett övervägande gynnsamt mottagande och tillstyrktes i sina bärande principer av det stora flertalet remissinstanser (se förteckning över remissinstanser i bilaga 3). De sakkunniga skulle sedan komma att presentera ytterligare fyra betänkanden: SOU 1975:24 ”Tre sociologiska rapporter”, SOU 1977:37 ”Underhåll till barn, frånskilda”, SOU 1978:55 ”Att sambo och gifta sig” och slutligen SOU 1981:85 ”Äktenskapsbalk” som ledde till att giftermålsbalken helt och hållet blev ersatt av den nya äktenskapsbalken (lag 1987:230) vilken trädde ikraft 1 januari 1988.

3.1.4 PROPOSITION 1973:32

När propositionen (prop. 1973:32) lades fram skedde det under i viss mån nya förhållanden till följd av införandet av den nya enkammarriksdagen (se nedan 3.2.2). Den 12 januari 1973 anmäldes frågan om ändringar i giftermålsbalken m m inför Kungl. Maj:t i statsrådet på Stockholms slott. Först därefter, den 5 mars, skedde lagrådets granskning och några dagar senare, den 9 mars, behandlades propositionen i den slutliga statsrådsberedningen. Propositionen som godkändes av riksdagen i juni 1973 ledde i huvudsak till följande ändringar och nyheter i äktenskapslagstiftningen:

- *Slopande av trolovning som rättsinstitut.*
- *Slopande av vissa äktenskapshinder.* Bland annat slopades regeln om giftomans (vanligen föräldrarnas) samtycke till äktenskap för personer under 20 år. För personer under 18 år krävdes liksom tidigare socialstyrelsens tillstånd till äktenskap. Föräldrarna skulle numera endast höras i frågan. Dessutom slopades förbudet för ”sinnessjuka” och ”sinnesslöa” att gifta sig utan socialstyrelsens tillstånd. Äktenskap mellan halvsyskon tilläts efter dispens.
- *Bibehållande av kyrklig och borgerlig vigsel som form för ingående av äktenskap (införande av enklare alternativ till vigselformuläret för borgerlig vigsel).*

De viktigaste lagändringarna – enligt vad som framhölls i propositionen och senare även i lagutskottets protokoll – avsåg reglerna om upplösning av äktenskapet vilket innebar:

- Slopande av återgångsinstitutet.
- Slopande av reglerna om hemskillnad – införande av betänketid om sex månader i vissa fall.
- Slopande av bestämmelserna om omedelbar äktenskapsskillnad på särskilda grunder.
- Frivillig medling.

I prop. 1973:32 hade dessutom skisserats nya regler angående kyrklig vigsel, dels genom att utvidga vigselförrättarnas behörighet och dels också genom ett slopande av giftermålsbalkens bestämmelse om skyldighet för församlingspräst att viga. Någon lagändring i denna del förslogs dock inte eftersom detta förutsatte godkännande av kyrkomötet. Reglerna om äktenskapets ekonomiska rättsverkningar omfattades i princip inte heller av reformen.¹¹⁰

Den nya lagstiftningen trädde ikraft den 1 januari 1974.

3.2 DEN POLITISKA KONTEXTEN OCH DEBATTEN VID TIDEN KRING 1968 OCH 1973

Kännetecknande för lagstiftningsprocessen under de nu aktuella åren var att remissförfarandet vuxit till att omfatta inte bara myndigheter, universitet, hovrätter, rådhusrätter, domareföreningar och domkapitel utan även politiska ungdoms- och kvinnoförbund och många andra intresseorganisationer. Kännetecknande var också att statliga utredningskommittéer i högre grad än tidigare fått en sammansättning med partipolitiska företrädare liksom att utredningsarbetet nu börjat styras av politiskt uttalade direktiv. Överhuvudtaget anses 1960- och 1970-talen vara två mycket politiska decennier. *Stig Hadenius*¹¹¹ skriver i sin bok ”Svensk politik under 1900-talet” att perioden 1968–1976 karaktäriserades av kampen om regeringsmakten på ett sätt som aldrig tidigare förekommit i svensk politik. Dessutom var det under dessa år som den ”andra vågens feminism” kom i dagen. Den första hade ägt rum i samband med rörelsen för kvinnlig rösträtt, just kring åren då 1920 års giftermålsbalk höll på att ta form. Den här gången, i den andra vågen, var det den svenska jämställdhetspolitiken som skulle etableras.

3.2.1 NYA RÖRELSER – NY ENKAMMARRIKSDAG – VALEN 1968, 1970 OCH 1973

Under större delen av 1960-talet behöll socialdemokraterna – som decenniet innan gått ut som de stora vinnarna efter den så kallade ATP-striden – en stark ställning.¹¹² 1966 års kommunalval hade emellertid blivit ett bakslag för

¹¹⁰ Vissa smärre ändringar infördes emellertid, så som att frågan om vem som haft skuld till äktenskapets upplösning inte längre skulle tillmätas någon betydelse vid bestämmande av underhållsbidrag till make. En annan nyhet till följd av införande av betänketid på sex månader i de fall endast en av makarna ville skiljas eller om makarna tillsammans, eller en av dem hade vårdnaden om egna barn under 16 år var att det som något av makarna förvärvat under betänketiden nu blev enskild egendom (förutsatt att betänketiden resulterade i äktenskapsskillnad). Vidare slopades de bestämmelser som gjort det möjligt att ålägga make att betala skadestånd till andra maken i samband med skilsmässa. Samtidigt infördes möjligheten att vid bodelning efter äktenskapsskillnad avvika från den gällande regeln om hälftindelning av giftorättsgodset, om en sådan delning skulle framstå som ”uppenbart obillig” med hänsyn till makarnas ekonomiska förhållanden samt den tid som äktenskapet varat. Parallellt infördes också vissa ändringar i föräldrabalken på så sätt att frågan om vem av föräldrarna som burit skulden till att det uppstått söndring mellan dem, nu längre inte skulle tillmätas någon betydelse vid avgörandet av vårdnadsfrågan. Angående barn utom äktenskapet infördes vidare den ändringen att faderns möjlighet att få vårdanden skulle vara den samma som den som gällde för barn inom äktenskap. Den här förändringen avsåg framför allt förhållanden då föräldrarna levit tillsammans utan att vara gifta. Ytterligare en nyhet till följd av prop. 1973:32 var lagen om ogifta samboendes gemensamma bostad som behandlade rätten till bostaden när ogift man och ogift kvinna som sammanlevt under äktenskapsliknande förhållanden upplöser samlevnaden.

¹¹¹ Hadenius, s. 144. Stig Hadenius (1931–) är statsvetare och tillika professor emeritus i journalistik.

¹¹² ATP-striden syftar på folkomröstningen 1957 angående införande av ATP (Allmän tilläggspension). Linje 1 fick 45,8 %, linje 2 fick 15% och linje 3 fick 35,3 %. 3,9 % av rösterna var blanka, något som bland annat förklarades med att akademiker-

socialdemokraterna och gav en viss föraning om att ett maktövertagande från den borgerliga oppositionen var en reell möjlighet.¹¹³

Under de sista åren av 1960-talet började dock den ”nya vänstern” bli allt mer dominerande i den politiska debatten med sina angrepp inte bara mot högern utan också mot socialdemokratin. Den nya vänsterrörelsen fick sin hemvist i kommunistpartiet som år 1967 bytte namn till ”Vänsterpartiet kommunisterna”, VPK. Vänsterkrafterna blev dessutom drivande i den utrikespolitiska debatten i frågor om solidaritet med tredje världen och inte minst om det pågående kriget i Vietnam. Vietnamkriget initierade också en av alla de många nya rörelser som bildades kring skiftet mellan 1960- och 1970-talen, nämligen den mycket aktiva och synliga FNL-rörelsen med lokala grupper över hela landet. Ett annat exempel på ny rörelse var miljö-rörelsen med bland annat Jordens vänner, Miljöcentrum och Alternativ stad.¹¹⁴

Några mycket uppmärksammade händelser med politiska förtecken år 1968 var bland annat den så kallade kårhusockupationen i Stockholm samt en tennismatch i Båstad mellan Sverige och Rhodesia då polis drabbade samman med demonstranter.¹¹⁵ Samma år skedde också omvälvande händelser världen över. Student- och arbetarrevolt i Paris, uppror i Prag och black-powerdemonstrationer i USA – allt tycktes hända överallt och samtidigt, som *Kjell Östberg*¹¹⁶ skriver i sin bok ”1968 när allt var i rörelse”.¹¹⁷ Händelserna utomlands, särskilt de i Sydostasien och i Tjeckoslovakien, skapade dessutom parallellt med den politiska kampen om regeringsmakten snarast ett politiskt samförstånd.¹¹⁸

Från oppositionens håll gjordes försök med ”borgerlig samling” i avsikt att skapa ett alternativ till den socialdemokratiska politiken som kritiserades främst för att leda till prisstegringar och bostadsbrist. Det skulle emellertid dröja innan detta samarbete gav resultat. I 1968 års val gjorde socialdemokraterna, under ledning av partiordförande *Tage Erlander* (1901–1985), sitt rekordval och fick 50,1 procent av rösterna.¹¹⁹

En omständighet av betydelse för det politiska arbetet var också de författningsförändringar som genomfördes i slutet av 1960-talet. År 1969 antogs den nya riksdagsordning som innebar att väljarna från och med nu gick till val vid ett och samma tillfälle. Samtidigt infördes enkammarriksdagen med 350 ledamöter och ett valsysteem där partiernas mandatfördelning i riks-

---

organisationen SACO hade uppmanat sina medlemmar till blankröstning då inga av alternativen ansågs passa dess medlemmar. Samtliga linjer ansåg sig ha vunnit folkomröstningen som inte blev avgörande för fråga om tjänstepensionens utformning. Däremot blev koalitionsregeringens ställning ohållbar. Centerns fyra stadsråd lämnade in sina avskedsansökningar och de socialdemokratiska ledamöterna följde deras exempel varpå Tage Erlander fick på nytt i uppdrag att bilda regering. Det blev sedan den nya socialdemokratiska regeringens sak att lösa fråga om tjänstepension. (Hadenius, s. 117–118.)

¹¹³ Hadenius, s. 142.

¹¹⁴ Ekström, s. 105–106.

¹¹⁵ Ekström, s.105 ff.

¹¹⁶ Kjell Östberg (1948–) är professor i samtidshistoria vid Södertörns högskola.

¹¹⁷ Östberg skriver: ”Även om en huvudtes i denna bok är att ”1968” är en process som börjar i slutet av 1950-talet och pågår till långt in på 70-talet är det onekligen så att just året 1968 är ett alldeles speciellt år, när ur ett radikaliseringsperspektiv allt tycktes hända, överallt och samtidigt.” (Östberg, s. 99.)

¹¹⁸ Hadenius, s. 143.

¹¹⁹ Sören Holmberg och Peter Esaiasson framhåller i ”De folkvalda” (1988) att tendensen bland väljarna i 1968 års val var i första hand att prioritera framtidsfrågor av materiell och vardagsnära karaktär. En framtidsfråga, tillika den allt överskuggande, var bostadspolitiken. Närmare hälften av intervjupersonerna (44 procent) nämnde bostadstillgången som en angelägen framtidsfråga. Övriga högprioriterade framtidsfrågor var i tur och ordning: sysselsättning (28 procent), pensionärsfrågor (23 procent), social politik (20 procent) och skattepolitik (19 procent). (Se vidare om författarna, 4.2.3, fotnot 234.)

dagen exakt motsvarande respektive andelar av erhållna röster.¹²⁰ Det första valet till den nya enkammarriksdagen ägde rum 1970. *Olof Palme* (1927–1986) var då statsminister och partiordförande för socialdemokraterna sedan han året innan tagit över efter *Erlander*. Den mest uppmärksammade politiska valfrågan var de stigande livsmedelspriserna. I massmedia syntes och hördes de protesterande ”Skärholmsfruarna” och mitt under valrörelsen infördes allmänt prisstopp.¹²¹ Valutgången innebar en kraftig tillbakagång för socialdemokraterna som tappade flera procent av rösterna jämfört med det föregående valet, från 50,1 procent till 45,3 procent.

Inför valet 1973 fanns ett samlat borgerligt block som på ett annat sätt än tidigare gav sig ut för att kunna erbjuda ett regeringsalternativ med den nye centerledaren sedan 1971, *Thorbjörn Fälldin* (1926–), som den självskrivne statsministerkandidaten. Mandatfördelningen blev nu 175–175 och statsminister *Palme* beslutade, trots försvagad regeringsmakt, att sitta kvar och regera med stöd av ett eller flera partier i riksdagen.¹²²

Nästa val, år 1976, hamnade de borgerliga partierna i regeringsställning. Socialdemokraterna hade då varit vid regeringsmakten – i samlingsregeringar och i egen majoritetsställning – under 44 år, från 1932 till 1976.

3.2.2 BOSTADSPOLITIK, BARNOMSORG, ARBETSKRAFT OCH SÄRBESKATTNING

Den socialdemokratiska majoriteten i riksdagen, med stöd av VPK, hade under 1960-talet skapat en stabilitet som kom att utgöra basen i den politiska ambition som statsminister *Tage Erlander* kallade ”det starka samhället”. I det starka samhället skulle stat och kommun ge medborgarna utbildning, sjukvård, trygghet på ålderdomen och en god bostadsstandard etc. En förutsättning för genomförandet av ”det starka samhället” blev också utbyggnad av en stor offentlig sektor (se vidare nedan 3.2.5). För att åtgärda det stora behovet av nya bostäder som uppstått till följd av omfattande inflyttning till städerna från landsbygden samt arbetskraftsimmigrationen från andra europeiska länder beslutade socialdemokraterna år 1965 om en bostadspolitisk offensiv. I det så kallade ”miljonprogrammet” gavs löfte om byggande av 100 000 nya lägenheter, varje år, under en tioårsperiod. Andra exempel på genomgripande reformer under 1960-talet var grundskolereformen (1962), lagen om fyra veckors semester (1963) samt en ny lag om allmän arbetstidsförkortning (fyrtiotimmars arbetsvecka, 1970).¹²³

Även intresset för barnomsorgens verksamhet och utbyggnad ökade under dessa år. En bidragande orsak till detta intresse var otvetydigt ökat behov av ny arbetskraft och att det var i hemmen som den latent arbetskraften fanns. Nästan alla vuxna kvinnor var hemmafruar och det fanns sedan i början av 1960-talet stor enighet bland politiker om att barnomsorgsfrågan måste lösas.¹²⁴ Efter ett antal utredningar och översyn av statsbidrag tillkalla-

¹²⁰ Dessutom infördes fyraprocentsspärren, det vill säga villkoret för att ett parti skulle få delta i fördelningen av riksdagsmandaten var att det fick mer än 4 procent av rösterna i hela landet eller 12 procent i en och samma valkrets. Den nya riksdagsordningen inarbetades sedan i den nya författning som antogs av riksdagarna 1973 och 1974 och som trädde i kraft år 1975. Därmed upphörde 1809 års regeringsform definitivt att gälla vilket bland annat innebar att kungens ställning begränsades betydligt. Vid tiden för giftermålsbalkens revidering år 1968 respektive 1973 är det emellertid fortfarande Kungl. Maj:t som alljämt står bakom de propositioner som riksdagen behandlar.

¹²¹ Hadenius, s. 149.

¹²² Hadenius, s. 152.

¹²³ Hadenius, s. 128 ff.

¹²⁴ En ideologisk skiljelinje mellan höger- och vänsterpolitiska företrädare kom dock snart att utvecklas. Å ena sidan förordade LO, AMS och socialdemokraterna en utbyggnad av daghemmen. Å den andra sidan argumenterade högerpartiet tillsammans med SAF och TCO för den pedagogiskt orienterade lekskolan, och för skattelättnader. Folkpartiet var i likhet med social-

des år 1968 en ny och omfattande utredning, den så kallade Barnstugeutredningen. Barnstugeutredningens huvudbetänkande presenterades med bred politisk enighet i maj 1972. Förslaget bestod av en samlad nationell förskoleverksamhet där kommunerna skulle stå för genomförandet och staten för anläggningskostnader och operativa kostnader.¹²⁵

Den socialdemokratiska regeringen drev också igenom vissa reformer på skatteområdet, bland annat genomfördes obligatorisk särbeskattning (1971) för gifta.

3.2.3 GENUSKONTRAKT OCH KÖNSROLLER – INFLUENSER FRÅN SAMHÄLLSVETENSKAPEN

1960-talet blev dessutom en omvälvande period i fråga om synen på kvinnors villkor. Det var emellertid inte endast arbetskraftsbehovet som skulle bidra till att forma det som kom att bli den karakteristiska svenska jämställdhetspolitiken. *Yvonne Hirdman*¹²⁶ förklarar i sin bok ”Genus – om det stabila föränderliga former” (2001) hur kvinnornas problem i det svenska efterkrigssamhället tedde sig allt märkligare och att detta tvingade fram förändringar. För trots att många kvinnor fortfarande var hemmafruar började allt fler husmödrar förvärvsarbeta. Unga flickor utbildades i samskolor och fick där lära sig att tro att de var jämlika med pojkarna. Det behövdes bara att någon satte andra ord på ”kvinnoproblemen” för att den ”emancipatoriska benägenheten” skulle transformeras till ett faktum och till en artikulerad politisk fråga, vilket också skedde, menar Hirdman. Och det som skedde var utgivningen av en skrift (egentligen en broschyr), nämligen ”Kvinnornas villkorliga frigivning” (1961) av *Eva Moberg*.¹²⁷ Moberg ifrågasatte den rådande arbetsuppdelningen mellan könen och ansåg att kvinnor och män borde vara ekonomiskt oberoende av varandra och ges lika rätt till förvärvsarbete och lika ansvar för hem och barn.¹²⁸ ”Enligt min mening måste äktenskapets möjligheter som försörjningsinrättning, helt utplånas. Det skall inte kunna fungera som social frestelse, som utväg, ännu mindre som huvudmålsättning...”, skrev Moberg. Genuskontraktets mest intima plats, det vill säga äktenskapet, blev här definierat som ett fångelse med kvinnan som ”fånge” och mannen som ”ofrivillig slavägare”, kommenterar Hirdman angående diskursens nya ordning från och med början av 1960-talet.¹²⁹

Betydelsefulla influenser för debatten och jämställdhetspolitiken kom under det tidiga 1960-talet också från samhällsvetenskapen. Ett av de mest omtalade bidragen var ”Kvinnors liv och arbete” (1962) i vilken forskare från olika discipliner under ledning av sociologerna *Edmund Dahlström* (1922–2003) och *Harriet Holter* (1922–1997) kritiserade den rådande könsuppdelningen. Samtidigt formulerades inom forskningen begreppet ”könsroll” vilket antydde att tyngdpunkten i synen på könen inte borde läggas vid biologiska förklaringar. Snarare skulle svaren på frågor om könen sökas i vanor, inlärd beteenden och traditioner. ”Pojkar och flickor måste ges likartad uppfostran och utbildning, båda måste förberedas för yrkesroll och fa-

---

demokraterna positiva till daghem, men betonade vikten av att ge föräldrar möjlighet att välja mellan olika barnsomsorgsformer. (Lindvert, s. 105.)

¹²⁵ Lindvert, s. 103 ff. Jessica Lindvert (1970–) är statsvetare vid Göteborgs universitet.

¹²⁶ Yvonne Hirdman (1943–) är professor historia vid Stockholms universitet.

¹²⁷ Eva Moberg (1932–) är fortfarande verksam som fri debattör och författare.

¹²⁸ Lindvert, s. 65.

¹²⁹ Hirdman, s. 162–165.

miljeroll och göras medvetna om det delade ansvaret för barn och hem. Hemarbetet och vården av barnen skall delas förutsättningslöst mellan makarna.”¹³⁰

3.2.4 FRÅN VALFRIHET TILL JÄMSTÄLLDHET – LÖNEARBETET OCH TVÅFÖRSÖRJARFAMILJEN

De i ovan avsnitt citerade tankegångarna – vilka också delades av flera samtida sociologer och opinionsbildare – återspeglades även på den politiska arenan. Under 1950-talet var det folkpartiet som bland riksdagspartierna hade varit mest drivande med krav på rättvisa mellan könen. Successivt under 1960-talet började emellertid socialdemokraterna ta över i debatten. Redan år 1960 hade *Tage Erlander* tillsatt Arbetarrörelsens kvinnokommitté med representanter från fackföreningsrörelse samt socialdemokraternas kvinno- och ungdomsförbund. I kommitténs slutrapport (1964) visades, menar Hirdman, hur socialdemokraterna lyhört lyssnat till den liberala diskursen och insett de sociala och politiska möjligheter som fanns i ett förändrat kontrakt, ett nytt ”genuskontrakt”.¹³¹ Det nya kontraktet handlade om övergången från det *valfrihetsideal* som av politiska och fackliga aktörer, till att börja med, hade förts fram under en kortare period i början av 1960-talet. I exempelvis socialdemokraternas och LOs programskrifter som då gavs ut framhölls att kvinnor borde kunna välja mellan förvärvsarbete – i kombination med barntillsyn – och hemarbete. Först en bit in på 1970-talet ställdes krav på *jämställdhet* som en precisering av jämlikhetsbegreppet, det vill säga jämlikheten mellan könen.¹³² Jämställdhetsbegreppet kunde dessutom införlivas i den svenska arbetsmarknadspolitik som fram till dess i mångt och mycket haft de manliga förvärvsarbetarna som målsättning.¹³³

Det nya genuskontraktets genomslag framgick tydligt i flera rapporter och uttalanden i slutet av 1960-talet, så som när regeringen år 1968 överlämnade en rapport till FN angående kvinnans ställning i Sverige. Bland annat gjordes i rapporten följande uttalande: ”Föreställningen om att kvinnor bör försörjas genom äktenskapet måste effektivt motarbetas – även i lagstiftningen, eftersom den är ett direkt hinder för kvinnans ekonomiska självständighet och hennes möjligheter att konkurrera på lika villkor på arbetsmarknaden.” Ett annat principiellt uttalande som gav exempel på den nya uppfattning som höll på att etableras företogs året därpå, år 1969, då LO och det socialdemokratiska partiets arbetsgrupp för jämlikhetsfrågor uttalade att: ”Starka skäl finns således för att göra tvåförsörjarfamiljen normgivande vid planeringen av långsiktiga förändringar inom socialförsäkringen”.¹³⁴

¹³⁰ Hirdman, s. 164 med hänvisning till ”Kvinnors liv och arbete” (SNS 1962, s. 37).

¹³¹ Hirdman, s. 165.

¹³² Lindvert hänvisar till de två historikerna Christina Florin och Bengt Nilsson (”Något som liknar en oblodig revolution”, 2000) och deras syn på varför begreppet jämställdhet så snart fick fäste i det svenska politiska språket. Florin och Nilsson säger bland annat att det var ett välfunnet och bekvämt ord som många kunde samlas kring, även om det tolkades olika av olika aktörer praktiken. Begreppet var således klassöverbyggande och kunde maskera underliggande konflikter så att de blev hanterbara. Det uttryckte ingen maktrelation och det var ”okroppsligt” – könen skulle ställas sida vid sida som två abstrakta varelser, symboler eller idealtyper. Begreppet var också normativt och ställde nya krav på båda könen vilket passade bra i den samhällstillväxande och politiserade tidsanda som allmänt tillskrivs 1960- och 1970-talets industriländer. (Lindvert, s. 66.)

¹³³ Lindvert, s. 66.

¹³⁴ Hirdman, s. 166–167.

3.2.5 UTBYGGNADEN AV OFFENTLIG SEKTOR – JÄMSTÄLLDHETSPOLITIKENS GENOMBROT – FÖRÄLDRAFÖRSÄKRING OCH BORGERLIGA INITIATIV

Jämställdhetspolitiken nådde således i slutet av 1960-talet en etablerad position i svensk politik. Det avgörande genombrottet för jämställdheten som eget politikområde anses ha varit vid statsminister *Olof Palmes* framträdande på det socialdemokratiska kvinnoförbundets kongress i augusti 1972. Detta framträdande blev dessutom upptakten till den socialdemokratiska partikongressen, en månad senare, då Palme ägnade hela sitt tal åt jämställdhetsfrågan och talade om det nya samhälle där både män och kvinnor skulle lönearbeta. Han talade också om var någonstans kvinnorna skulle arbeta, det vill säga i den offentliga sektorn. Kvinnorna skulle ta anställning som personal i den utbyggda sjukvården, i barnomsorgen och i åldringsvården, i kök och tvätterier etc. Det var med andra ord i utbyggnaden av den offentliga sektorn som tre politiska ambitioner kunde förverkligas: 1) rätten för kvinnor till lönearbete, 2) utjämning mellan grupper i samhället och 3) skapandet av en ny egen kvinnoarbetsmarknad.¹³⁵

År 1974 infördes föräldraförsäkringen. Intressant i sammanhanget att notera är de slutsatser som historikern *Roger Klinth*¹³⁶ för fram. Enligt Klinth hade både faderns och moderns familjeansvar sedan i slutet av 1960-talet mer och mer blivit definierat som ett i första hand försörjaransvar, och i andra hand ett ansvar för barnens vård och fostran, allt medan staten skulle skapa jämställdhet i familj och samhälle. På en retorisk nivå var också de politiska partierna överens om att papporna skulle ha möjlighet att vara föräldralediga. Föräldraförsäkringen byggdes emellertid upp, menar Klinth, kring valfrihetsbegreppet och den manliga emancipation som inte minst liberalerna tidigare hade drivit och som gick ut på att män skulle bli friare och mer närvarande pappor, försvann nu helt.¹³⁷ I slutet av 1960-talet var det således främst folkpartister som agerade för att moderskapspenningen (föregångare till föräldraförsäkringen) skulle göras om så att även män kunde vara hemma med barn. Den första riksdagsmotionen i frågan anses emellertid ha väckts av moderaten *Astrid Kristensson* (1917–2000).

Det blev emellertid varken en socialdemokrat, eller folkpartist, eller moderat, som utses till den första jämställdhetsministern utan en centerpartist, nämligen *Karin Andersson* (1918–). Som redan nämnts bröts ett långvarigt socialdemokratiskt regeringsinnehav i och med valförlusten 1976. Under två år innehades regeringsmakten av de tre borgerliga riksdagspartierna för att i oktober 1978 till och med oktober 1979 efterföljas av en folkpartistisk minoritetsregering. Mellan åren 1979 och 1981 samverkade åter de borgerliga riksdagspartierna om regeringsmakten och det var då som Karin Andersson utsågs till ansvarig minister för invandrar- och jämställdhetsfrågorna.¹³⁸ Dessutom var det under den här borgerliga regeringsperioden som den första jämställdhetslagen (1979:1118) kom att antas.

¹³⁵ Hirdman, s. 176.

¹³⁶ Roger Klinth (1964–) är historiker och pedagog vid Linköpings universitet.

¹³⁷ Mäns föräldraledighet av Bosse Parbring, *Genus* 3/02, Nationella sekretariatet för genusforskning.

¹³⁸ Hadenius, s 288-289.

3.3 PRINCIPIELLA STÅNDPUNKTER I REVIDERINGEN 1968

Vilka olika uppfattningar kan då utläsas i den lagstiftningsprocess inom äktenskapsrätten som tilldrog sig på 1960- och 1970-talen? I det här avsnittet redogörs för olika ståndpunkter kring äktenskapets ingående och upplösning som kom till uttryck under lagstiftningsprocessen från och med familjerättskommitténs betänkande (SOU 1964:34–35) fram till och med riksdagens antagande av prop. 1968:136. I avsnitt 3.3.4 redogörs dessutom för vissa politiska ståndpunkter som kan utläsas dels i särskilda yttranden till familjelagsakkunnigas betänkande, dels i en interpellationsdebatt i riksdagen under 1972, alltså året innan den sista och avgörande propositionen lades fram.

3.3.1 LIKSTÄLLD ÄKTENSKAPSÅLDER – 18 ÅR – FÖR KVINNOR OCH MÄN

Familjerättskommittén hade föreslagit att äktenskapsåldern för män skulle sänkas från 21 år till 20 år.¹³⁹ I den kommande propositionen föreslogs dock att lägsta äktenskapsålder skulle vara 18 år, lika för kvinnor och män vilket också godkändes av riksdagen. Lagändringen innebar dock att giftomannasamtycke (vanligen samtycke från föräldrarna) för underåriga (under 20 år) stod kvar.¹⁴⁰ I motionsparet RD I:987 *Bertil Lidgard* (h) och RD II:1248 *Astrid Kristensson* (h) samt i motionen RD I:985 *Ruth Hamrin-Thorell m fl* (fp) anfördes att äktenskapsåldern för män, i enlighet med kommitténs förslag, skulle bestämmas till 20 år. I den senare motionen framhölls till stöd för yrkandet att allt för unga äktenskap inte var önskvärda från vare sig individernas eller samhällets synpunkt och att likställigheten mellan könen inte motiverade en sänkning av äktenskapsåldern för män. I motionen framhölls också som skäl mot en sänkning av männens äktenskapsålder att de ungas utbildningstid förlängts liksom att fullgörandet av värnpliktstjänstgöringen nu skedde i yngre åldrar än tidigare. Dessutom ansågs att möjligheterna att försörja en växande familj torde vara begränsade i åldersgrupperna kring 18

¹³⁹ Angående utvecklingen med ökad skilsmässofrekvens i dispensäktenskap hänvisade kommittén till en undersökning gjord av Allmänna barnhuset. Undersökningen baserades på uppgifter om samtliga äktenskap för vilka dispens meddelats åren 1945 och 1950. Jämförelsen hade då visat att skilsmässofrekvensen efter fem år var omkring tre gånger större bland dispensäktenskapen än bland de övriga, och efter tio år omkring dubbelt så stor. (SOU 1964:35, s. 52.) Kommittén menade emellertid att resultatet från utredningen fick tas med viss reservation då den endast haft mycket begränsad omfattning. I fråga om krav på kroppslig utveckling ansåg kommittén vidare att det knappast fanns något väsentligt att invända mot att äktenskapsåldern sänktes något. Däremot ansåg kommittén att det svårigen kunde bestridas att en kvinna på 16–17 år eller man på 18–20 år i allmänhet saknade önskvärd erfarenhet och mognad att ingå äktenskap. Den obligatoriska skolgångens förlängning samt krav på yrkesutbildning talade enligt kommittén mot sänkning av äktenskapsåldern. Kommittén var också av den uppfattningen att regelverket borde ta hänsyn till motsvarande förhållanden i de nordiska grannländerna. (SOU 1964:35, s. 54–55.) Allmänna Barnhuset grundades på 1630-talet och blev det första barnhuset i Sverige. Enligt en instruktion för Allmänna Barnhuset som kom år 1800 hade Allmänna Barnhuset också till syfte att minska antalet barnamord, det vill säga förtvivlade, ensamstående mödrar som inte kunde försörja sitt barn och födde i hemlighet, dödade och begravde barnet. En lag kom år 1917, rätten till underhållsbidrag, som gjorde det möjligt för många ensamstående mödrar att behålla sitt barn. Några år senare kom en ny barnavårdslag. 1945 övertogs barnavården av kommuner och landsting och villkoren för Allmänna Barnhuset förändrades. Allmänna Barnhuset anställde då barnavårdsombud, som hade ansvar för att rekrytera fosterhem. Under 1950- och 60-talen svarade Allmänna Barnhuset för hälften av kostnaderna för dessa barnavårdsombud. Den andra hälften betalades av landstingen. Barnhuset var också i många år huvudman för Sociala barna- och ungdomsvårdsseminariet. År 1985 överfördes den treåriga utbildningen till universitetet. Idag arbetar Allmänna Barnhuset med stöd till forskning, anordnar konferenser och ger ut skrifter i ämnen som rör barn. (www.barnhuset.a.se)

¹⁴⁰ I propositionen uttryckte departementschefen den principiella ståndpunkten att likställdhet skulle råda mellan könen – inom äktenskapslagstiftningen liksom på andra områden – förutsatt att inte särskilda skäl talade för annat. Vidare menade departementschefen att det saknades vetenskapligt stöd för tanken att olika regler för män och kvinnor skulle vara motiverade med hänsyn till skillnader i fråga om fysisk eller psykisk mognad. Detta, tillsammans med det faktum att män över 18 år och kvinnor över 17 år alltid brukade få dispens, om föräldrarna samtyckt till äktenskapet, visade enligt departementschefen att lagstiftningen passerats av utvecklingen. Därför borde en mera radikal ändring av bestämmelserna om äktenskapsåldern övervägas än den som kommittén föreslagit. Olägenheter till följd av att äktenskapsåldern blev lägre än myndighetsåldern kunde begränsas väsentligt genom det att förmynderskapslagstiftningen givit ungdomar som kommit ut i förvärvslivet och fått egen arbetsinkomst ett betydande mått av rättslig handlingsförmåga, även före uppnådd myndighetsålder. (Prop. 1968:136, s. 73 ff.)

år. I motionen betonades vidare att den nordiska lagstiftningen om äktenskapsålder, i den mån det var möjligt, borde vara enhetlig. Samma skäl anfördes i huvudsak i det nämnda motionsparet RD I:987 och RD II:1248 liksom att de så kallade dispensäktenskapens höga skilsmässofrekvens talade mot sänkning av äktenskapsåldern. Motionärerna ansåg vidare att sambandet mellan mannens äktenskapsålder och myndighetsålder borde bestå. I ytterligare en motion – RD II:1252 *Gunvor Ryding* (vpk) – sades att äktenskapsåldern, med tanke på eventuell underhållsskyldighet till make vid skilsmässa, borde vara 21 år för både män och kvinnor.¹⁴¹

3.3.2 FRIVILLIG LYSNING

Före 1968 års revision gällde enligt GB 3 kap. 3 § att ansökan om lysning skulle göras av de båda trolovade i den församling där kvinnan var kyrkobokförd eller, om hon varken var eller borde vara kyrkobokförd i svensk församling, där hon vistades. Efter församlingsprästens hindersprövning för undersökning av eventuella äktenskapshinder skedde lysning genom uppläsning i kyrkan, tre söndagar i rad.

Trots att familjerättskommittén medgav att lysningen nästan aldrig torde föranleda att jäv anmäldes mot ett tilltänt äktenskap innehöll betänkandet inget förslag om att kungörande genom lysning skulle slopas. Kungörandet i samband med lysningen ansågs enligt kommittén ha starkt stöd i traditionen och kunde möjligen endast i undantagsfall ”avhålla trolovad som vet äktenskapshinder föreligga från att söka förtiga detta vid hindersprövningen.” Istället föreslogs att kungörandet i princip skulle kunna ske genom såväl anslag som uppläsning i kyrka men då endast vid ett tillfälle.¹⁴² Kommittéförslaget fick dock blandat mottagande och åtskilliga remissinstanser förordade ett slopande av lysningskravet. Inte heller departementschefen delade kommitténs uppfattning då han ansåg att lysningens betydelse för hindersprövningens tillförlitlighet måste antas vara ”utomordentligt ringa”.¹⁴³

I de likalydande motionerna RD I:984 *Per Blomqvist* (h) och RD II:1251 *Gunnar Oskarsson* (h) samt *Ingrid Sundberg* (h) begärdes att giftermålsbalken även i fortsättningen skulle innehålla en bestämmelse att kyrklig vigsel föregicks av lysning som kungjorts i kyrkan tre söndagar i rad. Begäran motiverades med att lysning i kyrkan – vilken ända från reformationen omvittnats som allmän sed – alltjämt hade djupa rötter i vårt folk. Motionärerna antog att resonansen hos det uppväxande släktet för denna sed skulle komma att försvagas om lysningen inte var inskriven i giftermålsbalken. I motionen RD I:989 *Ferdinand Nilsson* (c) föreslogs att lysning i enlighet med gällande ordning skulle vara obligatorisk då de trolovade var medlemmar av

¹⁴¹ Första lagutskottets utlåtande nr 49 (1968), s. 47.

¹⁴² Dessutom föreslog familjerättskommittén att undantag skulle kunna ske på grund av sjukdom, inkallelse till rikets försvar eller om kungörandet med hänsyn till trolovads personliga förhållanden skulle ”vara till men för honom”.¹⁴² (SOU 1964:35, s. 88–90).

¹⁴³ I likhet med flera remissinstanser ansåg departementschefen dessutom att lysningsförfarandet i vissa fall kunde vålla olägenheter. Olägenheterna skulle visserligen, enligt departementschefen, kunna motverkas genom undantagsbestämmelser. Sådana bestämmelser skulle dock vara antingen mycket detaljerade eller allmänt formulerade och orsaka svårigheter i tillämpningen. Efter överväganden sade sig departementschefen ha förts till den slutsatsen att lysningen inte längre borde utgöra ett led i den prövning som skulle föregå vigsel. Detta behövde inte betyda att bruket med lysning före vigsel skulle komma att försvinna då ingenting hindrade att kungörandet i kyrka bevarades som tradition, om traditionen nu hade tillräcklig resonans hos det uppväxande släktet och om kyrkan ville lämna sin medverkan. Lysningen borde alltså vara frivillig och giftermålsbalken borde i framtiden inte innehålla några bestämmelser om lysning. Med anledning av lysningens slopande meddelade departementschefen vidare att kyrkohandboken måste ändras och att kyrkomötet skulle tillskrivas angående detta. Prop. 1968:136, s. 79 ff.

svenska kyrkan samt att den i propositionen föreslagna ordningen skulle tillämpas bara då de trolovade eller en av dem inte tillhörde kyrkan. Detta förslag motiverades med att lysningen var förbunden med prästens och församlingens förbön för dem som skulle träda i äktenskap.¹⁴⁴

3.3.3 HEMSKILLNAD PÅ GEMENSAMT YRKANDE, UTAN KRAV PÅ DJUP OCH VARAKTIG SÖNDRING

Allt sedan 1915 års lags ikraftträdande gällde regeln (GB 11 kap. 1 §) om att makar som var ense om att de på grund av djup och varaktig söndring inte kunde fortsätta sammanlevnaden hade rätt att få hemskillnad. Dessutom gällde den regeln att mål om definitiv äktenskapsskillnad inte kunde tas upp till prövning före det att medling ägt rum (14 kap.).

Familjerättskommittén hade förordat att stadgandet i 11 kap. 1 § skulle avfattas så att makar kunde få hemskillnad om de på grund av djup och varaktig söndring ”eller eljest” fann att sammanlevnaden borde hävas.¹⁴⁵ Departementschefen ansåg dock att kravet på djup och varaktig söndring knappast hade någon självständig betydelse i sammanhanget. Samtidigt, utan att ha något att invända i sak, menade departementschefen att det i den aktuella lagtexten endast behövde sägas att makar som var ense om att ej fortsätta sammanlevnaden ägde vinna dom på hemskillnad.¹⁴⁶

I motionen RD I:988 *Ulla Lindström m fl* (s) samt i den likalydande motionen RD II:1245 *Astrid Bergegren m fl* (s) lämnades förslag till alternativ lagtext i GB 11 kap. 1 § genom att ”djup och varaktig söndring” ersattes med ”djup söndring”. Kravet på ”varaktig” skulle enligt motionärernas förslag utgå.¹⁴⁷

3.3.4 SLOPANDE AV OVILLKORLIG ÄKTENSKAPSSKILLNAD VID OTROHET

Enligt lydelsen av GB 11 kap. 8 § ägde make vinna äktenskapsskillnad om andra maken ”bryter äktenskapet med hor eller eljest övar otukt med annan”. Med anledningen av den här samt andra bestämmelser om hemskillnad och äktenskapsskillnad hade familjerättskommittén sänt ut ett frågeformulär till advokater och kvinnoföreningar för yttranden om huruvida det borde krävas att hemskillnad även föregick skilsmässa i otrohetsfallen.¹⁴⁸ Familjerättskommitténs överväganden resulterade i den ståndpunkten att omedelbar äktenskapsskillnad fortfarande borde medges i otrohetsfallen och att regeln i GB 11 kap. 8 § därför skulle bestå. Undantaget föreslogs vara endast om

¹⁴⁴ Första lagutskottet utlåtande nr 49 (1968), s. 49–50.

¹⁴⁵ Angående kravet på djup och varaktig söndring, i de fall makar skulle erhålla hemskillnad på gemensam begäran, hänvisade kommittén till de komplikationer som följde av att orsaken till hemskillnadsansökan egentligen var en annan, till exempel otrohet hos någon av makarna. ”...Istället för att inför rätten draga fram någon särskild omständighet, som berättigade till hem- eller äktenskapsskillnad, går förfördelad make med på gemensam ansökan om hemskillnad. En samvetsgrann make finner det emellertid inte tilltalande att riktigt ange djup och varaktig söndring som grund för ansökningen...”. Kommittén förordade att stadgandet i 8 § avfattades så att det ej obetingat förutsattes djup och varaktig söndring som skäl till gemensam ansökan om hemskillnad. (SOU 1964:35, s. 183–184ff.)

¹⁴⁶ Prop. 1968:136, s. 183.

¹⁴⁷ Första lagutskottets utlåtande nr 49 (1968), s. 51.

¹⁴⁸ Bland advokaterna hade då en alldeles övervägande majoritet uttalat sig för ett bibehållande av möjligheten till omedelbar äktenskapsskillnad i dessa fall. Bland kvinnoföreningarna var meningarna mera delade. Fredrika-Bremer-förbundet, Yrkeskvinnors Samarbetsförbund och Folkpartiets Kvinnoförbund hade ansett att möjligheten till omedelbar äktenskapsskillnad borde bibehållas. Sveriges Husmodersföreningars Riksförbund och Högerns kvinnoförbund uttalade sig för hemskillnad, åtminstone i okomplicerade fall. Från flera håll hade dessutom framförts yrkanden om medling även i otrohetsfallen. (SOU 1964: 35, s. 192.)

makarna under den begångna otroheten varit hemskilda, eller då andra särskilda skäl talade emot äktenskapsskillnad.¹⁴⁹

I propositionen föreslogs emellertid en modifiering av 11 kap. 8 § i enlighet med Nordiska rådets rekommendation vilket innebar ett slopande av omedelbar skillnad vid otrohet, som huvudregel.¹⁵⁰ Departementschefen förklarade detta med att för sin del anse att de gällande reglerna inte gav möjlighet att tillräckligt beakta omständigheterna i det enskilda fallet. Sexuell trohet mellan makar var visserligen regelmässigt av grundläggande betydelse för ett gott förhållande i äktenskapet. Samtidigt borde äktenskapslagstiftningen ta hänsyn till att förhållandena i övrigt, i äktenskapet, ibland kunde vara sådana att otroheten inte behövde spolia utsikterna till äktenskapets fortbestånd. Angående paragrafens lydelse sades i propositionen också – och i överensstämmelse med familjerättskommitténs uppfattning – att 11 kap. 8 § borde moderniseras och jämkas något i lagtekniskt och redaktionellt hänseende: ”Uttrycken hor och otukt bör sålunda bytas ut mot samlag och annat könsumgänge. Vidare bör ur paragrafen utmönstras vad som sägs om delaktighet i otrohet.”¹⁵¹

Propositionens förslag om slopande av otrohet som grund för äktenskapsskillnad föranledde ett antal motioner. Enligt de likalydande motionerna RD I:986 *Bertil Lidgard* (m) respektive RD II:1249 *Astrid Kristensson* (m) borde hemskillnad bli huvudregel vid otrohet, medan äktenskapsskillnad bara skulle tillämpas med hänsyn till barnens bästa eller av andra särskilda skäl. Motionärerna framhöll att otrohet i högre grad borde betraktas som en av många skilsmässogrundande faktorer i ett vacklande äktenskap, och snarare såsom en konsekvens av andra slitningar vilka kunde ”bringas ur världen genom medling eller genom att makarna får tid att besinna sig”. Möjligheter till förlikning borde också erbjudas i större utsträckning med tanke på att en förhastad skilsmässa skulle kunna innebära livslång olycka för parterna, ansåg motionärerna.¹⁵²

¹⁴⁹ När familjerättskommittén motiverade sin tveksamhet till att avskaffa rätten att vinna omedelbar äktenskapsskillnad på grund av otrohetsbrott¹⁴⁹ sades bland annat att: ”...Sexuell trohet mellan makar är av grundläggande betydelse för att ett gott förhållande skall kunna bevaras i äktenskapet och sålunda även för att detta skall kunna erbjuda en lämplig miljö för gemensamma barns vård och fostran.” Enligt kommitténs mening var det av vikt att denna uppfattning kom till klart uttryck i lagstiftningen. ”...Hänsyn måste också tagas till att äktenskapsbrott alljämt regelmässigt av den oskyldiga maken uppfattas som en allvarlig personlig kränkning. Det torde ej sällan av känslomässiga skäl framstå som omöjligt för honom att fortsätta äktenskapet, och det kan kännas som en ny oförrätt, om äktenskapet ej kan upplösas förrän efter hemskillnad, i synnerhet om andra maken uppehåller sin utomäktenskapliga förbindelse under hemskillnadstiden (...) men kan ej tvinga den otrogna maken att avbryta den nya förbindelsen, och vid hemskillnadsårets utgång kan han vinna äktenskapsskillnad, även om den oskyldiga maken då vill fortsätta äktenskapet.” Familjerättskommittén menar dessutom att en omständighet som här bör beaktas är att en lagbestämmelse vilken upptar otrohet som äktenskapsskillnadsgrund är förenad med betydande fördelar ur internationellrättslig synpunkt. (SOU 1964:35, s. 190 ff.) Angående internationellrättslig synpunkt skriver familjebereidningen: ”I de främmande lagar som överhuvud erkänner äktenskapsskillnad och tillika upptager särskilda skillnadsgrunder anges äktenskapsbrott i allmänhet som sådan grund. Åtskilliga lagar saknar bestämmelser om hemskillnad; i andra lagar avviker regleringen av motsvarande institut väsentligt från vad som gäller enligt svensk rätt.” (SOU:1964:35, s. 194.)

¹⁵⁰ Frågan om regler vid skilsmässa på grund av otrohet hade, efter det att familjerättskommitténs betänkande presenterats, blivit föremål för överläggningar mellan de nordiska justitieministrarna och Nordiska rådets juridiska utskott. Nordiska rådet hade därefter antagit en rekommendation (nr 7/1967) att rätten till omedelbar äktenskapsskillnad borde stå kvar som huvudregel, oavsett om makarna var hemskilda eller inte. Om hänsyn till makarnas barn eller andra viktiga skäl talade emot huvudregeln skulle domstol enligt rekommendationen dock ha möjlighet att i stället döma till hemskillnad eller, om otroheten hänfört sig till hemskillnadstid, ogilla talan. (Prop. 1968:136, s. 54.)

¹⁵¹ Departementschefen framhöll vidare att: ”...Jag har i och för sig förståelse för den tanke som ligger bakom detta förslag, men den av kommittén förordade regeln är enligt min uppfattning alltför stel. Det förefaller inte riktigt att den omständigheten att makarna är hemskilda skall utesluta möjlighet till äktenskapsskillnad i sådana fall då den ena maken har inlett stadigvarande förbindelse på annat håll och inte har någon tanke på att bryta den. Det stöter emellertid på svårigheter att utforma lämpliga särbestämmelser för det fall att otroheten hänfört sig till hemskillnad och jag kan inte heller se att det finns något större behov av sådana bestämmelser.” Departementschefen anförde vidare: ”...Jag kan alltså inte biträda kommitténs förslag på denna punkt. Däremot vill jag i överensstämmelse med Nordiska rådets rekommendation förorda att domstol får viss möjlighet att ogilla talan om äktenskapsskillnad på grund av otrohet, om frågan kommer upp under hemskillnadstid.” Prop. 1968:136, s. 84 ff.

¹⁵² Första lagutskottets utlåtande nr 49 (1968), s. 53–54.

3.3.5 UTÖKADE MÖJLIGHETER TILL MEDLING

Bestämmelserna om medling återfanns i GB 14 kap. Enligt 1 § kunde make påkalla medling i sådana fall som avsågs i 11 kap. 2 § 1 stycket¹⁵³ eller om det i annat fall hade uppkommit söndring mellan makarna. Rätten till medling fanns även stadgad angående tvister mellan makarna i frågor underhållsskyldighet eller vissa ersättnings- och förvaltningsfrågor. Nyheterna till följd av propositionen, med utgångspunkt från familjerättskommitténs förslag, innebar i huvudsak utökade möjligheter till medling samt fler borgerliga medlare.¹⁵⁴

Departementschefen hade i sitt anförande inledningsvis påmint om att medlingsförfarandets syfte var att förebygga förhastade skilsmässor. Förslaget enligt familjerättskommittén om att införa detaljerade regler om anvisningar beträffande tillvägagångssättet vid medling ställde sig departementschefen dock tveksam till. Förändringen bestod således i att medling nu skulle kunna ske så snart det förelåg någon omständighet som kunde befaras leda till äktenskapets upplösning. Vidare skulle det i varje kommun, vid sidan av de kyrkliga medlarna, finnas minst en borgerlig medlare samt ersättare.¹⁵⁵

I de två likalydande motionerna RD I:988 *Ulla Lindström m fl* (s) och RD II:1245 *Astrid Bergegren m fl* (s) föreslogs att föreståndare för statsunderstödda familjerådgivningsbyråer skulle ges behörighet att medla.¹⁵⁶ I två andra likalydande motioner – RD I:982 *Erik Alexandersson m fl* (fp) och RD II:1250 *Olaus Nyberg* (fp) samt *Eric Nelander* (fp) – hemställdes vidare att de sakkunniga som tillkallats för en allmän översyn av den sociala vårdlagstiftningen (socialutredningen) skulle få i uppdrag att också utreda sambandet mellan nämnda organisationer. I samma motioner yrkades att riksdagen hos Kungl. Maj:t skulle begära att en handledning utarbetades angående sociala och psykologiska aspekter på skilsmäso- och vårdnadsproblem. Det yrkades också om anordnande av kursverksamhet för medlarna (i enlighet med familjerättskommitténs förslag om kurser för de borgerliga medlarna med inriktning på sociala och juridiska frågor). Enligt ett tredje motionspar – RD I:990 *Lilly Ohlsson* (s) samt *Torsten Hansson* (s) respektive RD II:1247 *Gördis Hörnlund m fl* (s) – borde medling kunna ingå som ett helt frivilligt led i samband med äktenskapstvister mellan makar och alltså inte längre utgöra processförutsättning i skillnadsmål. Motionärerna

¹⁵³ GB 11 kap. 2 §, 1 st. föreskrev att: Gör sig ena maken skyldig till grov försummelse av sin plikt att försörja andra maken eller barnen, eller åsidosätter han eljest i märklig mån sina plikter mot dem, eller är han hemfallen åt missbruk av rusgivande medel, eller för han ett lastbart liv, äge andra maken vinna hemskillnad, såvida ej med hänsyn till hans eget förhållande eller andra särskilda omständigheter ändock skäligen kan fordras, att han fortsätter samlevnaden.

¹⁵⁴ Familjerättskommittén hade under sitt arbete samrått med både kyrkliga och borgerliga medlare och dessa hade då varit ense om att medling i många fall ledde till försoning mellan makarna, eller åtminstone till att skilsmässan kunde genomföras utan alltför stora motsättningar. Medlingsinstitutet skulle därför ej kunna undvaras och någon generell skärpning av kraven för att vinna äktenskapsskillnad kunde ej komma ifråga. Istället måste andra vägas prövas så som upplysning före äktenskapet om såväl praktiska som personliga frågor på det ekonomiska, juridiska och psykologiska planet. Ett avskaffande av medlingsinstitutet eller inskränkningar i dess användning var heller inte aktuellt ansåg kommittén. Istället borde institutet göras så effektivt som möjligt vilket också framhölls vara syftet med kommitténs förslag att borgerliga medlare skulle finnas att tillgå i hela landet och utses av rätten samt att medling eller försök till medling skulle krävas även i vissa fall då det var fråga om äktenskapsskillnad utan föregående hemskillnad. Främst gällde detta när skillnad yrkats på grund av andra makens otrohet. (SOU 1964:35, s. 312 ff.)

¹⁵⁵ Prop. 1968:136, s. 87 ff.

¹⁵⁶ Bestämmelser om familjerådgivningen fanns i kungörelsen den 2 december 1960 (nr 710) om statsbidrag till försöksvis anordnad familjerådgivning. Enligt kungörelsen kunde bidrag utgå till familjerådgivning som bedrevs av landstingskommun eller stad som inte ingår i landsting. Förelåg särskilda skäl kunde bidrag utgå också till sådan rådgivning som anordnats av kommun, som ingick i landstingskommun, eller av enskild. Verksamheten bedrevs vid tiden för behandling av prop. 1968:136 på drygt 20 orter och omfattande bl a rådgivning i samband med konfliktsituationer i äktenskap och familj samt upplysning om samlevnadsproblem. (Första lagutskottets utlåtande nr 49 (1968), s. 57.)

ansåg att medlingen i stor utsträckning blivit en tom formalitet genom att de flesta medlare saknade utbildning och att parterna sökte medling så sent att medlaren i regel bara hade att intyga att medling skett.¹⁵⁷

3.4 STÅNDPUNKTER OCH DEBATT OM FAMILJ OCH ÄKTENSKAP 1972

Alldeles i slutet av 1960-talet uppstod också en debatt om nya idéer och ny syn på familj, barn, äktenskap och parförhållande. En bidragande orsak var att det nu fanns tillgång till preventivmedel i form av p-piller och spiral. Frågan om fria aborter diskuterades livligt liksom friheten att kunna ha sex med vem man ville, oavsett om man var gift eller inte, och oavsett om man var ett par eller inte. Samtidigt pläderade homosexuella för möjlighet att även de kunna ingå äktenskap, alltmedan äktenskapet ifrågasattes av radikala heterosexuella. Dessutom blev storfamiljer populära – inte i den äldre meningen med flera generationer, utan med flera par i samma hushåll – och inte i antal, men väl som idé. De som talade för storfamiljen menade att det vore mycket bättre för såväl barn som vuxna att bo i stora hushåll med många medlemmar. Det skulle till exempel innebära att om en förälder försvann genom dödsfall, eller på något annat sätt, så skulle barnen ändå ha flera vuxna som brydde sig om dem. Det var således egentligen inte fråga om ett ställningstagande mot äktenskapet som sådant utan mot de små ”kärnfamiljerna”, en term som kom på modet vid denna tid. Tidigare hade begreppet ”kärnfamilj” endast varit en fackterm för sociologer och antropologer.¹⁵⁸ Bland annat kommenterades idén om storfamilj i ett särskilt yttrande av familjelagsakkunnigas socialdemokratiska ledamöter (se nedan 3.4.2). Det var dock aldrig fråga om en total uppslutning kring de nya idéerna och i debatten gavs även uttryck för helt andra uppfattningar.

3.4.1 FAMILJELAGSAKKUNNIGA OM FAMILJENS FUNKTIONER – SÄRSKILDA YTTRANEN OM ÄKTENSKAP OCH FAMILJ

Inför familjelagsakkunnigas kommittéarbete hade det, som tidigare nämnts, funnits klart uttalande politiska direktiv att förhålla sig till, även i fråga om synen på familj och äktenskap. De sakkunniga skrev i sina allmänna synpunkter att: ”Betraktar man äktenskapet från rättslig synpunkt kan det beskrivas som en rättslig form avsedd att gälla för den varaktiga samlevnaden mellan man och kvinna. Hur denna rättsliga form bör gestaltas – dvs. framför allt vilka rättsverkningar som äktenskapet bör utrustas med – bestäms dels av de faktiska förhållandena för samlevnaden när rättsreglerna meddelas, dels av vilka förändringar i denna verklighet som man kan vilja åstadkomma med äktenskapslagstiftningen såsom instrument.” En reform, menade de sakkunniga, måste följaktligen grundas på kunskap om familjen och dess funktioner och familjen så som en del av samhällets sociala struktur. Reformen måste också i möjligaste mån samstämmas med de mål och möjligheter som föreligger i samhällets verksamhet inom andra sektorer som är av primär betydelse för familjen, exempelvis arbetsmarknad, social- och familjepolitik, utbildning och familjebesättning. Individernas relationer på

¹⁵⁷ Första lagutskottets utlåtande nr 49 (1968), s. 57.

¹⁵⁸ Trost & Levin, s. 95 ff.

både det personliga och det ekonomiska planet rör sig inom en ram, som samhället ger som helhet, ansåg de sakkunniga och tillade: ”Vad äktenskapsrättslagstiftningen, liksom familjerätten över huvud taget, har att befatta sig med är de enskildas relationer till varandra inom familjen och släkten”.¹⁵⁹ Den modell som familjelagsakkunniga använde för att beskriva familjens funktioner hade utvecklats inom familjesociologin:

1. *Fortplantningsfunktionen*
2. *Den sexuella funktionen*
3. *Den fostrande funktionen*
4. *Den ekonomiska funktionen*
5. *Skyddsfunktionen*
6. *Fritidsfunktionen*
7. *Den religiösa funktionen*
8. *Den känslomässiga funktionen (primärgruppsfunktionen)*

De sakkunniga hänvisade här till ett resonemang som talade om familjens funktion i samhället samt familjeinstitutionens inverkan på samhället i stort och menade att: ”Mellan de båda funktionsområdena föreligger tydligen ett starkt samband. Om vissa oavvisliga behov inte blir tillfredställda i familjen kommer sålunda anspråken på behovstillfredställelse att riktas åt annat håll och påverka samhällsstrukturen. Erbjuds bättre möjligheter att tillgodose behoven utanför familjen reducerar dennas motsvarande funktion i samma mån. Och saknar å andra sidan det utanförliggande samhället möjligheter att tillfredställa ofrånkomliga behov eller kan det bara göra det bristfälligt, blir det inom familjens ram som behoven tillgodoses.”¹⁶⁰

De sakkunniga beskrev också sin syn på äktenskapet: ”Från rättslig synpunkt kan den rättshandling varigenom man och kvinna kommer överens om inträde i äktenskap, betecknas som ett avtal. Parterna avger ömsesidiga viljeförklaringar om att deras inbördes förhållanden skall regleras genom äktenskapsrätten. Avtalet medför vidare att också andra regler som gäller för gifta blir tillämpliga på dem. Civilståndet utgör på en mängd områden av samhälls- och enskild reglering en betydelsefull utgångspunkt för rättigheter och skyldigheter. Avtalet får sålunda betydelse inte bara för parterna inbördes utan också för dem båda i förhållande till tredje man och till samhället i stort ...”¹⁶¹

3.4.2 SÄRSKILDA YTTRANDEN – SOU 1972:41

De tre socialdemokratiska riksdagsledamöterna *Lena Hjelm-Wallén*, *Lisa Mattson* och *Bertil Zachrisson* hade i ett särskilt yttrande till familjelagsakkunnigas betänkandet, utan att ha tagit avstånd i varje detalj, men väl från den som de skrev: ”...enligt vår mening, alltför isolerade och psykologiserande syn på familjen som tecknats i kapitel 2”. I istället förordades att som grund för en ny familjelagstiftning ange ”samspel mellan familj och samhälle” på så sätt som det hade beskrivits i det särskilda yttrandet. Denna ambition kommenterades med att: ”Om detta har det tyvärr inte gått att uppnå enighet. Vi anser sålunda att framställningen om familjen och äktenskapet bort i högre grad uppehålla sig vid de förändringar i familjens situation som

---

¹⁵⁹ SOU 1972:41, s. 62 ff.

¹⁶⁰ SOU 1972:41, s. 63 ff.

¹⁶¹ SOU 1972:41, s. 145.

är beroende av samhällsomdaningen i stort...”.¹⁶² De perspektiv som de tre ledamöterna ansåg skulle ha varit vägledande framgick av ett antal riktlinjer – inramat i en egen ruta – under rubriken ”Familjen i samhället”:

Familjelagstiftningen

skall bidra till att utveckla möjligheter för gemenskap och samarbete mellan människor.

En diskussion om familjelagstiftningen

måste alltid föras mot bakgrund av den pågående samhällsutvecklingen.

Den måste alltid ta hänsyn till det ständiga växelspelet mellan lagstiftningen, familjens levnadsmönster och sociala och ekonomiska förändringar i samhällsbilden.

En reform av familjelagstiftningen

skall vidga förutsättningarna för människor att forma sin tillvaro efter egna önsningar. Detta inom den yttre ram som samhället skapat för ökad personlig frihet med jämlikhet som mål.

Yttrandet kommenterades därefter med att storfamiljens gemenskap måste sättas i relation till det samhälle i vilket det fungerar. Vidare framhölls människors anpassning till arbetslivet – till följd av industrialiseringen och nya produktionsförhållanden – och dess återverkningar på familj och äktenskap. Även den nya syn på äktenskapet som kvinnans större ekonomiska självständighet fört med sig påtalades. Dessutom hänvisades till samband mellan barn och inkomst, ensamståendes situation, invandring, kvinnors och mäns förvärvsarbete, de gifta kvinnorna och deras allt högre förvärvsintensitet samt löneskillnader, utbildningsnivå och socialförsäkringar etc. Yttrandet avslutades med en redogörelse för några uppfattningar om ”familjens uppgift”. Till att börja med betonades att en av familjerättens huvuduppgifter var att ”värna om barns vård och utveckling”. Om barnet i ”den lilla familjen” sades bland annat att: ”...Familjen utgör en liten grupp med i allmänhet pappa, mamma och ett eller två barn. Få tillfällen ges för barnen att träna sig i ett varierat känslomässigt och socialt samspel med människor från skilda miljöer, i olika åldrar m.m. Även föräldrarna kan uppleva den allt mindre familjegruppen som känslomässigt isolerande. Försöken med alternativa, större familjegrupperingar torde ha sin orsak i dessa tendenser...”.

Angående familjens uppgift nämndes också sambandet mellan barnets utveckling och omgivande sociala miljö, barns uppfostran för skaparvilja och självständighet samt omständigheterna med barn som växer upp och omges huvudsakligen av kvinnor; det ”faderlösa samhället”. Vidare underströks än en gång barnens behov som den centrala uppgiften för familjepolitiken: ”Ett starkt samhälle är de svagas bästa bundsförvant. Samhällsutvecklingen har ökat kraven på ansvar för den svagaste parten i familjen, barnet...”. Avslutningsvis påtalades situationen för familjer med ensamstående föräldrar samt familjelagstiftningens huvuduppgift att bidra till att utveckla möjligheter för gemenskap och samarbete mellan människor: ”*Alla har rätt till gemenskap*”.¹⁶³

Även *Gabriel Romanus* (fp) gav ett särskilt yttrande till betänkandet angående den mer övergripande synen på familj och äktenskap. Yttrandet in-

¹⁶² SOU 1972:41, s. 275.

¹⁶³ SOU 1972:41, s. 275–284.

leddes med orden: ”Enligt min uppfattning är det rimligt, då man vill teckna en bakgrund till den förestående reformen av den familjerättsliga lagstiftningen, att göra detta både med utgångspunkt i en analys av familjens funktioner, som sker i betänkandets kap. 2, och i form av en skildring av samhällsutvecklingen i stort, som görs i de tre socialdemokratiska ledamöternas särskilda yttranden ”Familjen i samhället”...”. Romanus menade att dessa två perspektiv inte stod i strid sinsemellan utan kompletterade varandra. Vidare förklarade Romanus att han föreslagit att ett kapitel med i huvudsak samma utformning som i det socialdemokratiska yttrandet. Denna lösning hade de socialdemokratiska ledamöterna enligt Romanus emellertid ej velat medverka till.¹⁶⁴

3.4.3 NEUTRALITET MELLAN OLIKA SAMLEVNADSFORMER – MOTIONER OCH INTERPELLATIONSDEBATT I RIKSDAGEN ÅR 1972

Alldeles strax före det att familjelagsakkunniga presenterat sitt betänkande (daterat den 10 maj) antog lagutskottet ett betänkande (den 9 maj) med anledning av två motioner angående förestående ändringar i giftermålsbalken. Den ena motionen – 1972:654 *Tage Johansson m fl* (s) – ägnades åt underhållsskyldigheten beträffande barn i upplösta äktenskap.¹⁶⁵ Den andra – motion 1972:277 angående åtgärder för att förhindra överkrav på arbetstagar i statlig tjänst – hade lagts av *Barbro Anér* (fp). Anér ansåg att mannens rättigheter på en rad punkter måste tas tillvara bättre i den kommande omarbetningen av familjerätten. Bland annat hävdades att försörjarsbegreppet måste rensas bort utom i förhållande till barnen och att regler inom äktenskapsrätten, skatte- och pensionslagstiftningen som byggde på uppfattningar om mannen som ensam- eller huvudförsörjare inte borde godtas. Anér hänvisade också till det faktum att endast omkring fem procent av alla frånskilda män fick vårdnaden om sina barn. Detta kunde inte bero på någon objektiv bedömning av männens fadersegenskaper utan att det fanns andra orsaker. I motionen anfördes bland annat också att de nya lagar som skulle innebära en genomgripande reform av äktenskapsrätten verkligen försökte ”skipa rättvisa mellan två parter och inte automatiskt utgår från att det ena könet i allt är det som behöver försvar mot det andra”.¹⁶⁶

Några månader senare, den 10 november 1972, ställde riksdagsledamoten *Staffan Burenstam Linder* (m) en interpellation till statsrådet *Camilla Odhnoff* (s) i vilken han bland annat yttrade: ”Går man igenom skatte- och sociallagarna finner man att äktenskapet som samlevnadsform är utsatt för en omfattande diskriminering. Ökande skatter och bortfallande bidrag drabbar dem som gifter sig. För många ter det sig som ett alltför dyrt alternativ att låta lagviga sig”. Interpellationen avslutades med ett antal frågor, bland annat angående åtgärder för att undanröja den ”omfattande diskriminering som träffar äktenskapet som samlevnadsform”. Burenstam Linder anhöll också om svar på om statsrådet ville medverka till att låta problemen bli föremål för en offentlig utredning, exempelvis genom tilläggsdirektiv till familjelagsakkunniga.

I den efterföljande interpellationsdebatten, den 8 december samma år, framhöll Odhnoff att det inte var riktigt att generellt påstå att äktenskapet

¹⁶⁴ SOU 1972:41, s. 284–287.

¹⁶⁵ Motion 1972:654 (*Tage Johansson m fl*).

¹⁶⁶ Motion 1972:277 (*Barbro Anér*).

var diskriminerat i skatte- och sociallagstiftningen. Vid jämförelsen mellan gifta och ogifta måste det i första hand mellan människor med och utan barn: ”Det vanliga är ju att båda två är löntagare och att de fortsätter att förvärvsarbeta även efter det att de flyttat ihop (...) Såväl skattereglerna som flertalet regler om sociala förmåner har alltså den innebörden att ogifta samboende med gemensamma barn jämställs med gifta samboende och att gifta som inte sammanbor räknas som ensamstående (...) Vad som i interpellationen framställs som nackdelar med ett giftermål är i själva verket följden av det särskilda stöd som samhället ger de ensamstående föräldrarna.”¹⁶⁷

I debatten anmälde sig även *Ingrid Sundberg (m)*¹⁶⁸, *Gabriel Romanus (fp)*¹⁶⁹ och *Evert Svensson (s)*¹⁷⁰.

Några månader senare, i mars året därpå, lades proposition 1973:32.

3.5 PRINCIPIELLA STÅNDPUNKTER I 1973 ÅRS REVISION

På motsvarande sätt som gjorts i ovan avsnitt 3.3 redogörs här för de principiella ståndpunkter, angående de aktuella rättsinstituterna, så som det kom till uttryck i 1973 års revidering. Liksom prop. 1968:136 antogs även prop. 1973:32 i sin helhet i ett nära nog politiskt samförstånd. Men det fanns också motstånd, möjligen mest utanför riksdagen. Ledamoten *Daniel Wiklund (fp)*, som var först ut i riksdagsdebatten (onsdagen den 30 maj) efter statsrådet *Carl Lidboms (1926–1924)* anförande, menade att det nog var så att publiceringen av familjelagsakkunnigas förslag ett år tidigare, i ganska vida kretar, väckt den del oro och misstro. Trots vad som hänt med förslaget hade den misstron inom en stor del av opinionen inte velat släppa taget. Brev och skrivelser i riksdagsledamöternas postfack vittnade om detta. Intresset för ”hithörande problem” hade väl också fått litet extra stimulans

---

¹⁶⁷ Burenstam Linder genmälde att statsrådet Odhnoff inte hade någon som helst förklaring på fenomenet med kraftig nedgång i antalet äktenskap och sade bland annat att: ”Det antyds här och där i debatten, herr talman, att det skulle vara någon ny moral, som har börjat göra sig gällande, att folk har blivit så moraliska och anser att de inte kan hålla alla löften som äktenskapet innebär att man avger, och därför vill man helt låta bli att avge dem. Det kanske finns en del människor som reagerat på det viset, men jag tror inte att denna förklaring kan vara speciellt betydelsefull.” (Riksdagens protokoll 135 (1972), s. 118.)

¹⁶⁷ När statsrådet Odhnoff åter hade ordet anförde hon bland annat att: ”...När det gäller de förändrade attityderna till äktenskapet tror jag att man skall understryka att dessa förskjutningar avser det formella äktenskapet. Jag tror inte att denna attitydförändring i allmänhet är förenad med någon negativ inställning till familjen som samlevnadsform. De som väljer att leva tillsammans och att skaffa sig barn tillsammans anser sig i regel ändå som en familj. Ingenting tyder heller på något annat än att de i allmänhet är beredda att stå för att de lever tillsammans.” I ett kort genmäle sade Burenstam Linder: ”...Sedan frågar statsrådet med skälvanande röst om jag vill återskapa stigmat för barn utom äktenskap. Nej, det vill jag inte göra. Men vad jag är intresserad av är att inga människor som av moraliska skäl helst skulle vilja gifta sig – det finns sådana människor – av ekonomiska skäl skall känna sig tvingade att avstå därifrån. (Riksdagens protokoll 1972, nr 135, s. 129.)

¹⁶⁸ Ingrid Sundberg (m) redovisade först ett antal räkneexempel och sade sedan bland annat att: ”Stödet till enförälderfamiljerna kan ses ur två synpunkter. Det kan ses i betydelsen kvantitet – hur stort det är. Men vi måste i denna fråga som i alla andra sådana här frågor undersöka hur stödet är utformat. Som stödet till de ensamstående föräldrarna idag är utformat medför det att de små i samhället, som statsrådet Odhnoff talade om, i stället blir hemmafruarna som lever tillsammans med en man”.

¹⁶⁹ Gabriel Romanus (fp), som anmält sig som näste talare i debatten, ansåg att Sundbergs uträkningar var mycket intressanta men påpekade att hon inte räknade med att den hemmavarande makens arbete representerade något ekonomiskt värde för familjen. Vidare sade Romanus bland annat att ”familjerätten och det allmännas behandling av gifta och ogifta är mycket d-ligt ägnade för förenklingar och slagordsmässiga uttalanden”. (Riksdagens protokoll 135 (1972), s. 134 – 139.)

¹⁷⁰ Evert Svensson (s) sade i sitt inlägg bland annat att: ”Grunden för en familjepolitik utgöres självfallet av strävandena att skapa säkerhet och trygghet för barnen.” Angående önskan att prioritera det traditionella äktenskapet ifrågasätter Svensson om samhället, eller den enskilde, kan ta sådan ställning. De människor som väljer en annan sammanboendeform måste självfallet också ha samhällets stöd om man utgår ifrån att detta skapar säkerhet och trygghet för barnen. Svensson menar att samhället måste visa en neutralitet till samlevnadsformerna och att detta inte är någon enkel reform vilket också framgår av debatten. ”Människorna är individualister. Vi har olika inkomster och olika sociala förhållanden och annat, och varje social reform måste passa de enskilda individerna i denna lilla krets. Det är då inte så svårt att förstå att resultatet självfallet kan slå på både minus och plus”. (Riksdagens protokoll nr 135 (1972), s. 140–141.)

av *Ingmar Bergmans* (1918–) TV-serie¹⁷¹ om äktenskap, antog Wiklund.¹⁷² Även riksdagskvinnan *Astrid Bergegren* (s) berättade i sitt inlägg i den avslutande riksdagsdebatten två dagar senare att: ”Under de veckor och dagar som föregått riksdagsdebatten om proposition 32 har vi riksdagsmän utsatts för ett sannskyldigt bombardemang av upprop, broschyrer och skrivelser, där man i grälla färger utmålat alla de olyckor som kommer att drabba familjen och gällande samhällsordning om propositionen går igenom.”¹⁷³

3.5.1 SLOPANDE AV TROLOVNING SOM RÄTTSSINSTITUT

Allt sedan revideringen av giftermålsbalken 1920 (se ovan 2.5.2) var trollovningen frivillig och utgjorde inte längre äktenskapshinder. Dessutom var formföreskrifterna slopade. GB 1 kap. 1 § föreskrev att trollovning var sluten med vittnen, ringväxling eller ”annorledes”. Även en hemlig överenskommelse om giftermål mellan mannen och kvinnan kunde hänföras till trollovning. Efter det att riksdagen år 1969 godkände ny lagstiftning om utomäktenskapliga barns arvsrätt återstod dock såsom rättsverkningar av trollovning huvudsakligen i samband med dess upplösning. I lagen fanns således vissa bestämmelser om återlämnande av gåvor samt om skadestånd vid bruten trollovning. Om kvinnan blev med barn, och om trollovningen upplöstes, gavs hon en mer vidsträckt rätt till skadestånd än om ett barn inte avlats, eller i vissa fall rätt till andel i mannens kvarlåtenskap.¹⁷⁴

I direktiven hade betonats att trollovningens rättsliga betydelse redan var snävt begränsad och att skadeståndsbestämmelserna knappast kunde stå kvar i en ny lag därför de sakkunniga borde överväga om institutet trollovning kunde mönstras ut ur lagstiftningen.¹⁷⁵ Så blev också fallet då de sakkunniga fann att samtliga regler som knöt rättsverkningar till trollovningen både kunde och borde utgå.¹⁷⁶

Bland remissinstanserna rådde dessutom nästan fullständig enighet om att bestämmelserna om trollovning skulle upphävas. Ett par remissinstanser ifrågasatte emellertid om inte bestämmelserna i GB 1 kap. 6 § om trollovad kvinnas rätt till andel i mannens kvarlåtenskap borde behållas tills vidare och i avvaktan på att sakkunniga slutfört sitt utredningsarbete och då behandlat även de ekonomiska rättsverkningarna av äktenskap och andra samlevnadsförhållanden.¹⁷⁷

Departementschefen instämde emellertid med de sakkunniga i det att det borde stå en trollovad person fritt att bryta trollovningen av vilket skäl som helst, eller utan att ange något skäl alls. Enligt departementschefen syntes det vidare uteslutet att frågan om vem som burit den huvudsakliga skulden till brytningen skulle tillmätas någon rättslig betydelse. Härav följde också, menade departementschefen, att några regler om skadestånd för bruten tro-

¹⁷¹ TV-serien syftar på dramat ”Scener ur ett äktenskap” se citat, kapitel 3 (överst på sidan 30).

¹⁷² Riksdagsprotokollet nr 105, onsdagen den 30 maj, s. 22.

¹⁷³ Riksdagsprotokollet nr 106, fredagen den 1 juni 1973, s. 3.

¹⁷⁴ SOU 1972:41, s. 58 och 117.

¹⁷⁵ SOU 1972:41, s. 58.

¹⁷⁶ Enligt familjelagsakkunnigas mening var det en vinning att ”en man och kvinna som är ense om att ingå äktenskap inte redan på grund av samstämmigheten i uppfattningen riskerar särskilda rättsliga påföljder om de sedan skulle ångra sig under trollovningstiden”. De sakkunniga ansåg vidare att: ”...De trollovade blir rättsligt sett att betrakta som två av varandra oberoende och jämställda individer. Om trollovningen inte leder till äktenskap, blir deras eventuella ekonomiska mellanhavanden helt att bedöma enligt allmänna regler, som måste antas vara tillfyllest”. Att trollovningen som rättsinstitut utmönstrats ur lagen innebar, menade de sakkunniga, självfallet inte att trollovningen eller ”förlovningen”, som kommit att bli det vanligaste uttrycket, behövde upphöra som faktisk företeelse. (SOU 1972:41, s. 122.)

¹⁷⁷ Prop. 1973:32 s. 221 ff.

lovning inte borde ingå i giftermålsbalken.¹⁷⁸ De synpunkter som under remissbehandlingen framkommit om att bestämmelserna i 6 § ibland kunde leda till visst skydd för en kvinna som under lång tid sammanlevt med en man vilken senare avlider, sade sig departementschefen inte kunna finna några belägg för: ”I själva verket torde sådana situationer vara ovanliga. Om en man och en kvinna har sammanlevt lång tid utan att gifta sig kan det sannolikt bara mera sällan med fog göras gällande att de faktiskt har varit ense om att ingå äktenskap, och har någon sådan enighet inte förelegat har inte heller någon trolovning existerat.”¹⁷⁹

I motionen 1973:1796 *Ingrid Sundberg m fl* (m) yrkades bland annat att trolovningsreglerna i GB 1 kap. alltjämt skulle behållas på grund av vad lagrådet¹⁸⁰ tidigare uttalat. Motionärerna ansåg dessutom att ett bibehållande av trolovningsbestämmelserna i 1 kap. skulle medföra att balken fick en mer väsentlig portalparagraf, jämfört med vad fallet skulle bli om propositionens förslag följdes.¹⁸¹

3.5.2 SLOPANDE AV GIFTOMANNASAMTYCKTE FÖR UNDERÅRIG

Äktenskapsåldern var sedan den 1 juli 1969 – i och med riksdagens godkännande av prop. 1968:136 – 18 år för både kvinnor och män. Samtidigt gällde regeln om giftomans samtycke – det vill säga oftast föräldrarnas samtycke – till äktenskap för personer under 20 år och som inte tidigare varit gifta. För personer under 18 år kunde dispens sökas hos länsstyrelsen och även då fordrades giftomannasamtycke.¹⁸² Vidare hade underåriga som fyllt 18 år – genom de förändringar i förmynderskapslagstiftningen som också genomfördes år 1969 – fått vidgad rättslig handlingsförmåga och kunde själva ta anställning och disponera över sin arbetsinkomst. I grundlagberedningen SOU 1972:15 hade det förordats att rösträttsåldern skulle sänkas till 18 år och vid tiden för behandlingen av prop. 1973:32 förbereddes inom justitiedepartementet förslag till sådan sänkning.¹⁸³

Departementschefen hade i kommittédirektiven inte angett några särskilda riktlinjer i frågan om äktenskapsålder eller giftomans samtycke. I de sakkunnigas betänkande fanns heller inget förslag om ändring av äktenskaps-

¹⁷⁸ Prop. 1973:32, s. 92.

¹⁷⁹ För övrigt menade departementschefen att det i och för sig ofta kan föreligga lika starkt skyddsbehov i fall då de trolovande inte ått barn tillsammans som i de situationer vilka omfattades av lagbestämmelserna. Och vad beträffade skyddsbehovet för sådana fall då det fanns minderåriga barn borde vidare beaktas, framhöll departementschefen, dels att ensamstående föräldrar fått en mycket mer tryggad ställning när det gäller att bestrida kostnaderna för barnens uppfostran än vad fallet var vid GB:s tillkomst, dels att ett bortfall av moderns rätt till andel i kvarlätenskapen normalt innebar en förstärkning av barnets arvsrätt, vilken i sin tur påverkade moderns skyldighet att svara för barnets underhåll. Dessa förhållanden minskade behovet av det särskilda ekonomiska stöd åt ensamstående mödrar som bestämmelserna gav underlag för. Mot de gällande bestämmelserna kunde det enligt departementschefen även riktas, ur principiell synpunkt, den allvariga kritiken att de gällande bestämmelserna gällde till förmån för den ena parten, alltså kvinnan. Departementschefen lämnade här också några synpunkter som knöt an till makars ökade ekonomiska självständighet. ”Utvecklingen går i allt snabbare takt mot att båda makarna i ett äktenskap blir ekonomiskt självständiga. Detta bör rimligen i än högre grad gälla i fråga om trolovade. Vid en trolovning har f. ö. i det stora flertalet fall någon ekonomisk gemenskap av betydelse inte uppkommit mellan parterna. Lagregler som är utformade med sikte direkt på att skydda den kvinnliga parten ter sig otidsenliga och är inte förenliga med det synsätt som bör prägla en modern äktenskapslagstiftning...”. (Prop. 1973:32, s. 92 ff.)

¹⁸⁰ Lagrådet hade ansett att det var mindre tillfredställande att det i GB inte gavs någon bestämning av innebörden av trolovning, då balken alltså upptog bestämmelser angående ”trolovade”. (Förslaget innebar att uttrycket trolovad behölls i 8 kap. angående bestämmelser om äktenskapsförord.) (1973:32, s. 306–307.)

¹⁸¹ LU 1973:20, s. 78.

¹⁸² Dispensprövningen hade tidigare ägt rum hos Kungl. Maj:t men övergick till länsstyrelsen efter en lagändring 1948. (SOU 1972:41, s. 130.)

¹⁸³ Kravet på giftomannasamtycke avsåg också omyndigförklarade vilka inte fick ingå äktenskap utan förmyndares samtycke. Frågan om giftomannasamtycke för omyndigförklarade behandlas dock inte i detta examensarbete. (Min anmärkning.)

åldern. Däremot förslogs en ändring i hanteringen av dispensärenden genom att låta barnavårdsnämnderna överta länsstyrelsernas dispensprövning.¹⁸⁴

Departementschefen instämde också med de sakkunnigas bedömning att låta äktenskapsåldern vara oförändrad vid 18 år. Samma bedömning hade även remissinstanserna gjort. Endast Fredrika-Bremer-förbundet ställde sig negativ till att låta äktenskapsåldern vara oförändrad 18 år då tidiga äktenskap ansågs verka hämmande på kvinnornas intresse för yrkesutbildning.

I dispensfrågan ställde sig departementschefen, liksom flertalet remissinstanser, dock avvisande.¹⁸⁵ Angående de åtskilliga remissinstanser som velat behålla kravet på giftomannasamtycke för underårig sade departementschefen vidare att: "För egen del finner jag naturligt att föräldrarnas inställning tillmäts stor betydelse när det gäller frågan om den som inte har fyllt 18 år skall få gifta sig (...)"¹⁸⁶

I motionerna 1973:1796 *Ingrid Sundberg m fl* (m) resp. 1973:1799 *Mårten Werner m fl* (m) yrkades att giftomannasamtycke skulle bibehållas för underåriga. Som skäl anfördes att föräldrarna skulle berövas en vårdnadsfunktion om samtycket överfördes till en myndighet. Motionärerna framhöll också att ett giftermål innebar, genom att make får giftorätt i den andre makens egendom, ett i ekonomiskt avseende så viktigt steg att förmyndares tillstånd även framdeles borde krävas. Dessutom menade motionärerna att föräldrarna torde vara de som bäst kunde avgöra huruvida den underåriga uppfyllde de krav på mognad och omdömesgillhet som erfordrades för ingående av äktenskap.¹⁸⁷

3.5.3 FORMEN FÖR ÄKTENSKAPETS INGÅENDE

Det konstitutiva momentet för äktenskapets verkningar var enligt gällande rätt (GB 4 kap.) knutet till vigseln vare sig den skett kyrkligt eller borgerligt (jämför med nuvarande bestämmelse i ÄktB 4 kap.). Den registrering som förekom avsåg endast – liksom fallet är idag – att notera och bereda publicitet åt det redan genom vigseln uppkomna äktenskapet. Det var emellertid

---

¹⁸⁴ De sakkunniga motiverade detta förslag med att barnavårdsnämndernas yttranden visat sig regelmässigt vara avgörande för länsstyrelsernas beslut. Förslaget om slopande av giftomans samtycke för underåriga, alltså personer som inte nått upp till myndighetsålder (20 år) motiverade de sakkunniga med att: "I dagens samhälle har alltså de som fyllt 18 år rättslig handlingsförmåga i avsevärt högre grad än tidigare. Utvidgningen av deras behörighet har samtidigt gett dem goda möjligheter att oberoende av föräldrarnas samtycke bilda familj utan att gifta sig. I den mån så sker kan kravet på föräldrarnas samtycke endast hindra dem från att få samlevnaden hänförlig under äktenskapsrättens regelsystem". De sakkunniga menade vidare att eftersom regelsystemets syfte är att lösa praktiska problem som uppkommer vid en samlevnad blir effekten av att utestänga de samlevande från regelsystemet att andra och kanske mindre ändamålsenliga lösningar än de i äktenskapsrätten anvisade måste tillgripas. (Den refererade texten i betänkandet lyder ordagrant: "Eftersom dettas syfte är ..." och får antas att det med "dettas" avses just regelsystemet.) De sakkunniga menade också att det gällande kravet på föräldrars samtycke kunde sägas innebära att de i viss mån "tvingas ta ansvar i en fråga som på grund av sin personliga natur i största möjliga utsträckning bör vara den unges ensak". Konsekvensen syntes därför vara, fortsatte de sakkunniga, att den som fyllt 18 år och som med den behörighet föräldrabalken givit honom kunde lämna hemmet oberoende av föräldrarnas vilja också skulle få ingå äktenskap oberoende av föräldrarnas inställning. (SOU 1972:41, s. 131.)

¹⁸⁵ Departementschefen menade att möjligheterna att få till stånd en någorlunda enhällig praxis synes vara små, om beslutanderätten skulle spridas på barnavårdsnämnderna i landets alla kommuner. Förslaget om slopande av giftomannasamtycket för underåriga – som av remissinstanserna fick ett mycket blandat mottagande – förordades däremot och departementschefen hänvisade till samma motivering som den som familjelagsakkunniga hade fört fram, det vill säga genom att hänvisa till förändringarna i förmynderskapslagsstiftningen samt till det betänkande som grundlagberedningen presenterat tidigare under året.

¹⁸⁶ Departementschefen betonade också att föräldrarnas inställning till frågan om äktenskap skall tillåtas borde kunna prövas i dispensförfarandet och förordade därför att föräldrarnas intresse av inflytande på giftermålsfrågan skulle tillgodoses genom föreskrift att länsstyrelsen i dispensärendet att inhämta yttrande från den underåriges vårdnadshavarna. (Prop. 1973:32, s. 95 ff.)

¹⁸⁷ LU 1973:20, s. 83.

registreringen som i kommittédirektiven hade lyfts fram som tänkbar alternativ form för ingående av äktenskap.¹⁸⁸

Familjelagsakkunniga avvisade dock tanken på registrering.¹⁸⁹ Istället förde de fram förslaget om att äktenskapet skulle ingås genom att mannen och kvinnan gemensamt, och skriftligt, anmälde till den av Kungl. Maj:t utsedda myndighet om att de var ense om äktenskapet. Angående bedömningen av vilka formföreskrifter som borde ställas för ingående av äktenskap menade familjelagsakkunniga att det syntes vara lämpligt att först ange vilka syften som skulle tillgodoses. I fråga om dessa syften hänvisade de sakkunniga till direktiven och nämnde då särskilt kravet på neutralitet i förhållande till religiösa och andra föreställningar på området, liksom att lagen överhuvudtaget inte borde ge särskilda bestämmelser om kyrklig respektive borgerlig form för ingående av äktenskap.¹⁹⁰ Slutligen framhöll de sakkunniga det syfte som måste observeras till följd av Sveriges internationella åtaganden genom anslutning till FN-konventionen (SÖ 1964:29) angående samtycke, lägsta äktenskapsålder och registrering av äktenskap eftersom konventionen också föreskrev att parternas samtycke till äktenskapet skulle avges i vittnens närvaro. De sakkunniga hävdade att om konventionen inte sades upp för Sveriges del medförde den viss begränsning av möjligheterna att omgestalta formen för giftermål (äktenskaps ingående).¹⁹¹

De uppfattningar som kom fram i remissvaren var mycket splittrade. Flera instanser hade betonat betydelsen av en ”vigselakt” eller motsvarande civil ceremoni genom vilken värdet och vikten av rättshandlingen (att ingå äktenskap) markeras. Andra ställde sig helt positiva och enligt departementschefens mening hade de sakkunnigas förslag betydande förtjänster då

¹⁸⁸ I direktiven hade departementschefen erinrat om att riksdagen vid flera tillfällen behandlat frågan om införande av civiläktenskap. Enligt departementschefens mening skulle det emellertid inte vara någon lycklig lösning att göra den borgerliga vigseln obligatorisk för alla eftersom det skulle bli dubbla ceremonier för dem som önskade kyrklig vigsel. Om formen för äktenskaps ingående uttryckte departementschefen vidare bland annat att: "...För min del är jag benägen att principiellt se det så att själva registreringen hos vederbörande folkbokföringsmyndighet bör vara det konstitutiva momentet för äktenskaps tillkomst (...). Den kyrkliga vigseln blir – liksom numera lysningen – en frivillig personlig angelägenhet som har sitt stöd i traditionen och inte i lagstiftningen, och kyrkan får själv bestämma i vilken omfattning och under vilka villkor prästerna skall medverka i vigselakter. Det system som jag antytt lämnar också utrymme för att behålla en civil vigsel såsom en frivillig ceremoni. I så fall bör man undersöka möjligheterna att göra den civila vigseln till ett likvärdigt alternativ för dem som önskar en högtidlig medverkan i samband med äktenskaps ingående". (SOU 1972:41, s. 58 ff.)

¹⁸⁹ De sakkunniga ansåg att övervägande skäl talade mot att knyta inträdet av äktenskaps rättsverkningar till registreringen, så som direktiven förordat. Registreringen borde enligt de sakkunniga inte ges större betydelse än, så som den var enligt gällande rätt, som en ren folkbokföringsåtgärd. En form för ingående av äktenskap som däremot kunde tillgodose alla nämnda intressen och dessutom medge giftermål helt utan ceremonier för dem som så önskade syntes enligt de sakkunniga vara mannens och kvinnans gemensamma och personliga anmälan till företrädaren för det allmänna, att de är ense om äktenskapet. Det skulle då också förutsättas att det till mottagare av sådana anmälningar utses personer som kan ge äktenskaps ingående önskad religiös eller annan högtidlig inramning eller närvara vid en sådan högtidlighet. (SOU 1972:41, s. 149–150.)

¹⁹⁰ "...Neutraliteten främjas bäst om den typen av särbestämmelser undviks. Redan benämningen vigsel, som är den ursprungliga beteckningen på den kyrkliga formen och anknyter till den religiösa uppfattningen om äktenskapet som ett sakrament, bör av samma anledning undvikas...". Viktiga uppgifter för lagen var enligt de sakkunniga att trygga bevisningen för äktenskaps ingående liksom att säkerställa frivilligheten i parternas överenskommelse. De sakkunniga skrev i betänkandet också att: "Formen bör vara sådan att obehöriga påtryckningar på en part kan förhindras eller åtminstone försvåras och detta kan enligt de sakkunniga ske genom medverkan av företrädare för det allmänna och en viss grad av offentlighet vid äktenskaps ingående". Ytterligare ett krav som nämndes – och som fanns upptaget i direktiven – var att dubbla förfaranden för ingående av äktenskap borde undvikas. Familjelagsakkunniga påtalade också att de gällande reglerna om vigsel och förfarandet inför vigselförrättaren stod i överensstämmelse med konventionen, medan däremot konventionens krav på kungörelse före vigseln inte var uppfyllt. (SOU 1972:41, s. 146–147.)

¹⁹¹ Familjelagsakkunniga behandlade även möjligheten att äktenskapet skulle kunna uppkomma redan genom parternas överenskommelse i viss form, exempelvis skriftligen och med vittnen, men utan medverkan av företrädare för det allmänna. En sådan ordning skulle medföra att äktenskapet ingicks när som helst och var som helst. Parterna skulle då också kunna omge giftermålet med vilken ceremoni de önskade. Familjelagsakkunniga ansåg det emellertid uppenbart att sådan ordning för äktenskaps ingående inte var möjlig att genomföra. Någon garanti för att äktenskapet föregicks av hindersprövning skulle då inte finnas. Inte heller frivilligheten i giftermålet säkrades och det allmännas intresse av att giftermål registrerades – bland annat för att möjliggöra hindersprövning – skulle bli åsidosatt. En sådan ordning skulle dessutom stå i direkt strid mot FN-konventionens väsentligaste föreskrifter. (SOU 1972:41, s. 149–150.)

det skulle innebära ett enhetligt förfarande för ingående av äktenskap, grundat på mannens och kvinnans eget handlande, nämligen anmälan av deras överenskommelse att ingå äktenskap. Ett annat problem som departementschefen berörde i sitt anförande – och som han menade skulle ha fått sin lösning med den form för äktenskapets ingående som de sakkunniga föreslagit – var frågan om församlingsprästernas skyldighet att viga i de fall en av de trolovade tillhörde församlingen.¹⁹² (Se även 4.3.1.)

Samtidigt menade departementschefen att det var svårt att komma förbi invändningen att sakkunnigförslaget var oförenligt med den av Sverige antagna FN-konventionen.¹⁹³ För att tillfredsställa olika önskemål om äktenskaps ingående, med eller utan ceremonier, förklarade departementschefen att detta inte behövde ske genom lagändring. I stället kunde Kungl. Maj:ts föreskrifter om borgerlig vigsel uppta ett förenklat alternativ till det hittillsvarande vigselformuläret. (I familjelagsakkunnigas betänkande hade även funnits några utkast av poeterna *Per Anders Fogelström* (1917–1978), *Elsa Grave* (1918–2003) och *Bo Setterlind* (1923–1991) som förslag till civil ceremoni vid giftermål.¹⁹⁴)

Frågan om formerna för äktenskapets ingående togs upp i motionen 1973:1793 *CH Hermansson m fl* (vpk) och det föreslogs att samlevnad mellan två parter skulle ingås genom parternas gemensamma skriftliga anmälan till folkbokföringsmyndighet samt efter vederbörlig hindersprövning. Till stöd för förslaget anförde motionärerna att formerna för samlevnads ingående och upplösning borde förenklas och avdramatiseras. Vigsel skulle därför ersättas med en registrering medan själva vigselförfarandet kunde behållas som en enskild, frivillig angelägenhet.¹⁹⁵

3.5.4 FRIVILLIG MEDLING

Enligt de gällande bestämmelserna i GB 14 kap. skulle medling ha ägt rum innan mål om hemskillnad fick tas upp av domstol. Den obligatoriska medlingen var dock omtvistad. Departementschefen hade i direktiven till familjelagsakkunniga bland annat uttryckt att: ”Jag tror att en frivillig medling till förfogande för makar som önskar hjälp med att reda ut tvister och missälligheter med eller utan samband med förestående skilsmässa kan vara ett effektivare familjepolitiskt instrument än en medling som huvudsakligen är knuten till processer i skilsmässomål och lätt kan uppfattas som en tom formalitet just därför att den är obligatorisk. Beträffande medlingsverksam-

---

¹⁹² Vissa präster ansåg det strida mot kyrkans lära att viga fränskilda så länge maken i det upplösta äktenskapet ännu levde och önskemål om ändringar i gällande regler hade framförts i olika sammanhang. Frågan hade även behandlats vid flera kyrkomöten vilket föranlett framställningar till Kungl. Maj:t med begäran om lagändring. Ett annat problem i sammanhanget som departementschefen nämnde i prop. 1973:32 är bestämmelserna om att kyrklig vigsel fick äga rum dels inom svenska kyrkan, dels inom annat trossamfund – om Kungl. Maj:t medgett att vigsel för förrättas inom trossamfundet – förutsatt att någon av de trolovade tillhörde det samfund inom vilket vigseln skulle äga rum. Riksdagen hade år 1971, genom en motion, anslutit sig till ett förslag om att dessa regler skulle ändras så att vigsel av svenska medborgare skulle få förrättas inom svenska kyrkan och annat kristet samfund även om ingen av de trolovade tillhörde vigselförrättarens eget samfund, dock under förutsättning att en av dem tillhörde något kristet samfund. För en sådan ändring sades framför allt tala en strävan till ekumenisk samhörighet som präglar eller bör prägla de kristna samfunden. Frågan om ändrade regler för kyrklig vigselförrättares behörighet och skyldighet att förrätta vigsel kunde enligt departementschefen inte lösas den här gången då den berör, såvitt gäller svenska kyrkan, regler av kyrkolags natur och kan därför inte ändras utan kyrkomötets hörande. (Prop. 1973:32, s. 101 ff.)

¹⁹³ Om de sakkunnigas förslag likväl skulle genomföras skulle det fordras kompletterande föreskrifter om närvaro av vittnen vid anmälningstillfället och detta i sin tur skulle innebära en så liten skillnad mot gällande regler att det inte fanns tillräcklig anledning att överhuvudtaget ändra dem. (Prop. 1973:32, s. 101 ff.)

¹⁹⁴ SOU 1972:41, bilaga 7.

¹⁹⁵ LU 1973:20.

hetens organisatoriska uppbyggnad bör övervägas en anknytning till den statsunderstödda familjerådgivningen...”¹⁹⁶

De sakkunniga uppgav i sitt betänkande att de delade uppfattningen att det var ett allmänt intresse att motverka förhastade skilsmässor. Medlingens syfte var vidare att förlika makar och tvivelaktigt, menade de sakkunniga, förekom sådana resultat av medlingsverksamheten. I vilken omfattning medlingen nått sitt syfte var emellertid svårt att avgöra.¹⁹⁷ De sakkunniga hänvisade även till den kritik som riktats mot medlingen och som framför allt tagit sikte på obligatoriet och att den medfört att medlingen oftast ägde rum vid en alltför sen tidpunkt.¹⁹⁸

I likhet med flertalet remissinstanser biträdde departementschefen de sakkunnigas förslag om att avskaffa den obligatoriska medlingen liksom att medlingen inte nödvändigtvis måste syfta till att förlika makarna.¹⁹⁹

De sakkunnigas förslag innebar även att statliga medlare skulle utses genom särskilt förordnande vilket i sin tur förde med sig avskaffande av ordningen med automatisk behörighet för vissa kyrkliga befattningshavare.²⁰⁰ Departementschefen kommenterade frågan i sitt anförande och sade bland annat att: ”Medlingen kan inte betraktas som någon specifikt kyrklig angelägenhet och det nuvarande systemet med kyrkliga medlare bör därför avskaffas. Jag är inte heller beredd att, såsom ifrågasatts under remissbehandlingen, föreslå en uttrycklig regel om att en av de två medlarna skall vara präst i svenska kyrkan. Däremot kan det vara lämpligt att man vid utseende av medlare ser till att en av dem är förtrogen med religiösa föreställningar kring äktenskapet och familjelivet”.²⁰¹

Ingrid Sundberg m fl (m) yrkade i motion 1973:1796 att medlingsinstitutet inte skulle ha provisorisk karaktär.²⁰² I motionerna 1973:1738 *Martin Henmark, Eric Nelander* (fp) och 1973:1794 *Gunnar Hylander, Georg Åberg* (fp) hemställdes att familjerådgivningen skulle ges en betydligt vidgad funktion. I motion 1973: 1797 *Evert Svensson* (s) yrkades bland annat att de frivilliga familjerådgivningsbyråerna skulle ges ekonomiskt stöd

---

¹⁹⁶ SOU 1972:41, s. 59.

¹⁹⁷ De sakkunniga skrev vidare: ”Det bör å ena sidan beaktas att även om det vid medlingstillfället förefaller som om makarna förenats, att de senare kan ändra sig och söka äktenskapets upplösning, antingen med stöd av den tidigare medlingen eller efter ny medling företagen av annan medlare. Å andra sidan kan det inträffa att makar som efter verkställd medling tar ut hemskillnad senare ånyo upptar samlevnaden samt att detta helt eller till väsentlig del kan vara att tillskriva medlarens insatser. Även om makarna efter medlingen tagit ut hemskillnad kan medlingen alltså ha varit till hjälp för dem. En bedömning av medlingens effektivitet är därför synnerligen vansklig att företaga”. (SOU 1972:41, s. 173–1974.)

¹⁹⁸ Familjelagsakkunniga menade att den gången sönderingen redan blivit så djupgående att makarna stod i begrepp att söka hemskillnad var utsikterna att kunna förlika dem inte längre så stora. Mot medlingen anmärktes också att inte alla medlare var särskilt utbildade eller tillräckligt erfarna för sin uppgift med dess sociala och socialpsykologiska aspekter. Sammantaget ledde de nämnda kritiska synpunkterna till den ofta framförda uppfattningen att medlingen utgjorde en tom formalitet. Denna uppfattning måste enligt de sakkunniga betecknas som alltför onyanserad mot bakgrund av uppgiften att många medlare kunnat vara makar till hjälp, vare sig de fortsatt sin samlevnad eller upplöst äktenskapet. Medlingen var dock i sin aktuella form, konstaterade de sakkunniga, förenad med negativa effekter. ”Framför allt rimmar det generella obligatoriet illa med den nutida synen på den enskilda individens förmåga att själv bedöma sin situation och handla adekvat med en avvägning mellan egna intressen och ansvar för närstående. Tvånget till medling skapar dessutom en negativ attityd hos makarna som motverkar syftet att förbättra deras förhållande till varandra så att de avstår från att skiljas. Om familjerådgivningen skulle träda in i stället för medlingen bör den emellertid inte göras obligatorisk utan förbli frivillig”, menade de sakkunniga i sitt betänkande. (Prop. 1973:32, s. 174–175.)

¹⁹⁹ Samtidigt sade sig departementschefen vara för att samhället ställer resurser till förfogande för att hjälpa makar att komma till rätta med sina samlevnadsproblem för att förebygga förhastade skilsmässor. När det gällde frågan om en utbyggnad av familjerådgivningsverksamheten hänvisade departementschefen till socialstyrelsens remissyttrande i vilket det informerats om godkända planer för 27 rådgivningsbyråer spridda över landet. (SOU 1972:41, s. 173–174.)

²⁰⁰ SOU 1972:41, s. 173 ff.

²⁰¹ Prop. 1973:32, s. 107 ff.

²⁰² Motionärerna syftade på diskussionen om huruvida medlingssystemet skulle fortgå sedan familjerådgivningen blev fullt utbyggd. (LU 1973:20, s. 92.)

till sin verksamhet och att vissa kvalitetskrav skulle ställas för sådant bidrag. Motion 1973:91 *Thorbjörn Fälldin m fl* (c) förordade att bestämmelser om medling borde behållas i GB 14 kap. samt att befogenheterna för domstol att förordna särskild medlare borde behållas.²⁰³

3.5.5 SLOPANDE AV HEMSKILLNAD, SLOPANDE AV SÄRSKILDA GRUNDER FÖR OMEDELBAR SKILSMÄSSA SAMT SLOPANDE AV SKADESTÅND VID SKILSMÄSSA

Enligt den gällande ordningen i giftermålsbalkens 11 kap. med hemskillnad som inledning till äktenskapets upplösning gavs makarna tillfälle att under ett års tid var för sig överväga om den planerade skilsmässan verkligen borde komma till stånd. Hemskillnad kunde också tilldömas om en av makarna gjort sig skyldig till grov försummelse av sin försörjningsplikt, hemfallit åt missbruk eller förde ett "lastbart liv". "Stridighet i lynne och tänkesätt" eller annan orsak till "djup och varaktig söndring" föreskrevs också vara grunder för endera maken att erhålla hemskillnad. Makar som levt åtskilda under minst tre år kunde vinna äktenskapsskillnad förutsatt att båda så önskade. Äktenskapsskillnad, utan krav på hemskillnad dessförinnan, kunde även vinnas om ena maken egenvilligt och utan giltig orsak undandragit sig sammanlevnaden i två år, likaså om ena maken var borta och att kännedom saknats om hon eller han varit vid liv de tre sista åren. Tvegifte och otrohet var alltså också grunder för omedelbar äktenskapsskillnad, i det senare fallet dock med det undantaget om "finnes hänsyn till barnets bästa eller andra särskilda skäl talade därför" att rätten istället först skulle döma till hemskillnad.

I kommittédirektiven hade departementschefen beskrivit de gällande skilsmässoreglerna som en ganska omständlig procedur med medling, hemskillnadsdom och ett års särlevnad.²⁰⁴ Av kommittédirektiven framgick vidare att "...nya skilsmässoregler måste innebära vidgad frihet för makar att själva bestämma över sina levnadsförhållanden" liksom att det inte ska behövas några "privilegierade" skilsmässogrunder av typen otrohet, misshandel eller alkoholmissbruk. Enligt kommittédirektiven borde dessutom frågan om vem som haft skuld till att söndring uppstått i äktenskapet vara ovidkommande för bedömningen av skilsmässofrågan och som en konsekvens av detta borde bestämmelser om "skadestånd på grund av otrohet m. m. slopas".²⁰⁵

De sakkunnigas förslag utgick från direktiven och innebar att förfarandet med hemskillnad, särlevnad samt slutligen dom på äktenskapsskillnad skulle avskaffas och ersättas med ett institut: äktenskapsskillnad. Förslaget innehöll också regeln om att äktenskapsskillnaden skulle föregås av en betänketid på sex månader i de fall endast en av makarna ville skiljas eller då makarna hade gemensam vårdnad om barn under sexton år. Förslaget tillstyrktes överlag av remissinstanserna och låg till grund för vad som senare även föreslogs i propositionen.²⁰⁶

²⁰³ LU 1973:20, s. 92 ff.

²⁰⁴ "Det är uppenbart att regler av denna konstruktion inte står i överensstämmelse med tanken på äktenskapet som en form för frivillig samlevnad mellan självständiga personer. En konsekvent tillämpning av denna tanke kräver att lagstiftningen inte i någon situation tvingar en person att fortsätta att leva i ett äktenskap som han vill frigöra sig från. Det torde emellertid finnas skäl att ha kvar bestämmelser om ett hemskillnadsår som ett medel att förebygga förhastade skilsmässor." (SOU 1972:41, s. 59.)

²⁰⁵ SOU 1972:41, s. 59.

²⁰⁶ I propositionens allmänna synpunkter sade departementschefen att "...Det är givet att familjebildning bör grundas på känsla av samhörighet och att sammanhållning inom familjen förutsätter att familjens medlemmar samverkar och visar varandra hän-

Angående förslaget om slopande av hemskillnadsinstitutet yrkades i motionen 1973:1794 *Gunnar Hylander* samt *Georg Åberg* (fp) att detta institut skulle behållas som huvudregel. Motionerna 1973:1738 *Henmark Martin* (fp) samt *Eric Nelander* (fp), 1973:1778 *Linnea Hörlén m fl* (fp), 1973:1796 *Ingrid Sundberg m fl* (m), 1973:1797 *Evert Svensson* (s), 1973:1799 *Mårten Werner m fl* (m), 1973:1801 *Håkan Winberg* (m) och 1973:1803 *Eva Åsbrink* (s) yrkade om obligatorisk betänketid, även i de fall makarna inte hade barn under 16 år och om de var oense om skillnaden. (Motionerna innehöll emellertid flera olika uppfattningar om betänketidens längd.) I motion 1973:1796 *Ingrid Sundberg m fl* (m) anfördes även att ett medgivande av en omedelbar upplösning av äktenskapet stod i strid med uppfattningen om äktenskapet som ett i princip livsvarigt förbund.

Till motion 1973:1793 *CH Hermansson* (vpk) hade fogats ett förslag med bestämmelse om att samlevnad upplöses genom endera eller båda parternas skriftliga anmälan hos folkbokföringsmyndighet.

---

syn. Därmed är emellertid inte sagt att denna självklara sanning behöver översättas i äktenskapsrättsliga regler som knyter rättsliga sanktioner till att en av makarna har handlat i strid mot vissa etiska normer för samlevnaden. Dessutom är det många gånger en nästintill omöjlig uppgift att avgöra vem av makarna som djupare sett har skulden till att söndring har uppstått...²⁰⁶ Vidare poängterade departementschefen att förslaget att upphäva det gällande systemet med i vissa i lagen specificerade skilsmässogrunder som ger make rätt till omedelbar äktenskapsskillnad godtagits av praktiskt taget alla remissinstanser. (Prop. 1973:32, s. 115.)

4. ÄKTENSKAPET, KYRKAN OCH SEKULARISERINGEN

”Jag är på väg till prästen. En lång tid har jag haft det svårt. Nu ska prästen ta del av mina bekymmer och hjälpa mig (hoppas jag). Jag går nästan i trance, och jag vet inte vad jag ska börja prata om då jag kommer fram...

Jag anar nästan att besöket blir meningslöst. Instinktivt känner jag att det blir inte något bättre om jag också rabblade min ”helvetiska” gröt för Hundra präster. – Det är ingen som kan hjälpa någon. Ingen som kan göra nåt så att just jag ska trivas. När jag inte kan göra nåt åt det själv. Den som har starka armbågar klarar sig, den andre inte. Så är det. Den starke överlever – och lever gott.

(...) Jag tänker på honom när jag går hemåt igen. Han gav mig i alla fall ett råd. ”Kom tillbaka om det blir värre.”

Lilla präst... Jag kommer INTE tillbaka till dig. Det är nu jag behöver hjälp. Det är nu jag har det svårt. Jag kommer INTE tillbaka. Det är nu kvarnstenen är tung...”

(Ur ”Rapport från en skurhink”,
”Prästen eller familjerådgivningsbyrå”, av Maja Ekelöf, 1970.)

Som det visar sig i den historiska bakgrunden i kapitel 2 har äktenskapsrätten i stora delar vilat på kyrkliga normer och uppfattningar. Redovisningen av giftermålsbalken revideringar, först 1915 och 1920 och sedan – och då i än högre grad – 1968 och 1973 visar också tydligt hur de förändringar som genomförts inneburit något av en frikoppling från kyrkligt inflytande. Som exempel kan nämnas lysningen – som allt sedan den infördes var en helt och hållet kyrklig angelägenhet – blev frivillig vid revisionen 1968. Skilsmässa – som länge var både förbjuden och straffbar, allt enligt kyrkans normer och medverkan – befriades i revideringen 1973 helt och hållet från krav på skuld. Inte heller andra särskilda grunder annat än makarnas egna vilja och begäran, oavsett eventuella moraliska tvivelaktigheter, kunde då längre åberopas. Från och med 1973 hade prästerna dessutom inte längre den obligatoriska skyldigheten att vare sig viga eller medla.

Trots debatt och trots viss aktivitet från kyrkliga intressens sida kunde förändringarna dessutom ske relativt enkelt. Kyrkan var vid den här tiden inte längre någon dominerande aktör i lagstiftningsarbetet om familj och äktenskap. Rättskulturen hade med andra ord blivit sekulär. Den tredje och sista frågeställningen som ligger till grund för det här examensarbetet knyter också an till 1900-talets sekulariserade rättskultur vilket det här kapitlet, i några avseenden, är särskilt ägnat att belysa.

4.1. VAD MENAS MED SEKULARISERING?

Vad menas då egentligen med sekularisering och att vara sekulär? Hur uppstår sekularisering och hur kan sekulariseringen komma till uttryck?

4.1.1 RELIGIONENS UTESTÅNGANDE – SAMHÄLLETS "FÖRVETENSKAPLIGANDE"

*David Lyon*²⁰⁷ har i sin artikel "Vår tids sekulära perspektiv" (1985) definerat begreppet "sekulär" som "att enbart bry sig om världen här och nu, inom tidens gräns" och menar att variationerna är många, från en obetydlig minoritet av seriösa sekularister som vill utplåna varje spår av "religion" från undervisningsplaner eller lagtexter, till den "kompakta majoritet" som helt enkelt är likgiltig för kristendomen och inte vet mycket om den. Det förhållandet att människor flyttar mer, ofta tvingade på grund av arbete, innebär enligt Lyon att gamla religiösa gemenskapsformer försvinner och att nya inflytelser lättare gör sig gällande. När sjukvård, undervisning, social omsorg och juridik, som en gång varit kyrkans sak, dessutom övertas av andra instanser, framför allt av staten, känns kristendomen och religionen mindre viktig för människors vardagsliv. Samtidigt betonar Lyon att sekulariseringen inte främst betyder religionernas tillbakagång. Istället utgör den en process som innebär att den konventionella religionen stängs ute från samhället och tvingas konkurrera med andra livsåskådningar och livsstilar. Det avgörande är om livet levs som en helhet under ledning av samma system av värderingar. Om så sker är livet religiöst på något plan och om så inte sker är livet sekulärt, skriver Lyon. Den sammanhållande kraften i moderna samhällen är emellertid varken religion eller värderingar utan operativ kontroll, menar Lyon. Människor räknas som individer vilket paradoxalt nog betyder att de behandlas som en massa. Även företagsvärlden är sekulär med tid och lönsamhet som dess "riktmärken" i syfte att kontrollera produktion och människor.²⁰⁸

Liknande beskrivningar av begreppet sekularisering återfinns i en svensk empirisk studie, "Livsåskådning i kris" (1987). Författaren, *Kjell Kallenberg*²⁰⁹, menar att västvärlden utvecklats mot en allt tydligare pluralism och att det inte längre är endast en dominerande livsåskådning som påverkar vårt sätt att leva och tänka. Vidare menar han att sekulariseringen kan studeras ur ett samhällsperspektiv samtidigt som sekulariseringen kan avläsas i såväl människors sätt att tänka som i deras konkreta praktik. Sekulariseringen kan tolkas som ett "förvetenskapligande" av samhället och världsbilden. Det är vetenskapen som talar om hur verkligheten är beskaffad, en utveckling som för övrigt pågått under århundraden men som har manifesterats allra tydligast under 1900-talet.²¹⁰

När så sociologen *Anthony Giddens*²¹¹ i sitt verk "Sociologi" (1993) behandlar sekulariseringen och beskriver dess problem lyfter han fram ett antal dimensioner. Den första dimensionen handlar om medlemsnivån i religiösa organisationer, det vill säga hur många personer som tillhör en kyrka eller någon annan religiös organisation och hur många som är aktiva i gudstjäns-

²⁰⁷ David Lyon (1938-) är professor i sociologi och idag knuten till bl a Queen's University, Kingston i Kanada (tidigare docent, Bradford och Ilkley College, England).

²⁰⁸ Världsvid kristendom vid 1900-talets slut. (Lyon, Vår tids sekulära perspektiv), s. 25 ff.

²⁰⁹ Kjell Kallenberg (1947-) är präst och numera också professor i livsåskådning, etik och hälsa vid Örebro universitet.

²¹⁰ Kallenberg, s. 17.

²¹¹ Anthony Giddens (1938-) är professor vid London School of Economics.

ter och andra religiösa ceremonier. I detta avseende har alla industrialiserade länder i västvärlden, med undantag för USA, fått uppleva en långtgående sekularisering. En annan dimension av sekulariseringen gäller i vilken utsträckning kyrkor och andra religiösa organisationer bibehåller sitt sociala inflytande, sin rikedom och sin prestige. När de kyrkliga ledarna inte längre kan räkna med att automatiskt och självklart tillhöra makteliten i samhället är detta med andra ord uttryck för en av flera dimensioner av en sekulariseringsprocess. Den tredje (och religiösa) dimensionen av sekulariseringen handlar om tro och värderingar. Omfattningen av kyrkobesöken och kyrkornas makt behöver emellertid uppenbarligen inte nödvändigtvis vara något direkt uttryck för de trosuppfattningar eller de ideal människor har. Många som har en religiös tro behöver inte regelbundet gå i högmässan eller ta del i offentliga ceremonier. Inte heller behöver ett aktivt deltagande i sådana aktiviteter innebära en stark religiös tro, man kan delta på grund av ett socialt tryck eller av vana. När Giddens sammanfattar de förändringar som i det moderna samhället har påverkat religionens ställning nämner han bland annat att religiösa organisationer är vanligtvis styrda av män. Majoriteten av bilder och metaforer, i synnerhet inom kristendomen, är också maskulina. Avslutningsvis säger Giddens att det är svårt att avgöra graden av sekularisering eftersom det handlar om många olika typer av förändringar. Även om religionen högst avsevärt har minskat innebär detta inte alls att religionen kommer att försvinna. Religiösa företeelser blir tvärtom alltmer mångsidiga i dagens värld. Religionen kan utgöra både en konservativ och revolutionär kraft i samhället.²¹²

4.1.2 AVFÖRTROLLNING – AVMYSTIFIERING – AVSAKRALISERING

*Göran Gustafsson*²¹³ ger i sin bok ”Tro, samfund och samhälle – sociologiska perspektiv” (1997) också exempel på hur religiösa förhållanden allt mindre får styra människors tillvaro och hur samhällslivet rationaliserats i enlighet med intresset hos andra institutioner än de religiösa. Ett sådant exempel är utvecklingen av antalet helgdagar. Under medeltiden var ett stort antal helgondagar och andra religiösa högtidsdagar arbetsfria. Antalet sådana dagar inskränktes emellertid kraftigt i samband med reformationen. Under 1700-talet förkortades de stora helgerna och vissa helgdagar försvann. Ett exempel är Kyndelsmässodagen²¹⁴ som från att alltid ha firats den 2 februari istället förlades till en anslutande söndag. Under 1950-talet blev även Midsommardagen rörlig och Marie Bebådelsedag firades heller inte längre på en fast dag (tidigare 25 mars).²¹⁵ Gustafsson menar vidare att det å ena sidan förekommer uppfattningar om att sekulariseringen är en 1900-talsföreteelse samtidigt som det å andra sidan också finns en uppfattning om att tendenser till ett sekulariserat tänkande kan spåras långt bak i tiden, till och med redan i de gammaltestamentliga skrifterna. Enligt Gustafsson påverkas uppfattningarna om vilka företeelser och skeenden som ska betraktas som utslag av sekulariseringen dessutom av vilken religionsdefinition som används och att flera forskare föredrar att använda det mer neutrala uttrycket ”religiös för-

²¹² Giddens, s. 391 ff.

²¹³ Göran Gustafsson (1936–) är professor i religionssociologi vid teologiska institutionen, Lunds universitet.

²¹⁴ Kyndelsmässodagen firades till minne av jungfru Marie kyrkogångs dag. En kvinna som nyligen fött barn och betraktades som oren blev genom en ceremoni återigen upptagen i den kyrkliga och sociala gemenskapen. (www.nordiskamuseet.se)

²¹⁵ Gustafsson, s. 230.

ändring”. Bland annat hänvisar Gustafsson till den tyske sociologen, ekonomen och filosofen *Max Weber* (1864–1920) som han menar är portalen till den europeiska religionssociologin²¹⁶. Weber ansåg att nästan alla delar av samhällslivet under lång tid förändrats så att de steg för steg befriats från icke-rationella element och föreställningar och därför blivit allt mer rationellt ordnade. För att illustrera den processen använde Weber uttrycket ”Entzauberung der Welt”, översatt till svenskan som ”avförtrollning av världen”.

Samma typ av religiös förändring beaktas av sociologen *Peter L Berger*²¹⁷ som talar om ”avmystifiering av människans hela tillvaro” och om ”avsakralisering” av de samhällseliga institutionerna. En annan bidragande orsak till samhällets långsiktiga religiösa förändring kan vara att de religiösa symbolerna och aktiviteterna inom den kristna religionen på ett annat sätt, mer än inom andra religioner, koncentrerats till en enda institution, det vill säga kyrkan. En följd av detta har blivit att övriga delar av samhället definierats som ”världen” och som profana företeelser som ligger utanför den helgade sfären. Enligt Berger började den här utvecklingen först på det ekonomiska området som med tiden helt frigjorts från religiöst inflytande och om detta är flera forskare ense, påpekar Gustafsson. Till detta kommer att även kunskapsproduktionen i stort sett frigjorts från religiöst inflytande och att religionen för länge sedan förlorat sin betydelse som yttersta mall för bedömning av den naturvetenskapliga forskningens resultat. En liknande utveckling kan iaktas beträffande de politiska institutionerna och familjeinstitutionen, även om den religiösa mystifieringen kommit att leva kvar länge på dessa områden.²¹⁸

Ytterligare aspekter på sekularisering och avmystifiering går att upptäcka när *Göran Bexell*²¹⁹ i sin bok ”Människans befrielse” (1976) behandlar förhållandet mellan psykoanalys och kristen tro, bland annat genom att lyfta fram de väsentliga dragen i *Sigismund Freuds* (1856–1939) livstolkning och religionskritik. Enligt Freud är religionen ett kulturfenomen som framgår ur mänskliga problem och behov. Detta sker inte separat från människans övriga kulturyttringar. Religionen framgår snarare samtidigt som, och ur, samma behov som kulturen i övrigt och är en integrerad del i denna. Individens möter religionen som en tradition i kulturen och mottar religionen i och av kulturen. Religionen framgår enligt Freud ur människans och mänsklighetens lidandesituation och önskningar att minska lidandet. Religionen får samma intensitet som dessa önskningar, vilka i sin tur är rotade i den

---

²¹⁶ Enligt Göran Gustafsson är den religiösa kontext som amerikanska religionssociologer arbetar inom i många avseenden annorlunda än den europeiska. Det är inte bara så att de amerikanska denominationerna (frikyrkorna) formellt har en annan ställning i samhället än vad åtminstone de dominerande kyrkorna har i de flesta europeiska länderna. Det är också så att den religiösa utvecklingen inte minst under tiden efter andra världskriget varit annorlunda i USA än i Europa. Samfundens samlade medlemsantal har inte minskat även om man kunnat iaktta en omfördelning av medlemmarna emellan och den religiösa aktiviteten har hållit sig på en hög och i vissa avseenden även ökande nivå. Mot denna bakgrund har det under senare år delvis skett en teoretisk nyorientering bland amerikanska religionssociologer. Man avstår från att utnyttja de teorier som har sin grund i det europeiska skeendet och söker istället etablera nya teorier utifrån det religiösa skeendet i det egna landet. Termer som ”den religiösa marknaden”, ”andliga entreprenörer” och ”religiös ekonomi” har i dessa sammanhang med tiden blivit allmångods inom amerikansk religionsforskning. En av de sociologer som ofta nämns i familje- och religionssociologiska sammanhang och som Gustafsson också hänvisar till är Talcott Parsons (1902–1979). Parsons var amerikan men hade hela sin intellektuella bakgrund i europeisk samhällsvetenskap. (Gustafsson, s. 242 ff.)

²¹⁷ Peter L Berger (1929–), född i Österrike, är professor i sociologi vid Boston University. Religionens dubbla egenskap att såväl vara mystifierande som att tjäna som en kraft för avmystifiering av tillvaron och samhället är ett huvudtema i Bergers religionssociologiska arbete, *The Sacred Canopy*, 1967. (Gustafsson, s. 228.)

²¹⁸ Fram till 1974 gällde maktlegitimeringen enligt 1809 års regeringsform i vilken det framhölls att kungen hade sin ställning ”med Guds nåde”. (Gustafsson, s. 229.)

²¹⁹ Göran Bexell (1943–) är professor i teologisk etik och idag verksam som rektor för Lunds universitet.

mänskliga existensen.²²⁰ Vidare menade Freud att den historiska utvecklingen genomgått två stadier för att befinna sig i det tredje stadiets uppgörelse med det andra. Stadierna kan beskrivas med hänsyn till förtryckets roll i respektive stadium. I det första primitiva stadiet utövades förtrycket av tabubeläggningarna. I det andra, det religiösa stadiet uppehölls förtrycket av teologiska läror. Det tredje, moderna och vetenskapliga stadiet utmärks av att människan genom vetenskaplighetens och förnuftets ökade inflytande alltmer frigjort sig från tidigare stadiers förtryck.²²¹ Den historiska utvecklingen leder alltså bort från det religiösa stadiet.

4.1.3 VÄRDENIHILISM OCH RATIONALITET

Utan att direkt förklara sekulariseringens orsaker och följder görs här även en hänvisning till den filosofiska riktning som anses ha haft stor påverkan på 1900-talets reformpolitik, nämligen *Axel Hägerströms*²²² (1868–1939) värdefilosofi, den så kallade ”värdenihilismen”. Sambanden mellan värdenihilismen och sekulariseringen är emellertid tydliga, så som det framställs i ett föredrag²²³ av *Staffan Källström*.²²⁴ Källström förklarar värdenihilismen (”värdet är intet”) som en metaetisk teori, det vill säga att den försöker ringa in och beskriva innebörden i moraliska påståenden. Enligt värdenihilismen är värdeomdömen varken sanna eller falska utan ska ses som uttryck för känslor. ”Omdöme” är en föreställning om att något är objektivt verkligt, och för att omdömet ska vara sant måste det finnas en korrespondens mellan vad omdömet påstår och vad som föreligger i verkligheten. Det var framför allt på 1920- och 1930-talen som Hägerström inspirerade många socialdemokratiska intellektuella och blivande jurister vilket kan antas ha fått en viss betydelse för etablerandet av den socialdemokratiska synen på frågor rörande rätt och politik. Hägerströms idéer kunde därmed påverka mellankrigstidens svenska samhällsbygge både på ett allmänt plan och i den politiska praktiken.²²⁵

Även om Hägerströms filosofi brukar betraktas som en rent svensk historia finns kopplingar till ett större filosofiskt sammanhang. I en vidare mening bör Hägerströms filosofi enligt Källström kanske ses som ett uttryck för ”avförtrollning av världen”, så som Weber beskrev den (se ovan 5.1.2). I sina analyser av innebörden i de moraliska och juridiska begreppen strävade Hägerström oupphörligt efter att avmystifiera, rationalisera och verklighetsanknyta termer och begrepp. Därigenom blev hans verksamhet som filosof ett led i ”avförtrollningen” av värden och det sociala livets rationalisering. En effekt av rationaliseringsprocessen var ju enligt Weber att de traditionella och religiösa mönster som tidigare bestämt individens världsbild överges till förmån för en mer rationell världsbild. Tidigare överstigligen hinder i

---

²²⁰ Bexell, s. 40–41.

²²¹ Bexell, s. 47 ff.

²²² Axel Hägerström tillträdde professuren i praktisk filosofi i Uppsala våren 1911 och var där verksam fram till år 1933.

²²³ *Filosofi och politik: Axel Hägerström och samhällsdebatten. Värde-traditioner i nordiskt perspektiv. Rapport från ett symposium i Helsingfors.* Göran Bexell, Henrik Stenius red. (Lund University Press, 1997.)

²²⁴ Staffan Källström (1946–) docent och ass. professor i idéhistoria vid Stockholms universitet.

²²⁵ Nationalekonomen Gunnar Myrdal gav i olika sammanhang uttryck åt tankegångar som uppenbarligen hade kopplingar till den Hägerströmska värdenihilismen. ”Hägerström innebar ett avståndstagande från tron på objektiva värden och han tilltalade dem som ville ändra på saker och ting”, lär Gunnar Myrdal uttryckt saken i en intervju i slutet 1970-talet. Så småningom kom Myrdal att mer direkt få en roll som byggare av det nya folkhemmet och han kom att tillhöra den krets av experter på samhällsbyggande – ekonomer, socialvetare och arkitekter – som hade ambitionen att skapa ett samhälle grundat på vetenskap och rationalitet. (Värde-traditioner i nordiskt perspektiv, 1997, Staffan Källström, s. 151.)

form av traditionellt bestämda regler och normer kommer att betraktas som mänskliga konstruktioner vilka därför också kan förvandlas av människor.

Enligt Weber var det de intellektuella, genom att visa på de faktiska sammanhangen, som skulle en framträdande roll i denna rationaliseringsprocess. I Sverige kom en del av dessa intellektuella att delvis sammanfalla med de politiker och experter som byggde grunden till det så kallade folkhemmet. Många av dessa var i sin tur inspirerade av Hägerström, så som *Gunnar* (1898–1987) och *Alva Myrdal* (1902–1986), som kanske är de mest kända exemplen, men också jurister som till exempel *Wilhelm Lundstedt* (1882–1955) och *Östen Undén* (1886–1974) som direkt kunde tillämpa Hägerströmska tankegångar i den sociala förändringsprocessen.²²⁶

Webers syn på rationaliseringsprocessen passar således väl in på Hägerströms förhoppningar om ett samhälle där ”vidskepliga” och ”metafysiska” idéer om objektiva rättigheter och skyldigheter, om en absolut rättvisa och andra liknande föreställningar tillhör ett passerat utvecklingsstadium. Det var dags för det rationella samhällsbyggets tid, menar Källström i sitt föredrag, och kanske kan det hävdas att den expertkultur som delvis växte fram i kölvattnet av Hägerströms filosofi blev ett slags ersättning för det förlorade meningssammanhanget. Rationaliteten blev självt ett av de absoluta värden som individen skulle befrias ifrån. Genom att avvisa den moraliska värderingen från det sakligas sfär, världens fakta, gav Hägerström sanktion åt en social hållning, ett förvetenskapligande av individens sociala liv, en avmystifiering av världen.

Ytterligare uttryck för ökad sekularisering och ifrågasättande av kyrka och religion blev särskilt framträdande efter andra världskrigets slut. Så länge kriget pågick upprätthölls en sorts borgfred mellan kyrka och stat. Omedelbart efter kriget aktualiserades emellertid statskyrkosystemet och kyrkan och religionen debatterades både i media och i politiska församlingar. Särskilt intensiv och påtaglig blev den så kallade ”Hedeniusdebatten”, en av de mest omfattande kulturdebatterna som ägt rum i Sverige. ”Hedeniusdebatten” syftar på filosofie professorn *Ingemar Hedenius* (1947–1973) vid Uppsala universitet som med sina artiklar i *Dagens Nyheter* på uppdrag av dåvarande redaktören *Herbert Tingsten* (1906–1973) fick mycket stort genomslag under 1940- och 1950-talets debatt och uppfattningar om kyrkans och religionens ställning. Hedenius skrev också flera böcker varav ”Tro och vetande” (1949) fick den största uppmärksamheten och i vilken han bland annat införde tre begrepp som skulle spela en viktig roll i debatten, nämligen: ”den intellektuella moralens maxim”, ”patetisk tro” och ”religiös tro”.²²⁷

---

²²⁶ Wilhelm Lundstedt är den jurist som framför andra brukar förknippas med den Hägerströmska synen på rätten. Lundstedt var professor i civilrätt i Uppsala och socialdemokratisk riksdagsman. Östen Undén var även han knuten till Uppsala universitet, bland annat som professor i civilrätt vid Uppsala universitet (1917–1937) samt några år som rektor (1929–1932). Undén innehade flera regeringsuppdrag och var bl a utrikesminister (1945–1962).

²²⁷ Svante Nordin (1946–), som är professor i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet, menar i sin nyligen utkomna bok ”Ingemar Hedenius – en filosof och hans tid” (2004) att Hedenius ville formulera ett bildningsideal i syfte att marginalisera tron. Samtidigt ville han utveckla ett nytt och lösgörande bildningsbegrepp gentemot traditionen, inte minst ett lösgörande från den kristna traditionen som försöker inbilla oss att det är en olycka ”att inte ha blivit undervisad om Jesus”. Centrala begrepp hos Hedenius var också de tre postulaten: det religionspsykologiska postulatet, det språkteoretiska postulatet respektive det logiska postulatet. (Nordin, s.135–183.)

4.2 KYRKAN, STATEN OCH POLITIKEN ÅREN 1968 OCH 1973

Det är också åren efter andra världskriget som det sker flera förändringar som på olika sätt innebär att kristendomen och kristna uppfattningar inte längre har en skyddad ställning i samhället.

4.2.1 BRYTNINGSTID – KRISTENDOMEN INTE LÄNGRE SKYDDAD

Ett exempel på detta är upphävandet av den så kallade hädelseparagrafen (1865 års strafflag) som hade förbjudit att kristendomen inte fick angripas på ett sätt som kunde uppfattas förnedrande eller förlöjligande. Fram till och med ikraftträdandet av tryckfrihetsförordningen (1949:105) gällde detta förbud. Andra företeelser som visade exempel på kristendomens försvagade ställning var då morgonbönerna i skolorna år 1962 ersattes av morgonsamlingar liksom även år 1964 då gymnasiets kristendomsundervisning bytte namn till religionskunskap. År 1968 fanns heller inte längre några begränsningar att ordna nöjeställningar och idrottstävlingar på juldagen och långfredagen, vilket även det var ett uttryck för minskat hänsynstagande till kristendomen och kristna värden.²²⁸ Några år senare (1970) var det grundskolornas tur att avskaffa kristendomsundervisningen. Istället fördes religionsundervisningen in som ett block med samhällsorienterade ämnen.

Religionsundervisningens ställning var också en fråga som uppmärksammades av 1970 års kyrkomöte i två skrivelser. I en av dem (skrivelse nr 48) framhöll kyrkomötet önskvärdheten av en ”generös inställning från myndigheternas sida till ansökningar om tillstånd enligt skollagens 27 § att i skolans ställe ombesörja religionsundervisning i de fall då trosskäl åberopades och vederbörlig motsvarande undervisning kommer att meddelas de elever som avsåges”.²²⁹ Den andra skrivelsen (nr 46) avsåg den förestående utbyggda barnomsorgen och kyrkomötet menade att om obligatorisk förskola skulle inrättas måste föräldrarna ”tillförsäkras frihet att välja kyrklig förskola, eller, om sådan icke kunde erbjudas, att timmar måtte ställas till förfogande för undervisning i kristendom”.²³⁰ Inom frikyrkliga grupper hade också väckts reaktioner mot utvecklingen i skolorna. (Se även nedan 4.2.4 om bildandet av KDS.)

Från 1960-talet och en bit in på 1970-talet framträdde dessutom två tendenser som svenska kyrkan, liksom samhället i övrigt, inte kunde stå opåverkad av. Dels var det tendensen att intresseorganisationer av olika slag ökade sitt inflytande i politiska frågor. Exempelvis spelade arbetsmarknadens parter en stor och ofta avgörande roll för den ekonomiska politiken. Samtidigt utsattes det offentliga Sverige för en allt starkare kritik av radikala rörelser och frihetsrörelser, omsorgen om miljön, motståndet mot kärnkraften, fredsarbetet och kvinnornas situation i samhället (se även 3.2). Även de kristna samfunden befann sig i en både ideologisk och organisatorisk brytningstid och år 1968 hölls i Uppsala ett kyrkornas världsråd som i mångt och mycket blev något av kyrkornas eget ”68”.²³¹

²²⁸ Gustafsson, s. 234.

²²⁹ Kyrkomötets skrivelse nr 48 (Kyrkomötet 1970).

²³⁰ Kyrkomötets skrivelse nr 46 (Kyrkomötet 1970).

²³¹ Ekström, s. 106.

4.2.2 KYRKAN OCH STATEN – UTREDNINGAR OCH DEBATT

Parallellt med revisionen av äktenskapsrätten under 1960-talet och 1970-talet pågick debatt och utredningar om förhållandet mellan kyrka och stat. *Sören Ekström*²³² berättar i sin bok ”Makten över kyrkan – om svenska kyrkan, folket och staten” (2003) om den process som på allvar initierades med en rad riksdagsmotioner i januari 1956. Huvudmotionen lades fram i andra kammaren av socialdemokraten *Rolf Edberg* (1912–1997), chefredaktör och senare ambassadör, landshövding, författare och pionjär i den svenska miljörelsen. Folkpartisten *Hugo Osvald* (1982–1970), botanist och professor samt ordförande i Svenska naturskyddsföreningen och internationellt engagerad i livsmedelsfrågor, var första namn under en likalydande motion i första kammaren. I konstitutionsutskottet reserverade sig bondeförbunds- och högerledamöter som ansåg att motionerna inte borde föranleda någon åtgärd. Riksdagen följde emellertid utskottsmajoriteten och två år senare, i januari 1958, tillsattes en utredning. Ett skäl till fördröjningen ansågs vara att regeringen väntat en tid för att ge kyrkomötet möjlighet att yttra sig vilket emellertid inte skedde i det läget. Utredningen överlämnade efter tio års arbete, år 1968, ett betänkande till dåvarande utbildningsminister *Olof Palme* med förslag bland annat om att föra över all kyrkolagstiftning i en ny lag, som ersättning för 1686 års kyrkolag. Förslaget möttes emellertid inte av någon större entusiasm, inte heller av kyrkomötet som hölls samma år. ”Det var inte läge för vare sig ett bibehållet kyrkligt medbestämmande i lagstiftningen i allmänhet eller inrättandet av en ny rättslig ordning, alltså lagstiftning genom samstämmiga beslut i regering och kyrkomöte”, skriver Ekström. Redan 1968 tillsattes en ny utredning med *Alva Myrdal* som ordförande (den tidigare utredningen hade arbetat under ledning av jurister). 1968 års stat-kyrkoberedning, det vill säga efterföljaren till 1958 års utredning, påbörjade sitt arbete redan innan remisstiden för den förra gått till ända. Att så var fallet kritiserades från flera håll. 1958 års utredning hade emellertid haft i uppdrag att i första hand analysera situationen och 1968 års beredning skulle nu gå ett steg längre. Som politiska företrädare i utredningsarbetet deltog också de tre socialdemokraterna *Gunnar Gustafsson*, *Bertil Zachrisson* och *Lena Hjelm-Wallén* samt moderaten *Per Blomqvist*, folkpartisten *Olle Dahln* och centerpartisten *Gunnar Larsson*.

Grunden för stat-kyrkoberedningens syn på religionsfriheten lades vid ett symposium i Tällberg några dagar i april 1971. Alva Myrdal hade själv spelat en aktiv roll vid valet av föredragshållare, bland dem några av den tidens ledande samhällsdebattörer, exempelvis Aftonbladets chefredaktör *Gunnar Fredriksson* (1930–) samt författaren *Per Anders Fogelström* som också var engagerad i familjelagsakkunnigas betänkande (se 3.4.3). Som inledare vid symposiet i Tällberg fanns dessutom ledande teologer, så som *Krister Stendahl* (1921–), teologie professor och senare även biskop i Stockholms stift. Med vid mötet i Tällberg fanns även två biskopar, en domprost och två kyrkoherdar, dock inte någon kyrkokommunal företrädare.²³³

Beredningens slutbetänkande överlämnades till Olof Palme, nu i rollen som statsminister, i maj 1972. Förslagen utgick från religionsfriheten och beredningen ansåg att staten kunde stödja religion som sådan. Däremot an-

²³² Sören Ekström (1943–) var ordförande i 1982 års kyrkokommitté samt under åren 1985–1987 statssekreterare vid Civildepartementet och 1987–1999 generalsekreterare för Svenska kyrkan.

²³³ Ekström, s. 108 ff.

såg beredningen det inte vara förenligt med principen om religionsfrihet att ett trossamfund har en i väsentliga stycken annorlunda relation till staten än andra trossamfund. I övrigt innebar förslaget också att stora delar av lagstiftningsbehovet föll bort, att huvudmannskapet för den lokala folkbokföringen och begravningsverksamhet skulle föras över till borgerliga organ samt att ekonomiska stödåtgärder inte skulle vara utformade så att de ensidigt gynnade vissa etablerade former av religion. Beredningens betänkande skulle emellertid möta stark kritik från flera olika håll och debatten var intensiv. I mars 1972, ett par månader innan betänkandets offentliggörande, anordnades ett stort möte i Malmö på initiativ av ledande socialdemokratiska kyrkopolitiker i Malmö. Kritiken mot beredningen fortsatte, bland annat för att den tagit för liten hänsyn till Svenska kyrkans historiskt givna uppbyggnad och egenart. På våren, valåret 1973, dagen innan ett andra möte i Malmö skulle äga rum, meddelade regeringen Palme att någon proposition med anledningen av beredningens förslag inte var aktuell.²³⁴

4.2.3 KYRKAN OCH RIKSDAGSPARTIERNA

Hur såg då riksdagsledamöterna vid den aktuella tidsperioden på sig själva som företrädare för kyrkliga intressen? Frågan kan delvis besvaras genom att studera den riksdagsundersökning från 1969 som återges och analyseras i "De folkvalda" (1988) av Sören Holmberg och Peter Esaiasson.²³⁵ Undersökningens resultat baseras på ett par intervjufrågor. Fråga 1: Anser Ni att Ni i riksdagen företräder någon ekonomisk intressegrupp, till exempel någon arbetsmarknadsorganisation? Fråga 2: Anser Ni att Ni i riksdagen företräder någon annan typ av grupp eller organisation? Svaren framgår av nedan tabell:

	(vpk)	(s)	(c)	(fp)	(m)	Samtliga ledamöter
	% av tillfrågade i respektive partigrupp					
Arbetsmarknadsorganisationer	33	34	8	0	0	20
Religiösa organisationer	0	2	11	15	10	7
Jordbrukarorganisationer	0	2	21	3	10	6
Nyktershetsorganisationer	0	2	11	3	3	4
Arbetsgivarorganisationer	0	1	5	6	7	3
Övriga arbetsmarknadsorganisationer	0	3	0	3	0	2
Kvinnor	33	2	3	3	0	2
Ungdomar	0	2	0	3	0	2
Antal intervjuade	3	122	38	33	30	226

Tabell. Bearbetning av tabell 2.3, *De folkvalda* av Sören Holmberg och Peter Esaiasson (1988).

Tabellen visar att det var folkpartiet följt av centern och moderaterna som hade störst andel riksdagsledamöter vilka ansåg sig ha kontakter med och företräda religiösa organisationer. Det är också känt att de präster som i början av 1900-talet engagerade sig i politiken, några av dem med stor fram-

²³⁴ Enligt Ekström var statsminister Olof Palme och finansminister Gunnar Sträng beredda att lägga hela beredningen på is redan 1971. Även socialdemokraternas partisekreterare Sten Andersson hörde till de tveksamma och när nu beredningen inte ledde till någon proposition blev inte endast Alva Myrdal besviken. Bland de besvikna sägs också ha varit ärkebiskopen Olof Sundby (1917-1996) som tillträtt sitt ämbete ett halvår innan betänkandets överlämnade och som lär ha övertygats av Alva Myrdal om argumenten i betänkandets förslag. (Ekström, s. 107 ff.)

²³⁵ Sören Holmberg (1943-) är statsvetare och sedan 1991 professor vid Göteborgs universitet. Peter Esaiasson (1957-) är också professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet.

gång, nästan uteslutande fanns inom högern.²³⁶ Även folkpartiets förankring bland kyrkliga grupper hade en lång tradition med en egen stark fraktion av frikyrkliga, och nykterister. Det var den fraktionen som under 1920- och 1930-talen utgjorde det frisinnade partiet²³⁷ och som sedan under 1950- och 1960-talen reagerade missnöjt över att folkpartiet inte tillräckligt slagit vakt om de kristna värdena. Exempelvis ansågs partiet ha accepterat att kristendomsämnet fick stå tillbaka i skolundervisningen.

Kyrkans förhållande till arbetarrörelsen och socialdemokratin var sedan länge komplicerat, något som emellertid inte hindrade att delar av socialdemokratin värnade om kyrkan, så som händelserna i Malmö i samband med 1968 års beredning gav exempel på.²³⁸ Enligt riksdagsundersökningen framgick, som ovan tabell visar, var det endast någon enstaka bland socialdemokraternas ledamöter ansåg sig företräda religiösa organisationer, och bland VPK ledamöter inga alls.²³⁹

4.2.4 BILDANDET AV KDS, KRISTEN DEMOKRATISK SAMLING

Vad som inte framgår av ovan (4.2.3) nämnda riksdagsundersökning, men som i hög grad kännetecknade den rådande politiska situationen i frågor om familj och religion var att det år 1964 hade bildats ett nytt politiskt parti, Kristen demokratisk samling (KDS), som i sitt politiska program och beslut i samhällsfrågor utgick från en kristen grundsyn. Bakgrunden till det nya partiet var den under början av 1960-talet allt intensivare debatten i moral- och livsåskådningsfrågor, särskilt sedan gymnasieutredningen i september 1963 hade presenterat sitt huvudbetänkande som skulle innebära en minskning av antalet veckotimmar för ämnet kristendom. Förslaget utsattes för intensiv kritik av alla kristna organisationer och det inrättades en särskild nämnd – Samkristna skolnämnden – för att ta del i opinionsbildningen kring frågan om kristendomsämnets ställning på gymnasiet. Nämnden genomförde också en namninsamlingsaktion i hela landet, vilken resulterade i att över två miljoner personer undertecknade en petition om förstärkt ställning för kristendomsämnet. Dessutom opererade en lobbygrupp, KSA (Kristet Samhällsansvar), som verkade för att få personer med uttalad kristen tro på valbara platser i de allmänna valen. Särskilt inom Pingströrelsen argumenterades för en kristen front och i maj 1964 tillsattes en styrelse för ett nytt parti med pastor *Birger Ekstedt* (1921–1972) som dess första ordförande och pingströrelsens ledare *Lewi Pethrus* (1884–1974) som vice ordförande.²⁴⁰ Det skulle emellertid dröja innan partiet kom in i riksdagen. I valet 1985 fick KDS – som år 1987 bytte namn till kristdemokraterna – genom valsamverkan med centerpartiet ett mandat i riksdagen. Först i valet 1991 klarade kristdemokraterna att på egen hand ta sig in i riksdagen.

---

²³⁶ Ekström, s. 32.

²³⁷ Frisinnade folkpartiet var ett svenskt riksdagsparti under åren 1924–1935. Partiet bildades efter att riksdagspartiet Liberala samlingspartiet splittrats över frågan om alkoholförbud, varvid förbudsmotståndarna bildade Liberala riksdagspartiet. Som riksparti verkade Frisinnade folkpartiet under namnet Frisinnade landsföreningen, medan Liberala riksdagspartiet verkade under namnet Sveriges liberala parti. Efter att Frisinnade landsföreningen och Sveriges liberala parti hade gått samman 1934 under namnet Folkpartiet upphörde Frisinnade folkpartiet och Liberala riksdagspartiet som riksdagspartier 1935, i och med att Folkpartiets riksdagsgrupp bildades. (www.all2know.com 2005-03-23.)

²³⁸ Redan i det socialdemokratiska partiprogrammet från 1897 slogs fast att religionen skulle förklaras vara en privatsak och efter tysk förebild skrev partiet in krav på fullständig religionsfrihet och kyrkans skiljande från och stat och skola, krav som också fanns med i senare partiprogram. (Brohed, s. 9).

²³⁹ Holmberg & Esaiasson, s. 40.

²⁴⁰ Hadenius, Molin och Wieslander, Sverige efter 1900 – en modern politisk historia, s. 237.

Den splittring som fanns bland kristna och kyrkliga intressen och företrädare inom riksdagen synliggjordes också i debatten om äktenskapslagstiftningen. I riksdagsdebatten – då prop. 1973:32 skulle behandlas – nämndes den kristna synen på familj och äktenskap inte mer än i undantagsfall. I den mån det skedde var det så gott som endast i en ordväxling mellan främst moderaten *Mårten Werner* (1918–1992), centerpartisten *Gunnel Jonäng* (1921–) och socialdemokraten *Eva Åsbrink* (1912–) samt även i någon mån folkpartisten *Sten Sjöholm* (1917–2002). Splittringen kan dock möjligen mest härledas till partihörighet och partipolitisk ideologi, däremot inte så mycket i fråga om grundläggande kristna värderingar. På den punkten föreföll ledamöterna snarare vara ganska överens. Inte heller var det religiösa motiv som låg bakom den, om än ringa, kritik som förts fram mot själva förslaget. Detta framkom tydligt inte minst när *Mårten Werner* – som själv också var präst – vände sig till hela kammaren angående roll och uppgift: ”...Jag vill framhålla att en institution som räddar mellan 1 000 och 2 000 äktenskap om året skall man inte offra utan att ha någonting att sätta istället...”. *Werner* hade tidigare i debatten också fört den gällande obligatoriska lysningen på tal som han menade verkligen var en ”betänketid” som skydd mot förhastade äktenskap. Om kyrkans medverkan i medlingen vars obligatorium *Werner* ansåg medföra nackdelar, men också fördelar sade han: ”Man skjuter på prästerna och menar att de inte har någon utbildning och inte kan åstadkomma mycket i det här sammanhanget, men hur vet man nu det? Präster arbetar under biktens insegel och skickar inte någon rapport till statiska centralbyrån eller annan myndighet. Jag anser att här har skett mycket gott som man inte skall förakta, när man nu är tveksam om hur man skall fånga in detta goda med den nya ordningen...”.²⁴¹

Sven Johansson (c), som inte deltog i dispyten mellan *Werner*, *Jonäng* och *Åsbrink* men likväl hade anmält sig till debatten, sade för sin del att: ”...I ett ordnat samhälle finns ingen bättre samlevnadsform att sätta i stället för äktenskapet. Till detta resultat har man kommit inom olika samhällssystem. Jag skulle vilja säga med tanke på den debatt som har förts att man förr när man debatterade brukade fråga: Vad säger skriften? I den här kammardebatten har man sagt: Vad tycker olika kristna uppfattningar? Bibeln, på vilken den kristna livsåskådningen grundar sig, understryker starkt äktenskapets, familjens och hemmets stora betydelse för samhällets bestånd. Men även andra samhällssystem, som inte åberopar kristna värderingar, har kommit fram till samma syn. Att få ingå äktenskap är ett åtråvärt mål och ett av livets stora lyckomoment. Det har väl inte förekommit så mycket av romantiska drag i den här debatten, och jag vet inte vad ungdomen skulle ha sagt om den suttit med här idag. Men detta att få ingå äktenskap, där ord av mycket hög valör som kärlek och trohet måste vara och är grundläggande faktorer, det är en stor upplevelse för människan...”.²⁴²

Evert Svensson (s) som två dagar senare, den 1 juni, anmälde sig i den återupptagna och avgörande debatten uttalade sig däremot för en sekulariserad äktenskapsrätt: ”I ett pluralistiskt samhälle, där många olika åskådningar brytas mot varandra, är det självklart att lagstiftningen på äktenskapets område är sekulariserad och att de inte kan bindas upp vid någon be-

²⁴¹ Riksdagsprotokoll nr 105 (*Werner*) 1973, s. 101 ff.

²⁴² Riksdagsprotokoll Nr 105 (*Johansson* i Skärstad) 1973, s. 113 ff.

stämd trosuppfattning, och självfallet inte heller vid någon annan uppfattning. Det betyder i klartext att äktenskapslagstiftningen är en samhällelig angelägenhet...”. Svensson hänvisade här till erfarenheter utomlands, bland annat till förhållandena i Israel: ”...där man överlåtitt denna lagstiftning åt de olika trossamfundet och där det är nästan omöjligt att legalisera ett förhållande mellan personer med olika religioner. Det blir också oerhörda problem vid skilsmässa...”.²⁴³

(Se referat av debatten i bilaga 6.)

4.3 KYRKAN OM FAMILJEN OCH ÄKTENSKAPET

I det här avslutande avsnittet redogörs för några exempel på kyrkans uppfattningar och ställningstaganden i familje- och äktenskapsrättsliga frågor, från 1950-talet och fram till åren kring 1968 och 1973.

4.3.1 VIGSEL AV FRÅNSKILDA – ”SÅ BÖR DET VARA”

Under 1950- och 1960-talen blev frågan om församlingsprästernas vigsel-skyldighet – och då särskilt skyldigheten att viga frånskilda som önskade ingå nytt äktenskap – mycket omdebatterad. Bland prästerna var meningarna delade och många av dem ställde sig avvisande till att viga frånskilda. Frågan var inte ny utan hade behandlats på kyrkomötena ett otal gånger: 1868, 1883, 1888, 1898, 1903, 1908, 1915, 1929, 1936, 1946 och sedan även 1953, 1957 och 1958.²⁴⁴ Teologie professorn i Lund, *Ragnar Bring* (1895–1988), var en av dem som gav sig in i debatten. I en artikel, ”Till diskussionen om äktenskap, skilsmässa och vigsel av frånskilda”, i *Svensk teologisk kvartalsskrift* (1951) framkom hans kritiska hållning gentemot de uppfattningar som ifrågasatte vigsel av frånskilda: ”Hela det etiska problem, som döljer sig bakom tillståndet i det nutida samhället med avseende på äktenskap och skilsmässa, synes så bli skjutet åt sidan såsom mindre brännande. Diskussionen har, tycks det, samlat sig kring en kyrklig, i en mening rent klerikal ordningsfråga. Och av denna synas somliga samveten mera oroas än av själva det antydda problemet!”²⁴⁵

Utvecklingen med ökat antal skilsmässor, som naturligtvis var bakgrunden till den omdebatterade frågan om församlingsprästernas vigsel-skyldighet, skulle dock förena Sveriges biskopar i en gemensam syn och uppfattning, så som den framfördes i pamfletten ”Äktenskap och skilsmässa – ett ord av Sveriges biskopar” (1961). Det var en dyster och smått hotfull bild som utmålades i det första inledande avsnittet under rubriken ”Så får det inte vara”. Framför allt var det skilsmässobarnens situation som biskoparna reagerat över. All erfarenhet och alla undersökningar visade, menade biskoparna, att det just var dessa barn, och barnen från trasiga och söndrade hem, som lättast blev rov för kriserna i ungdomsvärlden med nedbusning, fylleri, kriminalitet. Barnen fick lida därför att de vuxna misslyckats. Men det var inte de vuxna som skulle anklagas, det vore ”högstokristligt”. Äktenskapets fördärvare var istället ”den ansvarslösa syn på äktenskapet som på senare tid fått infektera stora skikt av den allmänna opinionen”. Under den andra rubr-

²⁴³ Riksdagsprotokoll Nr 106 (Svensson i Kungälv), 1973, s. 9.

²⁴⁴ Sundberg, Jacob, s. 48.

²⁴⁵ Svensk teologisk kvartalsskrift 1951 (Bring, Till diskussionen om äktenskap, skilsmässa och vigsel av frånskilda), s. 149.

iken, ”Så bör det vara”, förklarades äktenskapet vara en helhet som håller ihop två människor och de barn de får. ”Så äro de icke mer två, utan ett”. Äktenskapet sades också ha sina egna lagar och att dessa gälla för alla tider, nämligen: trohet, kärlek och hänsyn. Håller man dem, håller äktenskapet. Trots påfrestningar och motigheter som ingen kommer ifrån. Tillbaka ger äktenskapet ett hem- och familjeliv som är människors ”högsta lycka på jorden”. Vidare skrev biskoparna: ”Att gifta sig är att gå in i något som är avsett att räcka hela livet”. Äktenskapet skall hålla ”i nöd och lust”, till döden skiljer. Det är ouplösligt. Det är en livsuppgift. ”Vad Gud har sammanfogat, det må människan icke åtskilja”.

Skilsmässa kunde vara räddningen för två som höll på att gå under. Men i allt för många fall var den flykt, slapphet, bristande vilja att anpassa sig till någon annan än sig själv. Vad var då lösningen? Under pamflettens tredje och sista rubrik, ”Detta måste göras”, efterlyste biskoparna – utöver familjerådgivning och medling – en äktenskapsundervisning på skolschemat. Det skulle då vara ”verklig undervisning”, det vill säga vägledning som hade ”fast ståndpunkt och klara normer”. Även föräldrarna måste börja våga att vägleda sina ungdomar, ”inte minst med sitt föredöme”. Vad var det då för syn på äktenskap och familj som ska gälla? ”Den kristna”, svarar biskoparna på sin egen fråga. ”Som vi sedan gammalt haft i vårt land”, tillade de och avslutade sedan några rader längre ned pamfletten med frågan: ”Är hemmen och samhällets myndigheter beredda till ett realistiskt uppbyggnadsarbete?”²⁴⁶

4.3.2 KYRKAN SOM REMISSINSTANS – FAMILJERÄTTSKOMMITTÈN OCH FAMILJELAGSAKKUNNIGA

Vid 1968 års kyrkomöte antogs en skrivelse i vilken det anhölls om att Kungl. Maj:t skulle överlämna kyrkomötets synpunkter bland annat till en pågående utredning om sexual- och samlevnadsfrågor i undervisnings- och upplysningsarbete.²⁴⁷ I övrigt går ej att finna några skrivelser från kyrkomötet år 1968 (utom den angående ändring i kyrkohandboken avseende formen för äktenskaps ingående,²⁴⁸ se även 3.5.3) eller från påföljande kyrkomöte år 1970 som direkt eller indirekt uttryckte en samlad hållning i fråga om det äktenskapsrättsliga området. Inte heller i remissvaren till familjerättskommitténs eller familjelagsakkunnigas betänkanden framkom några enade ställningstaganden från kyrkan. I stället var bilden – i olika grader, från en fråga till en annan – splittrad när domkapitel och stift formulerade sina respektive uppfattningar.

Angående familjerättskommitténs förslag (SOU 1964:34–35) att sänka äktenskapsåldern för män, från 21 till 20 år fanns domkapitlen i Linköping, Västerås, Göteborg, Karlstad och Luleå med bland de positivt inställda remissinstanserna.²⁴⁹ Vidare gillade, mer eller mindre, samtliga domkapitel familjerättskommitténs förslag om ett förenklat lysningsförfarande med möjlighet till undantag. (Det ska här påminnas om att propositionen gick emot kommittéförslaget och att riksdagen kom att besluta om frivillig lysning, se 3.3.2.) Linköpings domkapitel anförde visserligen att ett kungörande i kyr-

²⁴⁶ Äktenskap och skilsmässa. Ett ord av Svenska kyrkans biskopar (1961).

²⁴⁷ Kyrkomötets skrivelse nr 48, 1968.

²⁴⁸ Kyrkomötets skrivelse nr 3 år 1968.

²⁴⁹ Prop. 1968:136, s. 23.

kan tre söndagar i rad, så som kommittén föreslagit otvivelaktigt utgjorde grundvalen för sedvänjorna men fann ändå ingen anledning till erinran mot det nya förslaget. Göteborgs domkapitel i sin tur framhöll att kommittéförslaget överensstämde med den faktiska utvecklingen. Domkapitlen i Linköping, Lund, Härnösand och Stockholm bemötte emellertid kommitténs förslag om underlåtelse av uppläsning i kyrkan på de trolovades begäran med viss tvekan då det ifrågasattes huruvida församlingens bön om välsignelse över ett tilltänkt äktenskap verkligen kunde anses strida mot religionsfrihetens princip. Enligt Stockholms stift skulle det snarare strida mot religionsfriheten om församlingen vägrades rätt till förbön. En minoritet inom Karlstads domkapitel intog den ståndpunkten att lysningskravet skulle slopas helt.²⁵⁰

Familjerättskommitténs förslag om hemskillnad på gemensamt yrkande (se 3.3.3) godtogs av bland annat Uppsala domkapitel. Stockholms domkapitel ansåg däremot att förslaget utan tvekan skulle komma att minska allmänhetens respekt för äktenskapet som en livsvarig förbindelse vilket kunde medföra allvarliga vådor för samhället.²⁵¹

När familjerättskommittén föreslog utökade möjligheter till medling får detta som helhet ett positivt mottagande bland annat hos domkapitlen i Uppsala, Lund och Luleå. Förbundet för religionsfrihet såg med tillfredsställelse att kommittén i princip förordade en förstärkning och effektivisering av medlingsinstitutet. Domkapitlet i Västerås uttalade sig för utökade möjligheter till medling genom att bland annat framhålla att församlingsprästerna ofta rådfrågades vid svårigheter i äktenskap och hemliv utan att makarna hade satt äktenskapets bestånd i fråga. Förslaget om medling i otrohetsfallen biträdades bland annat av domkapitlen i Uppsala, Lund och Luleå.²⁵²

När kyrkans företrädare några år senare lämnade remissvar till familjelagsakkunnigas förslag (SOU 1972:41) fanns även då viss kritik, men i stora drag också ett samförstånd. Ärkebiskopen samt domkapitlen i Uppsala ärkestift och Lunds stift fann att det framlagda betänkandet, helt allmänt sett, uppfyllde de krav som kunde ställas utifrån en kristen uppfattning vilket inneburit att lagstiftningen tagit hänsyn till budet om hänsyn till andra samt slagit vakt om den svagare parten. Enligt domkapitlet i Västerås stift kunde förslaget i huvudsak förenas med kyrkans krav på reell ideologisk frihet i samhället. Domkapitlet i Stockholms stift konstaterade att förslaget inte kränkte kyrkans syn på äktenskapet som en på ömsesidig trohet grundad livslång förbindelse. Det tillgodosåg kyrkans intresse, menade domkapitlet, att lagstiftningen skulle tjäna som skydd mot övergrepp och utnyttjande av den svagare parten. Domkapitlet fann därför en lagstiftning enligt förslaget både önskvärd och möjlig. Två remissinstanser – och därmed de enda, nämligen Riksförbundet kyrkans ungdom och Kristen demokratisk samling – avstyrkte att förslaget lades till grund för lagstiftning.²⁵³

I frågan om slopande av giftomannasamtycke för underåriga fanns dock ett tydligt motstånd, bland annat från domkapitlet i Lunds stift, domkapitlet i Uppsala ärkestift och ärkebiskopen som uttalade sig mot förslaget. Även Filadelfiaförsamlingen i Stockholm, Svenska kyrkans lekmannaförbund kyr-

²⁵⁰ Prop. 1968:136, s. 59–40.

²⁵¹ Prop. 1968:132, s. 49–50.

²⁵² Prop. 1968:136, s. 63–65.

²⁵³ Prop. 1973:32 (bilaga 2), s. 208.

kobröderna, Riksförbundet kyrkans ungdom och Kristen demokratisk samling var negativa.²⁵⁴

Bland de remissinstanser som avstyrkte förslaget om att äktenskapet skulle ingås genom skriftlig anmälan till utsedd myndighet (se 3.5.3) fanns en rad frikyrkliga och andra kyrkliga organisationer: Evangeliska fosterlandstiftelsen, Katolska biskopsämbetet, Svenska kyrkans lekmannaförbund kyrkobröderna, Riksförbundet kyrkans ungdom. Även Filadelfiaförsamlingen i Stockholm var negativ och kunde för sin del inte finna några skäl att bryta sönder den ordning som ”säkrar samvetsfriden”. Positiva till förslaget var dock flera företrädare för Svenska kyrkan så som Stockholms respektive Västerås stift. Även ärkebiskopen och domkapitlet i Uppsala ärkestift ställde sig positiva och fann det riktigt att man i ett samhälle, där det föreligger skilda önskemål att kringgärda inträdet i äktenskapet med olika högtidsformer, överlåter valet av vigselceremoni eller högtidlighet åt de enskilda kontrahenterna medan man låter äktenskapet konstitueras av makarnas anmälan och anmälningsens mottagande av utsedd befattningshavare.²⁵⁵

De sakkunnigas förslag om ovillkorlig rätt för make att vinna äktenskapsskillnad samt slopande av både hemskillnadsinstitutet och särskilda skillnadsgrunder, däribland otrohet, för erhållande av skilsmässa hade fått ett genomgående positivt mottagande bland remissinstanserna. Endast Filadelfiaförsamlingen i Stockholm och Svenska kyrkans lekmannaförbund kyrkobröderna önskade behålla hemskillnadsinstitutet.²⁵⁶

I frågan om de sakkunnigas förslag om frivillig medling hade som tidigare nämnts (se 3.5.4) flertalet remissinstanser ställt sig positiva. Domkapitlet i Västerås stift var däremot tveksam och Uppsala ärkestift liksom även Evangeliska fosterlandstiftelsen, Filadelfiaförsamlingen i Stockholm och Svenska kyrkans lekmannaförbund kyrkobröderna uttalade sig för bibehållande av den obligatoriska medlingen. Kristen demokratisk samling ville också behålla den obligatoriska medlingen och ansåg att nackdelen med den frivilliga medlingen var att en hel del makar som kunde få hjälp genom medlingen aldrig skulle nås av denna.²⁵⁷

4.3.3 DIALOG OCH SJÄLVKRITIK

År 1975 – det vill säga nära femton år efter biskoparnas ord om äktenskap och skilsmässa, tillika ett år efter det att lagändringarna till följd av prop. 1973:32 trätt i kraft – publicerades rapporten ”Äktenskap och familj i kristen belysning” från den officiella luthersk-katolska samtalsgruppen i Sverige. Samtalsgruppen hade utsetts våren 1970 och bestod av både lutheraner och katoliker i Sverige och var den första i sitt slag. Syftet var att genom teologiska samtal försöka närma de båda kyrkorna till varandra och därigenom också i det praktiska kyrkolivet öka den ömsesidiga förståelsen. Valet av inriktning och ämne var dock något som gruppen själv hade fått fatta beslut om. Vid den första sammankomsten i december 1970 enades gruppen om ämnet ”Familj och äktenskap”. När rapporten sedan publicerades var den undertecknad av ärkebiskopen för svenska kyrkan, *Olof Sundby*²⁵⁸ (1917–

²⁵⁴ Prop. 1973:32 (bilaga 2), s. 223 ff.

²⁵⁵ Prop. 1973:32 (bilaga 2), s. 228 ff.

²⁵⁶ Prop. 1973:32 (bilaga 2), s. 238–139.

²⁵⁷ Prop. 1973:32 (bilaga 2), s. 236 ff.

²⁵⁸ Olof Sundby hade själv ett särskilt intresse för kyrkans hållning i frågor om äktenskapet. År 1959 lade han fram lic. avhandlingen ”Luthersk äktenskapsuppfattning. En studie i den kyrkliga äktenskapsdebatten i Sverige efter 1900”.

1996) samt biskopen i Stockholms katolska stift, *John E Taylor* (1914–1976). I sitt förord skriver de två biskoparna att det är deras förhoppning att boken skulle bli spridd och studerad inom kyrkorna och samtidigt stimulera till ”äktenskapsvårdande” aktiviteter och insatser från enskilda kristna och kyrkor.

Ett exempel på de företeelser som rapporten behandlade var är ”dubbelmoral” i betydelsen av förljugenhet, bristande överensstämmelse mellan ideal och verklighet och som påstods ofta ha kännetecknat äktenskapet under gångna tider, särskilt under den viktorianska epoken:

”Kritiken av äktenskapet som institution är nära förbunden med en berättigat kritisk inställning till dubbelmoralen. Men risken finns, att man i sin opposition mot vad man uppfattar som förljugenhet kommer att förkasta det goda och livsdugliga i den äktenskapliga institutionen och i den därmed förknippade etiken. Att man inte så lätt kommer förbi problematiken, visar sig i att nya normer skapas på de subjektiva erfarenheternas grund. På sitt sätt kan de vara lika bindande som de traditionella mönstren, och därför kan de också bilda grogrund för nya former av dubbelmoral. Motsatsen mellan ideal och verklighet kan inte övervinnas bara genom att man ändrar normerna. Man måste acceptera, att människors inbördes förhållanden är ofullkomliga.”²⁵⁹

I rapporten konstaterades bland annat också att den traditionella familjestrukturens var under omvandling och att en av de faktorer som särskilt påverkat äktenskapet som institution var de förändrade förhållandena inom arbetslivet. Det påpekades om hur uppbrottet från storfamiljerna i det agrara samhället, till industrisamhällets borgerligt präglade miljö, kommit att bryta förbindelsen mellan hem och arbetsplats. Vidare nämndes också kvinnans isolering i hemmen och den utveckling som inneburit krav på makarnas lika insatser inom arbetslivet och att de tillsammans delar ansvaret för hem och barn. Dessa ideal hade dock långt till förverkligande, menade samtalsgruppen och tillade att samhället räknade i stort alltjämt med mannen som familjens försörjare. ”Vi kan emellertid redan se, att nya problem möter då kvinnorna går ut på arbetsmarknaden. Samtidigt som kvinnornas isolering bryts, kommer istället familjens medlemmar att föras från varandra, beroende på att de fått skilda arbetsplatser, arbetskamrater och intressen”. Dessutom framhölls hur daghem och förskolor oftast var nödvändiga förutsättningar för att båda makarna skulle kunna förvärvsarbeta och att detta – om barnen vistades en stor del av dagen utom hemmet – ledde till att familjebanden försvagades. Tendensen var emellertid inte entydig, menade gruppen, då det också fanns många faktorer som förenade familjen och avgränsade den gentemot omgivningen. TV:n, fritidshuset och bilen fungerade som samlingsplatser för familjen och veckosluten tillbringade familjemedlemmarna ofta tillsammans. Den här utvecklingen var dock inte oproblematiserad eftersom kravet att effektivt utnyttja den sammanhängande fritiden och de investeringar som gjorts för fritidsbruk lätt kunde leda till ett slags familjeegoism och till ömsesidiga krav.²⁶⁰

Samtalsgruppen hade arbetat parallellt med familjelagsakkunnigas kommittéarbete vilket också sades ha präglat diskussionerna. Några direkta ställningstaganden direkt till familjelagsakkunnigas bedömningar och förslag gjordes dock ej. Däremot uttalade sig gruppen om tendenser i svensk lag-

²⁵⁹ Äktenskap och familj i kristen belysning, s. 12–13.

²⁶⁰ Äktenskap och familj i kristen belysning, s. 14 ff.

stiftning, främst utifrån förhållandena med minskat antal kyrkliga vigslar och sjunkande äktenskapsfrekvens:

”... Ensamföräldrarna hade i vårt samhälle länge en utsatt och otrygg ställning. En rad reformer inom beskattningen, sociallagstiftningen o s v har haft till syfte att skapa ekonomisk trygghet och jämlikhet för dessa och deras barn.

Idag är det uppenbart, att principen att äktenskapet inte skall medföra några ekonomiska privilegier, i kombination med stödet i olika former till ensamföräldrar, fått vissa icke avsedda följder. Utformningen av reglerna för bostadsbidrag, för betalning och turordning för barndagensplats och för studiemedel har gjort, att åtskilliga genom att avstå från vigseln och – om man har gemensamma barn – genom att felaktigt framställa sig som ensamstående fått inte obetydliga ekonomiska favörer i jämförelser med gifta i samma situation. Då man genom 1973 års reform beträffande studiemedlen jämställde samboende, som har gemensamma barn, med gifta, uppstod i stället risken, att sådana samboende felaktigt uppgav sig icke vara samboende. Svårigheten att i skilda sammanhang konsekvent räkna en viss person till en och samma kategori har också gjort, att det funnits praktiska möjligheter för ogifta att ”välja” det mest givande alternativet: att behandlas som ensamstående eller räknas som samboende, det senare t ex för familjebidrag vid omskolning eller värnplikttjänstgöring (...).

(...) Den nya familjelagstiftningen från 1973 kan sägas på viktiga punkter söka göra äktenskapet som form för familjebildningen mer tilltalande, nämligen genom att underlätta både ingåendet och upplösningen av äktenskap. Lagstiftaren har alltså här velat påverka flera par att välja äktenskapet som samlevnadsform. Huruvida den bakomliggande uppfattningen, att i dessa hänseenden hinder tidigare funnits, som förmått människor att välja annan samlevnadsform, är korrekt, låter sig endast avläsas ur framtida giftermålstrender...”²⁶¹

---

²⁶¹ Äktenskap och familj i kristen belysning, s. 17 ff.

5. ANALYS

”...Kärnfamiljen ter sig som en tillflyktstort från den egoism som med tiden blivit det borgerliga samhällets kännetecken.

(...) Man kan föreställa sig ett socialt mer framskridet samhälle, där varken män eller kvinnor behöver delta i produktionen för att ha socialt värde. Men dithän har vi inte kommit än. Den individuella frihet, som borgerligheten på sin tid ropade och skrek efter, är fortfarande ett mål som alla är överens om: störst möjlig individuell frihet inskriven i störst möjliga gemenskap. Borgerligheten har minsann vunnit många segrar i kampen för den individuella friheten, och man kan inte säga att frihet är idiotisk bara för att det är borgerligheten som har krävt den...”.

(Ur ”Fräls oss ifrån kärleken” av Susanne Brøgger, 1973.)

Den analys som nu följer består huvudsakligen av sammanfattningar utifrån de frågeställningar jag haft som utgångspunkt för det här examensarbetet. I det sista avsnittet återger jag också ett par egna reflexioner och väcker samtidigt några frågor för fortsatt diskussion.

5.1 ÄKTENSKAPSRÄTTENS TRADITION OCH RETRADITION

Äktenskapsrätten kan som jag ser det i huvudsak sägas inrymma fyra strömningar: den *fornnordiska sedvanerätten*, den *romerska rätten*, den *kyrkliga rätten* (både den katolska och den lutherska) samt en från upplysningstiden framvuxen *modern, liberal rättssyn*. Samtliga fyra strömningar går allt jämt att skönja, om än inte alltid direkt i lagstiftningen. Sammantaget med nutidens traditioner och sedvänjor finns emellertid, med olika styrka, spår av dem alla.

5.1.1 UPPBROTT OCH FÖRENKLINGAR

Vad bestod då den stora förändringen i efter det att revisionerna 1968 respektive 1973 hade genomförts? Vad försvann? Och vad blev kvar?

Till att börja med gjordes år 1968 *äktenskapsåldern* lika – alltså 18 år för både kvinnor och män – vilket den är än idag. Samtidigt skedde en utmönstring av den tidigare obligatoriska *lysningen* – en från första början allt igenom kyrklig angelägenhet – för att därefter bli helt frivillig.

När makar till följd av nya bestämmelser efter revisionen år 1968 kunde begära *hemskillnad* – och om de var ense om att äktenskapet skulle upphöra, och dessutom kunde tilldömas detta utan rättens prövningar av skuld eller andra särskilda grunder – innebar detta en betydande förenkling jämfört mot tidigare ordning. Likaså slopandet av bestämmelsen om rätt till omedelbar skilsmässa på grund av *otrohet* – även det år 1968 – innebar en slags förenkling. Den totala troheten var alltså inte längre det självklara idealet. Allt vad lagen tidigare sagt om skuld och moral skulle sedan försvinna helt och hållet då makar från och med 1973 inte längre behövde åberopa några särskilda grunder alls för att skiljas. Det räckte då, som nu, att en av ma-

karna önskat att äktenskapet ska upphöra – dock med beaktande av betänketid i situationer med gemensamma minderåriga barn, det vill säga så som bestämmelserna också är idag. Det var således inte längre domstolarnas sak – eller kyrkans, eller släktens för den delen – att pröva, fälla avgöranden eller som tidigare till och med varna och straffa i äktenskapsmål utifrån moraliska uppfattningar. Moralen överläts till makarna – eller individerna – att själva ta ställning till.

Försvann definitivt som rättsinstitut gjorde år 1973 också *trolovningen*. Redan år 1915 hade trolovningen blivit frivillig och utgjorde inte längre något äktenskapshinder samtidigt som formkravet slopades. Med trolovningens definitiva slopande försvann också en rest från fornnordisk äktenskapsrätt samt även den ”lägre” och ”ofullkomnade” formen av äktenskap. 1973 års revision resulterade således i att trolovning fortsättningsvis inte i något avseende kunde återopas som äktenskapligt förhållande.

En annan rest från fornnordisk rätt som år 1973 fasades ut ur lagen var *giftomannasamtycke* vilket innebar att föräldrar inte längre hade veto mot barnens giftasplaner (barn under 20 år, det vill säga under dåvarande myndighetsålder). Prövningen gjordes istället av myndighet som hädanefter endast hade att höra föräldrarnas åsikt.

År 1973 försvann för gott ut ur äktenskapsrätten även *medlingen*. Detta institut hade – allt sedan den införts år 1915 i och med den nya lagen om äktenskapets ingående och upplösning – varit något av en modifierad kvarleva från tidigare förfaranden med kyrkliga och prästerliga varningar till trötta makar. Medlingen hade också fram till 1973 varit obligatorisk och utgjort processförutsättning för erhållande av dom på äktenskapsskillnad. In trädde istället familjerådgivningen som skulle växa fram i kommunal regi, med statliga bidrag, helt vid sidan om själva äktenskapslagstiftningen.

5.1.2 DET FÖRKRISTNA ARVET, OCH DET KRISTNA

Obligatoriska bestämmelser med kyrklig anknytning liksom med skuld förknippade moralregler i äktenskap stod således från och med 1968 års och 1973 års revisioner inte längre att finna i lag. Detta skulle emellertid inte bli det samma som att de äldre kyrkliga äktenskapstraditionerna bröts totalt. Ett exempel var trolovningen vars bakgrund var den fornnordiska ritualen med fästning och fästningsstämma.²⁶² Sedan lagen upphört att reglera institutet fanns sedvänjan kvar med ”*förlovnings*”, som det sedan länge redan då hade kallats. Och seden lever som sagt kvar. Det vill säga, långt ifrån alla förlovar sig men de som väl gör det gör det som en privat handling för sig själva eller i sällskap med familj, släkt och vänner, så som i äldsta tider. Om paret sedan går till prästen eller inte blir en senare fråga.

Bröllop, fest och ritualer har med andra ord sin historiska hemvist i den fornnordiska, förkristna traditionen. Det på senare tid så påtagligt ökade intresset för bröllop med bröllopsbilagor i veckotidningarna, dokusåpor där det tävlas om ungarlar och att hitta den rätta etc, kanske till och med kan vara

---

²⁶² Jacob Sundberg ifrågasätter den nya lagstiftningen efter 1968 när han i sin bok (”Familjerätt i omvandling” 1969) bland annat ingående redogör för de ofullkomnade äktenskapen, historiskt och faktiskt. Det går som jag uppfattar det inte att tolka det som annat än att Sundberg gärna hade velat se trolovningen behålla sin plats i lagstiftningen. Om detta sedan berodde på historiska hänsyn eller om han ansåg att trolovningen var bättre skickad att borga för stabila familjen än vigsel, är desto svårare att avgöra. I övrigt ska påminnas om att jag i det här examensarbetet avgränsat mig genom att inte fördjupa mig i den samtida kritiken och debatten i fackskrifter eller juridisk litteratur.

tecken på något av en *retradition*. Genom överföring av ritualer, idéer och föreställningar – från en generation till en annan – finns traditionen hela tiden närvarande, även då den till synes är i avtagande. När traditionen så tyckts ha bleknat helt – exempelvis i uppfattningar och föreställningar om äktenskap och familj, så som uppenbarligen var fallet vid tiden för revisionerna 1968 och 1973 – kommer den tillbaka och gör sig synlig igen.

I den nutida kontexten finns således tydligt åter utrymme fest, riter och nyfikenhet på kärlek, parförhållanden och äktenskap. Det som har tillkommit är att traditionen nu längre inte nödvändigtvis inbegriper kvinna och man. Idag kräver homosexuella att också få omfattas av traditionen och att kunna ingå äktenskap, det vill säga vigsel. Och då, plötsligt, handlar det istället om den kyrkliga traditionen! Är det fråga om borgerlig vigsel ska det påminnas om att även den, likväl som kyrklig vigsel, har sin förklaring i det *kristna arvet*. De löften som avläggs under en vigsel har alltså ingen motsvarighet i fornnordisk rätt, inte heller i den romerska. Vigseln är en ritual som kyrkan skapat och som stannat kvar i lagstiftningen som enda möjliga väg att ingå äktenskap med fulla rättsverkningar.

Även synen på familjen – som primärgrupp och ”samhällets minsta beståndsdel” – har utvecklats inom kyrkan som en ursprungligen politisk strategi och alternativ struktur till det förkristna ättesamhället. Genom kyrkliga påtryckningar under århundraden förändrades attityder och lagar till fördel för en familjeenhet med mannen som dess överhuvud. Därvidlag talar traditionen om en stark förändring. Tanken på ett äktenskap mellan två *jämlikar* kan sägas vara uttryck för en liberal syn på individen som går tillbaka till upplysningstiden och redan på 1800-talet började sätta sina spår i äktenskapsrätten. Går vi ännu längre tillbaka var det den romerska rättens uppfattning om samtycket mellan parterna som följde med in i den katolska kyrkans kanoniska rätt. Reformatorerna i sin tur – som tog avstånd från läran om äktenskapet som ett sakrament – fångade upp äldre romerska uppfattningar om *kontraktsförhållande* mellan makar, uppfattningar som sedan så att säga retraderades in i upplysningstiden och därmed också skapade inledningen till den moderna, liberala äktenskapsrätten. Kontraktet gällde alltså inte bara äktenskapets ingående, utan också möjligheten att avsluta det genom skilsmässa.

5.1.3 HISTORISKA STRÖMNINGAR I NUTIDENS DISKURS

Som jag ser det går det mycket väl att finna historiska strömningar i den nutida diskursen, så som den exempelvis kan utläsas i lagutskottets betänkande 2004/05:LU14 om äktenskap, partnerskap och samboende.²⁶³ I betänkandet ges en kort bakgrund till den nuvarande äktenskapsbalken (1987:230), sambolagen (1987:813) samt även partnerskapslagen (1994:1117). Av motionssammandragen – de motioner som särskilt tar upp frågor om äktenskapets ingående – framgår i stora drag följande:

---

²⁶³ I betänkandet behandlar utskottet drygt 60 motionsyrkanden från den allmänna motionstiden år 2004 som främst gäller lagstiftningen om äktenskap, partnerskap och samboende. Utskottet avstyrkte samtliga motionsyrkanden, i huvudsak med hänvisning till tidigare ställningstaganden från riksdagens sida samt pågående utrednings- och beredningsarbete.

Göran Hägglund m fl (kd) begär i motion L370 ett tillkännagivande med innebörden att samhället i opinionsbildning och lagstiftning skall framhålla att en medveten vilja till stabil familjegemenskap bäst markeras genom äktenskapet. I motion L208 vill *Tobias Billström* samt *Lars Lindblad* (båda m) ha till stånd tillkännagivanden som går ut på att regeringen skall tillsätta en utredning med uppgift att se över konsekvenserna av att äktenskapsbalken upphävs och ersätts med civilrättsliga avtal mellan makarna. I ett flertal motioner förespråkas en ordning med en könsneutral äktenskapsbalk. Sålunda begär *Tasso Stafilidis m fl* (v) i motion L262 att regeringen skall lägga fram förslag som innebär att äktenskapsbalken görs könsneutral och att partnerskapslagen som en följd därav avskaffas. Liknande krav framställs i motionerna L295 *Lars Leijonborg m fl* (fp), L362 *Tasso Stafilidis m fl* (v, fp, c, mp), L365 *Elisebeht Markström* (s), U257 *Lars Ohly m fl* (v) och So604 *Kenneth Johansson m fl* (c).

Även i motionerna L254 *Sonja Fransson m fl* (s) liksom i L269 *Anders Bengtsson m fl* (s) anförs att regeringen bör lägga fram förslag till ändring av äktenskapsbalken i syfte att möjliggöra för två personer oavsett kön att ingå äktenskap. I dessa motioner begärs därutöver att en ordning med så kallade civiläktenskap införs. Enligt motionärernas mening bör en könsneutral äktenskapslagstiftning skilja den rättsliga delen av äktenskapet från den religiösa, och äktenskapet bör således ingås genom registrering vid en civil vigsel. De par som så önskar skall därutöver kunna genomgå en religiös äktenskapsceremoni, utan juridisk betydelse. Motionärerna pekar på att detta är en ordning som sedan länge råder i många andra länder. Liknande krav framställs i motionerna L262 *Tasso Stafilidis m fl* (v) och L273 *Majléne Westerlund Panke* (s).

Känns det igen? Kyrkligt, upplysningstid och däremellan romersk rätt – alla strömningar finns, lite osorterat och spretande åt alla håll men likväl närvarande i den diskurs som nu råder. Den romerska rätten bildade grund för avtalsrätten, den kyrkliga rätten skapade vigseln och den liberala rättsynen banade väg för individualiteten. Den fornnordiska traditionen gör ingen anspråk på att åter föra in i lagstiftningen, inte just nu i alla fall. Men visst finns den med i de föreställningsvärldar om formar nutidens idéer och olika synsätt på äktenskap, familj och rätt.

5.2 EN POLITISERAD OCH SEKULARISERAD RÄTTSKULTUR

När vi studerar skeendena kring revideringen av äktenskapsrätten åren 1968 och 1973 är det inte bara en sekulariserad rättskultur vi finner, utan också en politiserad. Såväl debatt som utredningar började vid den här tiden allt mer att skötas av politiskt tillsatta kommittéer där majoriteten av ledamöterna kom från riksdagspartierna. Samtidigt fanns ett påfallande samförstånd på den politiska nivån. Kyrkan å sin sida fanns med i debatt och opinionsbildning som en aktör bland många andra och agerade dessutom både oorganiserat och splittrat.

5.2.1 FRÅN JURISTKOMMITTÉER TILL POLITISK STYRNING – FRÅN JURIDIK TILL SOCIOLOGI

Familjerättskommitténs arbete från mitten av 1950-talet fram till 1964 präglades dock ännu av den tidigare ordningen med kommittéer under ledning av

jurister. Endast ett fåtal av familjerättskommitténs ledamöter var politiskt tillsatta och några andra politiska direktiv än uppdraget att ombesörja en ”översyn av äktenskapslagstiftningen och därmed sammanhängande frågor” fanns inte. Men den tilltagande politiseringen skulle snart märkas av. Vissa delar av betänkandet (SOU 1964:34–35) godkändes av riksdagen. I andra delar gick propositionen (1968:136) något längre än vad som föreslagits i betänkandet. Samtidigt fanns förslag som redan vid propositionens beredning avstyrktes helt, något som inte nödvändigtvis måste uppfattas som särskilt iögonfallande eller som ett misslyckande. Likväl, i propositionen och även i lagutskottets protokoll uttalades ett underförstått missnöje med det resultat som familjerättskommittén hade åstadkommit. Förslagen i betänkandet ansågs inte utgöra tillräckligt material för att ligga till grund för någon större genomgripande förändring av äktenskapsrätten.

Närmare bestämt vilka förändringar som åsyftades och vilka ändringar eller nyheter som borde ha funnits med i prop. 1968:136, men alltså inte gjorde det, framgår dock inte. Däremot kan konstateras att den kommitté, familjelagsakkunniga, som utsågs redan året därpå och som efter endast tre år presenterade ett betänkande (SOU 1972:41) hade arbetat utifrån helt andra förutsättningar. Ordföranden var jurist. De övriga sex ledamöterna var alla riksdagsledamöter: fyra socialdemokrater en folkpartist och en moderat.

Det kan vidare antas att juristerna från och med familjelagsakkunnigas arbete överhuvudtaget fick ett minskat inflytande i utformandet av familjerätten eller – om vi hellre ser det så – tog sig inte det inflytande som däremot sociologerna uppenbarligen gjorde. Hela det inledande avsnittet om familj och äktenskap, med utgångspunkt från familjens åtta funktioner (se 3.4.1), som inledde de sakkunnigas motiv hade sin grund i sociologiska analyser och modeller, inte juridiska.

Det var således sociologin som utmärkte sig genom att vara behjälplig uttolkare sedan den socialdemokratiska justitieministern *Herman Kling* i sina direktiv till familjelagsakkunniga mer eller mindre hade beställt ett betänkande. På de flesta punkterna sammanföll familjelagsakkunnigas förslag med direktiven. Propositionen godtogs dessutom fullt ut av riksdagen så när som på en mindre reservation (s) angående medlingen, en reservation som snarare förstärkte propositionens innebörd än verkade mot den.

5.2.2 PARLAMENTARISKT SAMFÖRSTÅND – KYRKLIG SPLITTRING

Trots den tilltagande politiseringen – så som förhållandena hade utvecklats kring 1973 – var det politiska samförståndet kring prop. 1973:32 som sagt påfallande, visar det sig vid närmare påseende i riksdagsprotokollen. Eller som den stridbare riksdagsledamoten *Mårten Werner* (m) uttryckte saken: ”Enigheten omkring det har varit så förvånande stor, att man numera tvistar om vem som har bidragit med vad till denna förträffliga produkt. Men vi skall nogsamt veta att enigheten inte är lika stor utanför detta hus.”²⁶⁴

Och utanför detta hus – riksdagen – fanns således kyrkan. Religionssociologen *Göran Gustavsson* menar att de kyrkliga samfunden ofta tagit aktiv del i den samhällliga debatten i frågor om familj och familjelagstiftning men att deras uppfattningar inte mött något större gensvar. Exempelvis nåddes ingen framgång när kyrkans företrädare agerade mot det förenklade

²⁶⁴ Riksdagsprotokoll nr 105 (Werner) 1973, s. 101.

förfarandet vid skilsmässa i samband med prop. 1973:32 då bestämmelserna om obligatorisk medling av präst eller annan behörig vigselförrättare slopades (se 3.4.4).²⁶⁵ Men var då detta, har jag frågat mig, det samma som att kyrkan bjöd på något motstånd av verklig betydelse? Nej, inte om vi ska tro vad som går att tyda ur sammanställningarna av remissvaren till betänkandet SOU 1972:41.

För det första var kyrkan splittrad och avsaknaden av en samlad organisation för opinionsbildning och remissförfarande. Kyrkomötet ägnade sig inte heller åt de aktuella frågorna i någon nämndvärd utsträckning. Visserligen ställde sig flera stift och domkapitel negativa till ett och annat förslag i familjelagsakkunnigas betänkande. Men på det hela taget var det ganska samstämmiga tongångar, som om kyrkan helst ville vara en medverkande kraft i en mer eller mindre framtvängd modernisering av otidsenliga och otypliga regelverk. Ärkebiskopen stod dessutom allt som oftast på familjelagsakkunnigas sida och deltog även tillsammans med kyrkligt intellektuella i samtal med anledning av den parallellt pågående stat-kyrkautredningen (det vill säga 1968 års utredning vilken aldrig resulterade i någon proposition, se 4.2.2). Det går i det sammanhanget inte att ta miste på de nära kontakter som fanns mellan socialdemokratins och kyrkans ledande skikt. Samförståndet mellan ärkebiskop *Olof Sundby* och *Alva Myrdal* (ansvarig utredare) i stat-kyrkanfrågan var ett talande exempel. Till saken hör också att det faktiskt var drivande lokala socialdemokratiska kyrkopolitiker som den gången visade sig ha kraft nog att sätta stopp för en uppföljning av 1968 års stat-kyrka utredning, och alltså inte missnöjda kyrkans män!

Går vi då istället till frikyrkornas remissvar blir bilden däremot helt annorlunda. Frikyrkorna var klara motståndare till flera av de föreslagna förändringarna i familjelagsakkunnigas betänkande. Deras reaktioner och motförslag beaktades däremot inte. KDS, Kristdemokratisk samling, hade bildats redan 1964 för att mobilisera politiska krafter i debatten, och inte bara om äktenskap och familj utan också om abort, homosexualitet, barnuppfostran etc och framför allt om kristendomens ställning i skolorna. Någon större politisk kraft att räkna med som motstånd till förestående förändringar fanns emellertid ej.

5.2.3 LIBERALISM OCH SOCIALDEMOKRATISK FAMILJE- OCH ARBETSMARKNADSPOLITIK

Vilka politiska och ideologiska krafter var det då som – de rivaliserande blocken om regeringsmakten till trots – egentligen gjorde sig påminda i detta samförstånd? Det förefaller helt oomtvistat att förändringarna kom att ske i en tid som var präglad av en längre period med socialdemokratiskt regeringsinnehav. Men, skulle detta vara det samma som att äktenskapsrätten – så radikala ingripanden det nu gjordes i den – verkligen var ett uttryck för en socialdemokratisk syn på familj och äktenskap?

Frågan skulle kunna besvaras med både ja och nej. Ja, därför att äktenskapsrätten blev föremål för den socialdemokratiska familjepolitik som i så hög grad kom att gå hand i hand med arbetsmarknadspolitiken, och därmed också jämställdhetspolitiken. Nej, därför att socialdemokraterna inte hade varit drivande på jämställdhetsområdet förrän i början av 1970-talet. Istället

---

²⁶⁵ Gustavsson, s. 234

var det folkpartiet som utmärkte sig under 1960-talet genom att lyfta frågor om jämställdhet, kvinnors rätt, mäns delaktighet i barnuppfostran etc.

Samtidigt går det som sagt inte att bortse från att de politiska direktiven från 1969 uttalades av en socialdemokratisk regering. I direktiven underströks också att samhällsförändringarna gjort den gällande äktenskapslagstiftningen otidsenlig. Exempelvis nämndes människors ökade trygghet, bättre bostäder, moderna socialförsäkringssystem liksom att jämställdheten mellan kvinnor och män på arbetsmarknaden var på väg att bli verklighet. Ändrade etiska värderingar uppgavs också vara skäl till en revision och det betonades att äktenskapet var en form för frivillig samlevnad mellan självständiga personer.

Det ska då påminnas om att vid den här tiden gällde alltså 1960-års socialdemokratiska partiprogram (se bilaga 4) i vilket det bland annat talades om ”aktiv familjepolitik”, ett ”barnvänligt samhälle”, stöd till barnfamiljer och ökade samhällsinsatser för de ”ofullständiga familjerna”. Programmet innehöll också punkter om stöd åt föräldrarna i deras arbetsuppgift som barnuppfostrare, familjerådgivning och sexuell upplysning samt – värt att notera! – att husmödrarnas arbetsbörda skulle minskas genom rationalisering av hemmet.

Det var således inte det socialdemokratiska partiprogrammet som låg till grund för direktiv om förändringar. Istället var det mitt under pågående revisionsarbete som socialdemokratin lade grunden för den kommande familje- och jämställdhetspolitiken. Detta finns omvittnat bland annat genom *Olof Palmes* tal och utspel på det socialdemokratiska kvinnoförbundets kongress 1972 och senare vid partikongressen strax därpå samma år. När sedan 1975 års partiprogram (se bilaga 5) antogs hade målsättningen för familjepolitiken både utvidgats och blivit ganska förändrad jämfört med det tidigare partiprogrammet. Det talades nu fortfarande om ”god barnmiljö” men också om daghem och fritidshem, jämställdhet, föräldraförsäkring etc. Särskilt betonades att samhällets ekonomiska stöd till familjer skulle inriktas på barnen. Dessutom stod nu att läsa, i klartext, att: ”Familjelagstiftning, skatte- och socialpolitik utformas med hänsyn till att familjemedlemmarna är självständiga individer.” Därför var det naturligtvis ingen händelse att frågan om männens äktenskapsålder – det vill säga sänkningen från 21 år till 18 år i och med riksdagsbeslutet år 1968 – blev ett så stort debattämne som det blev. Familjerättskommittén hade förslagit en sänkning till 20 år vilket också ett par högermotioner förordade. I propositionen föreslogs emellertid lika äktenskapsålder med jämlikheten som främsta motiv. Möjligheten för unga människor att bilda familj från och med 18 års ålder, utan hinder genom särskilda prövningar, kan också antas ha ansetts rimma väl med den aktiva arbetsmarknadspolitik som drevs på av den socialdemokratiska regeringen.

Uppdraget till familjelagsakkunniga var med andra ord att harmonisera äktenskapslagstiftningen med arbetsmarknadspolitiska ambitioner genom att göra äktenskapet så neutralt som möjligt i förhållande till samlevnad utan äktenskap. Både kvinnor och män förväntades förvärvsarbeta och måste därför kunna beskattas på lika villkor och utan problem också omfattas av socialförsäkringssystemen. Barnen behövde inte längre sina mödrar hemma eftersom det var samhällets sak att ta ansvar för alla barns uppfostran i daghem och skolor. I hemmen skulle föräldrarna dela arbetet lika och gemensamt ta ansvar för barnens försörjning. Därmed gjordes tvåförsörjarfamiljen

till norm samtidigt som det ifråga om äktenskapet talades om frivillighet. Det skulle som sagt vara lätt att både ingå äktenskap och att upplösa det. Samtidigt förklarades familjens uppgift i åtta funktioner (se ovan 3.4.1) med tonvikt på den sista, den emotionella. Aldrig förr hade väl så höga emotionella förväntningar ställts på familjen!

5.2.4 HEMMAFRUAR, ENSAMFÖRÄLDRAR OCH JÄMSTÄLLDHET

Ifråga om den liberala synen på individen fanns ingen annan konkurrerande uppfattning. Även i de socialdemokratiska direktiven från år 1969 och i de år 1973 följande förslagen till ändringar i lagstiftningen fokuserades just på individen – eller de två individerna var för sig – vilket kunde förklara och rättfärdiga möjligheten att både vara jämställd, och fri. Det skulle som sagt stå individen fritt att själv välja om hon skulle gifta sig eller inte, och – om hon väl ingått äktenskap – skulle fortsätta det eller bryta upp. Sociala normer, moral etc berördes inte närmare eftersom detta ansågs vara människors ensak. Det förefaller vidare som om moral (skuldfrågan, otrohet etc) inte ansågs behöva spela så stor roll längre när både kvinnor och män befann sig på arbetsmarknaden och båda skulle göras ekonomiskt obundna. De ensamstående föräldrarna som inte på egen hand kunde tillämpa jämställdheten vare sig ekonomiskt eller praktiskt skulle kompenseras av samhället.

Mycket talar för att en av de egentliga tvistefrågorna i riksdagsdebatten – möjligen också utanför riksdagshuset – rörde sig just om de ensamstående föräldrarnas situation å ena sidan, och hemmafruarnas å den andra. Enligt den interpellationsdebatt som refereras till i ovan 3.4.3 – och som egentligen sades vara föranledd av äktenskapets påstådda diskriminering i förhållande till samboende utan äktenskap – kan det nämligen tyckas så. Någon annan egentlig tvistefråga går ej att finna i riksdagsprotokollen. Debatten handlade således ganska litet om äktenskap och familj utan istället om hur skatter, studiebidrag (en för tiden uppenbart mycket aktuell fråga) etc träffade beroende på om två sammanlevande valt att ingå äktenskapet eller inte. *Staffan Burenstam Linder* (m) som hade initierat interpellationen var fylld av argument när han påstod att äktenskapet var diskriminerat, medan ansvarigt statsråd *Camilla Odnhoff* (s) bemötte kritiken genom att betona att det var barnens behov som stod i centrum och att diskussionen måste ta hänsyn till om föräldrarna är sammanboende eller inte eftersom eventuella förmåner särskilt tillkommer de ensamstående föräldrarna.

Det ska här påminnas om att även i rapporten ”Äktenskap och familj i kristen belysning” från den officiella luthersk-katolska samtalsgruppen (se 4.3.3), när den kom ut 1975, återfanns påpekanden om att gällande bestämmelser missbrukades och att stödet till ensamföräldrar fått ”vissa icke avsedda följder”.

5.2.5 KYRKAN, DEN NEGATIVA OPINIONSBILDNINGEN OCH DEN PATRIARKALISKA FAMILJENS KRIS

Som redogörelserna i kapitel 4 visar fanns ett faktiskt kyrkligt inflytande så länge kyrkan medverkade direkt i lagstiftningsprocessen, det vill säga fram till och med ståndsriksdagens upphörande 1866. Efter ståndsriksdagens upphörande blev situationen en annan. Kyrkomötet kunde aldrig ersätta prästeståndet fullt ut och kyrkans avsaknad av en samlad organisation skapade utrymme för många olika uppfattningar, och inte så sällan motstridiga.

På äktenskapsrättens område var det frågan om prästernas skyldighet att viga frånskilda som, inom kyrkan själv, blev det dominerande debattämnet i flera decennier. Många präster ville slopa vigelskyldigheten, en ståndpunkt som naturligtvis skapade avstånd inte bara till frånskilda som kunde tänkas vilja gifta om sig, utan också till människor och samhälle överlag. Det fanns med andra ord tydliga inslag av ”negativ opinionsbildning” för kyrkans räkning, men ganska litet av en ”positiv” sådan. Särskilt i en så ”politisk tid” som den nu aktuella ligger det självfallet närmare till hands att med ”positiv opinionsbildning” – att faktiskt vilja något och att finna lösningar som svarar mot människors behov – nå framgång. Med ”negativ opinionsbildning” riskeras att uppnå intet, eftersom det inte finns något ”innehåll” som kan realiseras.

När det sedan gäller vidare analyser om kyrkan, normbildningen och sekulariseringen tror jag att avsnitten i kapitel 4 bäst talar för sig själv. Men, det finns förstås aspekter som tål att lyftas fram och granskas betydligt mer än vad jag hittills gjort. Jag tänker då särskilt på kyrkan som förmedlare av föreställningar om äktenskap och familj liksom att kyrkan, allt sedan den en gång etablerades, så i grunden varit förenad med männens maktstrukturer. Detta är också vad *Anthony Giddens* för fram när han påminner om att en av flera bidragande orsaker till att kyrkan förlorat sin roll och betydelse för människor i det moderna samhället är just att kyrkan dominerats av män och maskulina metamorfoser. (Se ovan 4.1.1.)

Därför blir också *Manuel Castells*²⁶⁶ förklaringar om patriarkatet slut – och därmed den patriarkaliska familjens kris – intressanta att föra in i diskussionen. Enligt Castells är patriarkatet en grundläggande struktur i alla nutida samhällen och alltså inte unikt för den kristna världen. Generellt karaktäriseras patriarkatet av männens institutionellt genomdrivna makt över kvinnor och barn inom familjeenheten. För att denna makt ska kunna utövas måste patriarkatets ideologi genomsyra hela samhällsorganisationen, från produktion och konsumtion till politik, lagar och kultur. Även relationerna människor emellan, och därmed personligheten, präglas av dominans och våld som uppstår ur patriarkatets kultur och institutioner.²⁶⁷

Den här analysen som Castells levererar är naturligtvis inte märkvärdigare än någon annan nutida, feministiskt orienterad analys. Det som gör Castells förklaringar särskilt tänkbara är dock att han kompletterar bilden genom att förtydliga den patriarkaliska familjens uppgift att ”legitimera” det patriarkaliska samhället. Detta tolkar jag som att det patriarkaliska samhället – så som det en gång tog form som svar på den romerska kyrkans politiska ambitioner – inte endast behövde den patriarkaliska familjen som ersättning för ättesamhällets strukturer utan också som en gentemot människorna ”pedagogisk sinnebild” av sig själv. Castells menar att utan den patriarkala familjen skulle patriarkatet framstå som en ren dominans och därmed så småningom besegras genom uppror från den ”halva himmel” – kvinnorna – som historien igenom hållits underordnade.²⁶⁸ Nu är det ju just det som håller på att hända och, som Castells säger, det är ”ingen sammetsrevolution” det handlar om. Den process som idag sammanfattar och kon-

²⁶⁶ Manuel Castells (1942–) är professor i sociologi och professor i samhällsplanering vid University of California, Berkeley.

²⁶⁷ Castells, s. 147 ff.

²⁶⁸ Castells menar för sin del att patriarkatet förmodligen har existerat sedan de mänskliga tidernas begynnelse och låter förstå att han är medveten om att andra forskare, och han nämner då särskilt Carolyn Merchant, har en annan uppfattning. (Castells, s. 147–150).

centrerar pågående omvandlingar – kvinnornas frigörelse, gayrörelsen etc – som tecken på patriarkatets kris utmanar starka krafter och fundamentalistiska rörelser som vill ”återställa ordningen”. Och när denna backlash slår till, slår den hårt. Utan att veta historien på förhand, som Castells säger, pekar ändå allt mot en fortsatt och betydande försvagning av den patriarkala familjens traditionella former.²⁶⁹

5.3 AVSLUTANDE REFLEXIONER OCH NYA UPPTÄCKTER

Mitt val av såväl metod som område och företeelser för behandling i det här examensarbetet har som jag nämnde i inledningen inte arbetats fram utifrån någon särskild teori som jag velat exemplifiera eller verifiera. En förklaring till arbetsättet är bristen på forskning och att det är nödvändigt att navigera fram på egen hand i litteraturen om det ska bli något resultat. Och resultatet ja, det blir ett rikligt material med otaliga möjligheter till analys och fördjupning. Jag har hittills givit exempel på några. Här är ytterligare ett par reflexioner jag gjort nu alldeles i slutet av arbetet.

5.3.1 DEN MODERNA UPPFATTNINGEN – OCH DEN POSTMODERNA

Detta att till synes arbeta näst intill planlöst, men likväl utrustad med en ”sökare” i riktning mot på förhand specificerade intresseområden, skulle förmodligen kunna kallas för något av ett postmodernt förhållningssätt. Det är i alla fall vad jag kommer att tänka på när jag – efter att ha blivit rådd av min handledare *Kjell Åke Modéer* att uppmärksamma skillnaden mellan modernitet och postmodernitet – söker, finner och läser ”Postmodernism och samhällsforskning” (2003) av *Mats Alvesson*.²⁷⁰ Det är främst just samhällsforskning med traditionella fältstudier etc som Alvesson syftar på när han nämner den kritik som idag riktas mot forskning och undersökande arbete som är bunden till bestämda metoder, teorier, diskurser, genrer, traditioner eller innovationer.²⁷¹

Postmodernitet, skriver Alvesson, förutsätter en *modernitet* som i det typiska fallet är nära förbunden med upplysningen och med *rationaliteten* som vägledande princip och uppnåeligt mål för *det moderna projektet*. Verktögen för detta projekt är vetenskap och kunskapen. Postmodernitet – som alltså förutsätter moderniteten och är en *reaktion* mot den – hänför sig istället till föreställningen om ett samhälle som karaktäriseras av högst skiftande kulturella inriktningar som ifrågasätter rationaliseringsprojekts möjligheter och välsignelser. Det ”postmoderna samhället” står på så sätt i kontrast till modernitetens visshet, objektivitet och framstegsorientering, menar Alvesson.²⁷²

Visst är det också i skenet av brytningen mellan modernitet och postmodernitet som förändringarna – förenklingarna och de sekulariserade föreställningarna – inom 1900-talets äktenskapsrätt ska betraktas. Vid tiden för genomförandet av 1868 års och 1973 års revision var lagstiftning och reformer självklara verktyg för genomförandet av den politik som skulle ge alla människor trygghet och välfärd. Lagstiftningsarbetet hade dessutom sin

²⁶⁹ Castells, s. 147 ff.

²⁷⁰ Mats Alvesson (1954–), är professor i företagsekonomi vid Lunds universitet.

²⁷¹ Alvesson, s. 15.

²⁷² Alvesson, s. 25.

självklara utgångspunkt i vetenskap och rationell kunskap. På äktenskapsrättens område betydde det att föreställningen om två fria individers fria val, om jämlikhet och om ett starkt samhälle hade stöd i – medicinska rön, ekonomiska och framför allt sociologiska förklaringsmodeller. Samhället skulle organiseras rationellt och effektivt för alla människor, både kvinnor och män – både starka och svaga.

Kontrasten till dagens situation är slående. Idag finns inte längre en sanning, inte en politik. Det är knappt att vi ens längre så självklart sätter något hopp till politiken överhuvudtaget, inte heller till lagstiftning.

5.3.2 DE MODERNA METABERÄTTELSENA OCH DET KRISTNA PARADIGMET

Ytterligare en reflexion angående det moderna projektet contra postmodernismens förhållningssätt – och nu med anledning av sekulariseringen – har jag blivit varse sedan jag också tagit del av *Matei Calinescus*²⁷³ ”Modernitetens fem ansikten” (1986). Calinescu hänvisar till dispyter mellan *Jürgen Habermas* (1929–), *Jean-François Lyotard* (1924–1998) och *Richard Rorty* (1931–) i avsikten att återge några av de strömningar (hermeneutik, ny-marxism, fransk ”poststrukturalism” etc) där begreppet postmodernism figurerat, från mitten av 1970-talet och ett tiotal år framåt. Främst lyfter han fram Lyotard vilken i flera verk, bland annat i ”*Le Postmodernisme expliqué aus enfants*” (1986) förklarar att det finns två sorters ”stora berättelser” (grand récits) eller ”metaberättelser” (métarécits) som hjälpt till att legitimerade kunskapen i det förgångna. Den ena typen är mytisk (traditionell) och den andra är projektiv (modern). Till skillnad från myterna, menar Lyotard, legitimerar de moderna metaberättelserna en kunskap, inte i termer av något *förflutet* utan om *framtid*.²⁷⁴ Lyotard menar vidare att det gemensamma för de olika (moderna) metaberättelserna är tanken på ett universellt finalsammanhang. Hur olika de än må vara förutsätter alla de moderna projekten en finalistisk vision av världshistorien. I den bemärkelsen besitter kristendomen (berättelsen om mänsklighetens slutliga återlösning från arvsyndens) något grundläggande modernt. Alla modernitetens viktigaste ”emancipatoriska berättelser” är med andra ord i grunden sekulariserade variationer på det kristna paradigmet.²⁷⁵

Med Lyotards tes i bakgrunden – tillsammans med Giddens påståenden om den patriarkaliska familjens kris – infinner sig gärna frågan: Vilken eller vilka familjeenheter är det då som genom bilder, symboler och berättelser kan skapa legitimitet för en slags samhällsordning, sett ur ett postmodernt perspektiv? Vilka berättelser, om några, håller på att ta form? Är det kanske myterna – traditionen, och retraditionen – som är på väg tillbaka?

---

²⁷³ Matei Calinescu (1934–) är professor emeritus (Comparative Literature – European Studies) IU Bloomington, Indiana University.

²⁷⁴ Calinescu, s. 247.

²⁷⁵ Det moderna projektet skulle således utgå från upplysningstidens metaberättelse om framsteg genom kunskap och att mänskligheten tack vare ska frigöras från den skadliga okunnigheten. Som exempel nämns här den hegelianska berättelsen om emancipation för anden, eller ”der Geist” från självalienationen genom dialektik, den marxistiska berättelsen om människans emancipation från exploatering genom proletariatets revolutionära kamp. Till de moderna metaberättelserna hör också den kapitalistiska historien om mänsklighetens emancipation från fattigdom genom marknaden, det vill säga genom ingripande från en ”osynlig hand” som ska skapa universell harmoni efter många och motstridiga varianter av självskhet. Sådana ideologiska metaberättelser har emellertid, menar Calinescu, förlorat sin trovärdighet. Universalismen har ersatts och modernitetens stora berättelser (Calinescu kallar dem ”epistemologisk teodice”) håller på att lösas upp inför våra ögon och lämnar rum för en mängd heterogena och lokala förklaringar (”petites histoires”) och då inte så sällan av ganska paradoxala och paralogiska sådana. (Calinescu, s. 247.)

5.3.3 ERKÄNNANDETS POLITIK – FAMILJEN OCH RÄTTVISAN

Den spretande diskursen om familj och äktenskap med så gott som alla historiska strömningar närvarande, det nya postmoderna förhållningssättet till kunskap och utveckling tillsammans med den just nu ganska oklara bilden av ett samtida ”genuskontrakt” har fått mig att tänka på det begrepp som *Nancy Fraser*²⁷⁶ kallar ”erkännandepolitik”. Jag ska därför bara helt kort, så här avslutningsvis, göra ytterligare en reflexion:

Begreppet ”erkännandepolitik” syftar just till, lite grovt uttryckt, en politik som istället för att i första hand sträva efter rättvisa och rättvis fördelning mellan olika samhällsgrupper, försöker svara mot krav från alla möjliga gruppintressen (identiteter). Det vill säga grupperna arbeta var för sig och kräver erkännande för sina egna intressen. Detta skapar tendenser som gör att social rättvisa blir omdefinierat till ”erkännande termer”.

Enligt Fraser blev det således ”erkännande” som bildade grunden för ett politisk kravställande som – sedan 1970-talets vänsterkrafter dragit sig tillbaka och nyliberala vindar kom att präglade 1980-talet – började ta sig uttryck under 1990-talet. Och detta vare sig det handlade om etniska gruppers krav på mark, mäns våld mot kvinnor, äktenskap mellan homosexuella eller muslimska slöjor etc.²⁷⁷ Fraser är kritisk till det ensidiga kravet på erkännande och efterlyser en parallellt balanserande politik som också har ekonomiska och sociala rättvisemål. Jag håller med i stora drag. Det stora bekymret idag är knappast inte endast huruvida vi kan gifta oss som vi vill, eller inte. Minst lika bekymmersamt är det att fler och fler barn växer upp i familjer med trötta föräldrar som saknar ork att hjälpa och stötta, utan ekonomi att skapa trygghet och valmöjligheter.

Kan då äktenskapslagstiftning och familjerätt vara verktyg som både är inriktad på ”erkännande” och samtidigt utvecklar social och ekonomisk rättvisa? Och hur intressant vore det inte om fler jurister – med historien som backspegel – också tog sig plats i en debatt som ägnas åt sådana frågor?

---

²⁷⁶ Nancy Fraser (1947–) är professor i statskunskap vid Graduate Faculty of the New School for Social Research, New York.

²⁷⁷ Fraser, s. 10–12.

BILAGOR

Bilaga 1. Samnordiskt lagstiftningsarbete inför 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning

I ett gemensamt utlåtande vid en preliminär konferens den 13 november 19XX skriver konferensens delegerade svenska representanter (*Westring*, Sverige, *Bentzon*, Danmark och *Paulsen*, Norge):

”Vid överbägande av frågan huruvida ett gemensamt skandinavisk lagstiftningsarbete på familjerättens område må kunna komma tillstånd bör det till en början framhållas, att genomförandet av en gemensamhet i förevarande avseende givetvis måste möta större svårigheter än t. ex. åstadkommande av gemensam lagstiftning inom obligationsrätten. Den senare är till sin natur av vida mer universell art än familjerätten, vilken på det allra närmaste berör hela folket i dess privata levnadsförhållanden och följaktligen mera än lagstiftning på andra områden måste noga lämpa sig efter folkets vanor och föreställningsrätt. Att försöka upptaga familjerätten i dess helhet till gemensam behandling, synes därför icke för närvarande tillrädligt. Säkert torde emellertid vara, att även inom familjerätten förekomma ämnen, beträffande vilka det skulle vara av stort gagn, om gemensamhet kunde uppnås.”²⁷⁸

I anslutning till de delegerades yttrande meddelade Kungl. Maj:t den 12 augusti 1910 bestämmelse om samarbete för behandling, bland annat i frågan om gemensam lagstiftning angående äktenskapshinder och återgång av äktenskap samt andra i närmare samband därmed stående frågor. Uppdraget för det gemensamma lagstiftningsarbetet kom sedermera att utvidgas genom Kungl. Maj:ts beslut den 9 juni 1911 och den 27 september 1912 för att även omfatta bland annat formen för äktenskaps ingående liksom frågor om skillnad till säng och säte och äktenskapsskillnad.²⁷⁹ Det första resultatet av det gemensamma lagstiftningsarbetet låg färdigt i september 1913 då lagberedningen avlämnade förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken. I sin inledning skriver lagberedningen angående de samnordiska lagstiftningsarbetet att:

”Bland de ämnen, som då i främsta rummet synas lämpande för gemensam lagstiftning, är utan tvivel frågan om villkoren för äktenskaps ingående eller, såsom det ock brukar betecknas, om äktenskapshindren. Med den livliga samfärdsel, som äger rum mellan de nordiska länderna, förekommer det ej sällan, att äktenskap ingås emellan personer, av vilka den ene tillhör ett och den andre ett annat av dessa länder.”²⁸⁰

”... Vidare skulle gemensam lagstiftning om reglerna för skillnad till säng och säte och äktenskapsskillnad kunna göra stort gagn. De sedan äldre tid bestående lagarna på detta område hava i alla tre länderna visat sig i åtskilliga hänseenden icke vara överensstämmande med nutidens förhållanden och uppfattningar.”²⁸¹

---

²⁷⁸ Lagberedningens förslag 1913, s. 4.

²⁷⁹ Kungl. Maj:ts proposition Nr 18, s. 107.

²⁸⁰ Lagberedningens förslag 1913, s. 4 ff.

²⁸¹ Lagberedningens förslag 1913, s. 9.

Bilaga 2. Ledamöter i Familjerättskommittén (1964 – 1968)

De sakkunniga i familjerättskommittén var först justitierådet och sedermera ordförande i lagberedningen *Gösta Walin*, advokaten *Sigrid Beckman*, ledamoten av riksdagens första kammare, redaktören *Ruth Hamrin-Thorell*, dåvarande hovrättsassessorn, lagbyråchefen *Torwald Hesser*, ledamoten av riksdagens första kammare, hemmansägaren *Erik Svedberg* och dåvarande ledamoten av riksdagens andra kammare, förbundsordföranden *Inga Thorsson*. Till ordförande förordnades Gösta Walin och till sekreterare Torwald Hesser. I april 1958 ersattes Inga Torsson, som begärt entledigande, av dåvarande ledamoten av riksdagens andra kammare, fru *Eivor Wallin*. Hovrättsassessorn *Olof Höglund* förordnades att från och med den 1 januari 1958 vara biträdande sekreterare åt kommittén för att från och den 4 september 1959 ersätta Torwald Hesser som även han begärt entledigande. Hovrättsfiskalen *Staffan Vängby* hade dessutom i olika sammanhang biträtt kommittén så som biträdande sekreterare och kanslirådet, dr jur, *G. Simon* hade biträtt kommittén med undersökningar rörande utländsk rätt. Även försäkringsdirektören *Tage Larsson*, direktören *Mats Ernulf* och professorn *Jan Hellner* deltog som experter i försäkringsrättsliga frågor deltog i familjerättskommittén. Med anledning av detta förordnades den 9 februari 1960 som experter till kommittéarbetet professorn *Åke Malmström* och dåvarande byråchefen *Love Kellberg* vilken senare, den 10 juli 1961, efter entledigande på egen begäran, ersättas av byrådirektören *Vidar Hellner*.

Bilaga 3. Remissinstanser – SOU 1964:34-35 Familjerättskommittén betänkande

Förslaget i dess helhet:

Svea hovrätt	Svenska socialvårdsförbundet
Göta hovrätt	Svenska försäkringsbolags
Hovrätten över Skåne och Blekinge	riksförbund
Hovrätten för västra Sverige,	Svenska livförsäkringsbolags
Hovrätten för Övre Norrland,	förening
Socialstyrelsen	Folksam
Överståthållarämbetet	Arbetsmarknadens
Länsstyrelserna i	försäkringsaktiebolag
- Uppsala län	Kommunernas
- Jönköpings län	försäkringsaktiebolag
- Kronobergs län	Landsorganisationen i Sverige (LO)
- Kristianstads län	Tjänstemännens
- Hallands län	centralorganisation (TCO)
- Göteborgs län	Sveriges akademikers
- Värmlands län	centralorganisation
- Örebro län	Riksförbundet Landsbygdens folk
- Gävleborgs län	Svenska bankföreningen
- Norrbottens län	Svenska sparbanksföreningen
Stockholms rådhusrätt	Fredrika-Bremer-förbundet
Göteborgs rådhusrätt	Sveriges husmodersföreningars
Rådhusrätten i Malmö	riksförbund
Stockholms stads barnavårdsnämnd	Yrkeskvinnors klubbars
Göteborgs barnavårdsnämnd	riksförbund
Malmö stads barnavårds nämnd	Högerns kvinnoförbund
Stockholms stads	Folkpartiets kvinnoförbund
överförmyndarnämnd	Centerns kvinnoförbund
Föreningen Sveriges	Sveriges socialdemokratiska
häradshövdingar	kvinnoförbund
Föreningen Sveriges stadsdomare	Sveriges fastighetsägareförbund
Sveriges advokatsamfund	Hyresgästernas riksförbund
Föreningen Sveriges	Förbundet för religionsfrihet
rättshjälpsjurister	Rättspsykiatriska föreningen

Vissa delar av förslaget:

Riksåklagaren (talan om återgång av äktenskap)
Medicinalstyrelsen (äktenskaps ingående och upplösning)
Stadskontoret ersättning till borgerliga medlare)
Kammaradvokatfiskalämbetet (ändringar i ärvdabalken)
Riksförsäkringsverket (efterlevande makes försörjning)
Statistiska centralbyrån (äktenskapsregistrets förande)
Centrala folkbokförings- och uppbördsnämnden (folkbokföringsfrågor)
Försäkringsinspektionen (försäkringsrättsliga frågor)
Statens hyresråd (makars bostad)
Statens grupplivnämnd (tjänstegrupplivförsäkringar)
Domkapitlen (äktenskaps ingående och upplösning samt medling)
- Uppsala ärkestift
- Linköpings stift
- Västerås stift
- Lunds stift
- Göteborgs stift
- Karlstads stift
- Härnösands stift
- Luleå stift
- Stockholms stift

Kanslern för rikets universitet efter hörande av de medicinska

lärosätena (Äktenskaps ingående och upplösning)
Domstolskommittén (processrättsliga frågor)
Bostadsrättskommittén (makars bostad)
Hyreslagstiftningssakkunniga (makars bostad)
Arrendelagsutredningen (makars bostad)
Socialpolitiska kommittén (frånsild och efterlevande makes försörjning)
Pensionsförsäkringskommittén (frånsild och efterlevande makes försörjning)
Smittlagstiftningsutredningen (bestämmelserna om könssjukdom)
Svenska stadsförbundet (borgerlig vigsel och medling samt tjänstegrupplivförsäkringar)
Svenska kommunförbundet (borgerlig vigsel och medling samt tjänstegrupplivförsäkringar)
Svenska läkaresällskapet (äktenskaps ingående och upplösning)
Sveriges läkarförbund (äktenskaps ingående och upplösning)
Svenska psykiatriska föreningen (äktenskaps ingående och upplösning)
Riksförbundet för svensk epileptikervård (äktenskaps ingående och upplösning)

Ytterligare remissinstanser:

Folkpartiets ungdomsförbund
Riksförbundet för utvecklingsstörda barn
Föreningen Nike
Riksförbundet för sexuell upplysning
Handelskamrarna i
- Stockholm
- Göteborg
- Skåne

Bilaga 3. Remissinstanser – SOU 1972:41 Familj och äktenskap. Del I.
(Remissyttrandena finns bilagda till statsrådsprotokollet, bilaga 2)

Riksåklagaren (RÅ)	Sveriges akademikers
Svea hovrätt	centralorganisation (SACO)
Hovrätten för Nedre Norrland,	Tjänstemännens
Tingsrätter	centralorganisation (TCO)
- Stockholm	Sveriges advokatsamfund
- Malmö	Föreningen Sveriges
- Norrköping	rättshjälppjurister
- Falu	Föreningen Sveriges
- Härnösand	tingsrättsdomare
Socialstyrelsen	Samarbetsorganet Sveriges
Medicinska fakulteten (Karolinska	kyrkliga och ekumeniska
institutet)	familjerådgivningsbyråer
Länstyrelser	Föreningen kommunal- och
- Jönköping	landstingsanställda
- Malmöhus	familjerådgivare
- Göteborg och Bohus	Centerns kvinnoförbund
- Norrbotten	Folkpartiets kvinnoförbund
Domkapitel	Moderata samlingspartiets
- Uppsala ärkestift	kvinnoförbund
- Västerås stift	Sveriges socialdemokratiska
- Lunds stift	kvinnoförbund
- Stockholms stift	Svenska kvinnors vänsterförbund
Statistiska centralbyrån	Centerns ungdomsförbund
Riksskatteverket	Folkpartiets ungdomsförbund
Hyresnämnden för Göteborgs och	Moderata ungdomsförbundet
Bohus län	Sveriges socialdemokratiska
Socialutredningen	ungdomsförbund
Stockholms kommuns	Fredrika-Bremer-förbundet
barnavårdsnämnd	Sveriges frikyrkoråd
Sociala centralnämnden i Göteborg	Evangeliska fosterlandstiftelsen
Stockholms överförmyndarnämnd	Filadelfiaförsamlingen i Stockholm
Svenskalandstingsförbundet	Frälsningsarmén
Svenska kommunförbundet	Katolska biskopsämbetet
Landsorganisationen i Sverige (LO)	Svenska kyrkans lekmanaförbund
Statstjänstemännens riksförbund	kyrkobröderna

Bilaga 4 Socialdemokraterna – 1960 partiprogram, punkt 25:

*Aktiv familjepolitik Ett barnvänligt samhälle.
Stöd åt barnfamiljerna.
Ökade samhällsinsatser för de ofullständiga familjerna.
Stöd åt föräldrarna i deras uppgift som barnuppfostrare.
Familjerådgivning och sexuell upplysning.
Husmödrarnas arbetsbörda minskas genom rationalisering av hemarbetet.*

Bilaga 5 Socialdemokraterna – 1975 års partiprogram, punkt 23:

*Samhället planeras för en god barnmiljö, som ger alla barn rätt till en god och harmonisk uppväxt.
Behoven av daghem och fritidshem, tillgodoses genom en lagfäst, planmässig utbyggnad.
Alla barn ska ha rätt till förskola.
Omsorg och fritidsverksamhet för barn och ungdom. Skolbarnens fritid ska ägnas ökad uppmärksamhet.
Barnens utveckling främjas genom fysisk och psykisk hälsovård.
Samhällets ekonomiska stöd till familjer inriktas på barnen.
Familjens ekonomiska trygghet garanteras genom socialförsäkring.
Föräldraförsäkringen byggs ut.
Familjelagstiftning, skatte- och socialpolitik utformas med hänsyn till att familjemedlemmarna är självständiga individer.
Samhällsservicen byggs ut för att ge män och kvinnor möjlighet att förena en god omvårdnad om barnen med förvärvsarbete och deltagande i samhällslivet. Särskilda insatser för enförälders familjer.
Föräldrautbildning tillgänglig för alla. Samhällsstöd till folkrörelsernas insatser i föräldrautbildningen. Rådgivning i samlevnadsfrågor.*

Bilaga 6 Några citat från riksdagsdebatten onsdagen den 30 maj 1973:

Det är *Gunnel Jonäng* (c) som tar initiativet när hon ger några personliga synpunkter på det föreliggande lagförslaget utifrån den kristna livsåskådning som hon säger sig omfatta, liksom ”många i centerpartiet och här i kammaren och också i vårt land över huvud taget”. Jonäng fortsätter: ”Äktenskapet är enligt kristen uppfattning till sitt väsen ett livslångt förbund mellan man och kvinna som i princip icke kan upplösas (...) Både självständigheten och gemenskapen har stort utrymme i den kristna synen. Jag vill göra den personliga deklARATIONEN att jag anser att det finns en samsyn mellan kyrkans lära om äktenskapet och äktenskapslagstiftningen i både dess gamla och dess nya form. Över detta känner jag en djup tillfredsställelse. De lagar vi stiftar är till för alla människor i vårt land oavsett deras livsåskådning. Vi kan från kyrkan inte kräva gehör i lagstiftningen för de uppfattningar som grundar sig på trosargument. Vi kan egentligen bara kräva respekt för frihet för våra principer lika väl som andra kan kräva frihet och respekt för sin uppfattning; men här föreligger dessutom en samsyn, som jag ser det. Den tar sig i uttryck bl. a. i bevarande av de etiska normerna i 5 kap. 1 § giftermålsbalken: Man och hustru äro skyldiga varandra trohet och bistånd; de hava att i samråd verka för familjens bästa. Jag tycker att statsrådet här har fördjupat begreppet trohet på ett utomordentligt sätt. Med orden lojalitet och ömsesidig hänsyn, som det står i propositionen, har begreppet trohet fått en vidsträcktare innebörd och ett ur mänsklig synpunkt värdigare innehåll”. Jonäng fortsätter sedan med att redogöra för sitt ”dilemma” angående det förenklade borgerliga vigselformuläret.

Eva Åsbrink (s) säger i sitt inlägg lite längre fram i debatten att man från vissa håll kännetecknat förslaget som nu föreligger som ett häftigt angrepp mot den speciellt kristna synen på äktenskapet. ”Jag skulle i detta fall vilja säga att man alltför ofta har brukat ord som ”vi” med den hänsynslösa exklusivitet som utmärker en del kristna kretsar (...) Men

ingen har entreprenad på den kristna synen”. Här syftar Åsbrink på Jonängs inlägg och menar att det där hade funnits något av tonen ”vi kan inte acceptera”.²⁸²

Direkt därpå i ett kort genmäle säger Jonäng att Åsbrink missuppfattat inlägget. ”Jag har icke använt begreppet ”vi kristna” som något exklusivt eller i den meningen att kristna skulle vara förmer än andra (...) Istället för att dra upp skillnader talade jag faktiskt om en samsyn mellan kyrkans lära om äktenskapet och äktenskapslagstiftningen”.²⁸³ Angående Åsbrinks tidigare inlägg säger Sjöholm att: ”Jag skulle först vilja uttrycka min uppskattning av vad fru Åsbrink sade i den väsentliga delen av sitt inlägg. ”Hurra vad vi är bra, vi kristna”, det är något som jag tycker det är riktigt att man angriper någon gång”.²⁸⁴

När så *Mårten Werner* (m) går upp i debatten konstaterar han att det blivit stor uppslutning kring lagförslaget i prop. 1973:32. ”Enigheten omkring det har varit så förvånande stor, att man numera tvistar om vem som har bidragit med vad till denna förträffliga produkt. Men vi skall nogsamt veta att enigheten inte är lika stor utanför detta hus. Nu har visserligen fru Jonäng tagit till orda å de kristnas vägnar och nästan ex cathedra talat i denna kristna lärans namn och välsignat denna lagstiftning. Det må fru Jonäng göra, men hon skall komma ihop att hon bara har mandat för sig själv. Hon fick också en liten tillrättavisning av rektor Åsbrink, som sade att man inte skall ta monopol på kristna tankar. Men som vanligt föll fru Åsbrink själv i den grop som hon grävde (...) I en tid då många människor upplever en tilltagande rotlöshet är det angeläget att slå vakt om de institutioner som ger människor något av fäste i tillvaron. Äktenskapet och familjen är fortfarande för många människor ett sådant tryggt fäste, inte minst för de små. Därför är det bedrövligt att det i den ”billigare” debatten det senaste årtiondet har spelats ut så mycken kritik mot det traditionella äktenskapet...”.²⁸⁵

När *Åsbrink* åter har ordet svarar hon: ”Jag har aldrig angripit en kristen syn på äktenskapet. Snarare vill jag skydda de många olika kristna som har en djupt religiöst förankrad syn på äktenskapet men som icke går att infoga i den gängse schablon som används av en del grupper...”.²⁸⁶

Även *Jonäng* försvarar sig gentemot Werner: ”...Jag har heller inte talat å andras vägnar, och allra minst inneslutit herr Werner i Malmö i mitt anförande. Jag har gett uttryck åt mina personliga synpunkter, och den rätten hoppas jag verkligen att jag har...”.²⁸⁷

Werner återkommer och säger: ”Jag beklagar att fru Åsbrink inte hörde riktigt vad jag sade. Jag påpekade att fru Åsbrink tidigare i dag hade så smått läxat upp fru Jonäng, och nu läxade fru Åsbrink upp mig också – alldeles i onödan, därför att vi har strängt taget samma mening i denna fråga. Jag framhöll också att man måste respektera de grupper som av religiösa skäl avvisar det här lagförslaget, och vi representerar ju liksom dem också (...) Jag sade att fru Jonäng talade i den kristna lärans namn och ansåg sig liksom kunna konfirmera att den här lagen stod i god överensstämmelse med den kristna läran. Att jag säger detta kan man väl inte ruska på huvudet åt, för det fick vi ju bekräftat precis nu igen. Jag menar att man får vara litet försiktig och kanske sätta ett streck till under att det är fru Jonängs personliga uppfattning”.

Åsbrink genmäler direkt: ”Det sista som herr Werner i Malmö sade vill jag gärna understryka – just detta att man måste ha en klar skiljelinje mellan en personlig uppfattning och att tala på den kollektiva kristendomens vägnar. Det är därvidlag jag har reagerat. Sedan får fru Jonäng personligen tycka precis vad hon vill, på samma sätt som jag och herr Werner i Malmö och alla i denna kammare förbehåller oss samma rätt för vår egen del”.

Alla tre debattörerna återkommer med inlägg, bland annat *Werner*, som vänder sig till hela kammaren när han syftar på kyrkans roll och uppgift: ”...Jag vill framhålla att en institution som räddar mellan 1 000 och 2 000 äktenskap om året skall man inte offra utan att ha någonting att sätta istället...”. *Werner* hade tidigare i debatten också fört den gällande obligatoriska lysningen på tal som han menade var verkligen en ”betänketid” som skydd mot förhastade äktenskap. Om kyrkans medverkan i medlingen vars obligatorium *Werner* ansåg medföra nackdelar, men också fördelar: ”Man skjuter på prästerna och menar att de inte har någon utbildning och inte kan åstadkomma mycket i det här sammanhanget, men hur vet man nu det? Präster arbetar under biktens insegel och skickar inte någon rapport till

²⁸² Riksdagsprotokoll nr 105 (Åsbrink) 1973, s. 44.

²⁸³ Riksdagsprotokoll nr 105 (Jonäng) 1973, s. 46.

²⁸⁴ Riksdagsprotokoll nr 105 (Sjöholm) 1973, s. 52.

²⁸⁵ Riksdagsprotokoll nr 105 (Werner) 1973, s. 101.

²⁸⁶ Riksdagsprotokoll nr 105 (Åsbrink) 1973, s. 104.

²⁸⁷ Riksdagsprotokoll nr 105 (Jonäng) 1973, s. 105.

statiska centralbyrån eller annan myndighet. Jag anser att här har skett mycket gott som man inte skall förakta, när man nu är tveksam om hur man skall fånga in detta goda med den nya ordningen...”.²⁸⁸ Längre fram i debatten säger han också:

Sven Johansson (c) som också anmält sig till debatten sade för sin del att: "...I ett ordnat samhälle finns ingen bättre samlevnadsform att sätta i stället för äktenskapet. Till detta resultat har man kommit inom olika samhällssystem. Jag skulle vilja säga med tanke på den debatt som har förts att man förr när man debatterade brukade fråga: Vad säger skriften? I den här kammardebatten har man sagt: Vad tycker olika kristna uppfattningar? Bibeln, på vilken den kristna livsåskådningen grundar sig, understryker starkt äktenskapets, familjens och hemmets stora betydelse för samhällets bestånd. Men även andra samhällssystem, som inte åberopar kristna värderingar, har kommit fram till samma syn. Att få ingå äktenskap är ett åtråvärt mål och ett av livets stora lyckomoment. Det har väl inte förekommit så mycket av romantiska drag i den här debatten, och jag vet inte vad ungdomen skulle ha sagt om den suttit med här idag. Men detta att få ingå äktenskap, där ord av mycket hög valör som kärlek och trohet måste vara och är grundläggande faktorer, det är en stor upplevelse för människan...”.²⁸⁹

TVå dagar senare, den 1 juni, återupptas debatten och *Evert Svensson* (s) gör då följande uttalande: "I ett pluralistiskt samhälle, där många olika åskådningar brytas mot varandra, är det självklart att lagstiftningen på äktenskapets område är sekulariserad och att de inte kan bindas upp vid någon bestämd trosuppfattning, och självfallet inte heller vid någon annan uppfattning. Det betyder i klartext att äktenskapslagstiftningen är en samhällsangelägenhet...". Svensson hänvisar här till erfarenheter utomlands, bland annat förhållandena i Israel: "...där man överlåtit denna lagstiftning åt de olika trossamfundet och där det är nästan omöjligt att legalisera ett förhållande mellan personer med olika religioner. Det blir också oerhörda problem vid skilsmässa....".²⁹⁰

Bilaga 7 Personregister – forskare och referenser

Alvesson, Mats (1954 –) professor i företagsekonomi vid Lunds universitet.

Bring, Ragnar (1895 – 1988) teologie professor Åbo universitet (1930 – 1934) och Lunds universitet (1934 – 1962).

Calinescu, Matei (1934 –) professor emeritus (Comparative Literature – European Studies) IU Bloomington, Indiana university.

Castells, Manuel (1942 –), professor i sociologi samt samhällsplanering vid University of California, Berkely.

Dahlström, Edmund (1922 – 2003) sociolog, professor vid Göteborgs universitet 1960 – 1987.

Florin, Christina (1938 –) professor vid historiska institutionen, Stockholms universitet.

Fraser Nancy (1947 –), professor, Graduate Faculty of the New School for Social Research, New York.

Giddens Anthony (1938 –) professor, London School of Economics.

Gustafsson, Göran (1936 –) professor i religionssociologi vid teologiska institutionen, Lunds universitet.

Habermas, Jürgen (1929 –) tysk sociolog och filosof, professor i Frankfurt am Main 1964 – 1971.

Hadenius, Stig (1931 –) statsvetare och professor emeritus i journalistik, Stockholms Universitet.

Hafström, Gerhard (1904 – 1985) professor i romersk rätt samt rättshistoria vid Lunds universitet 1952–1972.

Hedenius, Ingemar (1947 – 1973) professor i praktisk filosofi vid Uppsala universitet 1947 –1973.

Hirdman, Yvonne (1943 –) professor historia vid Stockholms universitet.

---

²⁸⁸ Riksdagsprotokoll nr 105 (Werner) 1973, s. 101ff.

²⁸⁹ Riksdagsprotokoll Nr 105 (Johansson i Skärstad) 1973, s. 113ff.

²⁹⁰ Riksdagsprotokoll Nr 106 (Svensson i Kungälv), 1973, s. 9.

- Holter, Harriet* (1922 – 1997) professor i socialpsykologi vid universitetet i Oslo (från 1973).
- Kallenberg, Kjell* (1947 –) präst, professor i livsåskådning, etik och hälsa vid Örebro Universitet.
- Klinth, Roger* (1964 –) historiker och pedagog vid Linköpings universitet
- Källström, Staffan* (1946 –) docent och ass. professor i idéhistoria vid Stockholms Universitet.
- Lindvert, Jessica* (1970 –) statsvetare vid Göteborgs universitet.
- Lundstedt, Wilhelm* (1882 – 1955) professor i civilrätt och romersk rätt vid Uppsala universitet 1914 – 1948).
- Lyon, David* (1938–) professor i sociologi vid Queen's University, Kingston i Kanada.
- Lyotard, Jean-François* (1924 – 1998) fransk filosof, professor vid Paris universitetet 1972 – 1987.
- Merchant, Carolyn* professor i miljöhistoria, filosofi och etik vid Berkely University, Kalifornien, USA.
- Moberg, Eva* (1932 –) debattör och författare.
- Modéer, Kjell Åke* (1939 –) professor i rättshistoria vid Lunds universitet.
- Nordin, Svante* (1946 –) professor i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet.
- Parsons, Talcott* (1902 – 1979), amerikansk sociolog, professor från 1944 vid Harvard University.
- Rorty, Richard* (1931 –) amerikansk filosof, professor vid University of Virginia.
- Östberg, Kjell* (1948 –) professor i samtidshistoria vid Södertörns högskola.

LITTERATURFÖRTECKNING

- *Författningar:*

Sveriges kyrkolag af år 1686: jemte ännu gällande stadganden, genom hvilka den blifvit ändrad eller tillökt utgifven av Rydén, A. J. (5 upplagan Bonniers förlag 1864.)

- *Riksdagsprotokoll:*

Riksdagens protokoll nr 134 – 135 (1972).

Riksdagens protokoll nr 105 – 106 (1973).

- *Utskottsbetänkanden:*

Första lagutskottets betänkande nr 49 (1968). Utlåtande rörande dels Kungl. Maj:ts proposition med förslag till lag om ändring i giftermålsbalken, m. m., dels i anledning av propositionen väckta motioner, dels motion angående vårdnaden om barn i visst fall, dels ock motion om ändring av reglerna för hemskillnad.

LU 73:20 Lagutskottets betänkande i anledning av Kungl. Maj:ts proposition 1973:32 med förslag till lag om ändring i giftermålsbalken m.m. jämte motioner.

LU 2004/ 05:LU14 om äktenskap, partnerskap och samboende.

- *Riksdagsmotioner:*

Motion 1915 (RD I nr 68).

Motion 1915 (RD II nr 194).

Motion 1972:277.

Motion 1972:654.

- *Propositioner:*

Prop. 1968:136.

Prop. 1973:32.

- *Statliga utredningar:*

Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken I. Förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m.m. (1913).

Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken I. Förslag till giftermålsbalk m.m. (1918).

SOU 1964:34–35 Äktenskapsrätt, förslag av familjerättskommittén.

SOU 1972:41 Familj och äktenskap I. Betänkande avgivet av Familjelagsakkunniga.

- *Kyrkomötets skrivelser:*

Kyrkomötets skrivelse nr 20 (1941).

Kyrkomötets skrivelse nr 3 (1968).

Kyrkomötets skrivelse nr 48 (1968).

Kyrkomötets skrivelse nr 48 (1970).

Kyrkomötets skrivelse nr 46 (1970).

• *Litteratur:*

- Alvesson, Mats; Postmodernism och samhällsforskning. (Liber 2003.)
- Anners, Erik. Europas rättshistoria. Några huvudlinjer. Del 1. (Almqvist & Wiksell Stockholm 1971.)
- Bexell, Göran, Människans befrielse – psykoanalytisk och kristen tro. (Håkan Ohlssons, 1975.)
- Bergman, Ingmar; Scener ur ett äktenskap”. (Norstedt, 1973.)
- Brøgger, Susanne: Fräls oss ifrån Kärleken. (Wahlström & Widstrand, 1974. Originaltitel 1973.)
- Calinescu, Matei; Modernitetens fem ansikten. (1987, Dualis Förlag.)
- Castells, Manuel; Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur. Band II. Identitetens makt. (Daidalos 2000.)
- Chydenius, Jacob Wilhelm; Lärobok i finsk äktenskapsrätt. (Helsingfors, Akademiska bokhandeln, 1922.)
- Ekelöf, Maja; Rapport från en skurhink. (Pan, 1972.)
- Ekström, Sören; Makten över kyrkan. Om Svenska kyrkan, folket och staten. (Verbum, 2003.)
- Fraser, Nancy; Den radikala fantasin. Mellan omfördelning och erkännande. (Daidalos, 1989.)
- Giddens, Anthony; Sociologi. Volym 1. (Studentlitteratur, 1993.)
- Gustafsson, Göran; Tro, samfund och samhälle. Sociologiska perspektiv. (1977.)
- Hadenius, Stig; Svensk politik under 1900-talet. Konflikt och samförstånd. (Hjalmarson & Högberg Bokförlag, 5 uppl. 2000.)
- Hadenius, Stig; Jolin, Björn; Wieslander, Hans; Sverige efter 1900. En modern politisk Historia. (Bonniers, 12 uppl. 1991.)
- Hafström, Gerhard; Den svenska familjerättens historia. (Lund, 2 uppl. 1968.)
- Hirdman, Yvonne; Genus – om det stabila föränderliga former. (Liber, 2003.)
- Holmberg, Sören & Esaiasson, Peter; De folkvalda. En bok om riksdagsledamöterna och den representativa demokratin i Sverige. (Bonniers, 1988.)
- Kallenberg, Kjell; Livsåskådning i kris – en empirisk studie. (Doxa, 1987.)
- Lindvert, Jessica; Feminism som politik. (Boréa, 2002.)
- Malmström, Åke; Äktenskapsrätt. (Uppsala, 2 uppl. 1957.)
- Modéer Kjell-Åke; Historiska rättskällor. (2 uppl. Nerenius & Santérus Förlag 1997.)
- Nordin, Svante; Ingemar Hedenius – en filosof och hans tid. (Natur och kultur, 2004.)
- Smidth, Folke; Äktenskapsrätt. (Stockholm 1963.)
- Sonnevi, Göran; Det oavslutade språket. (Bonnier, 1972.)
- Strahl, Ivar; Makt och rätt. Rättsidéns gång genom historien – från Baylonien till FN. (10 upplagan ombesörjd av Stig Strömholm, Iustus förlag, Juridiska föreningen i Uppsala.)
- Sundby, Olof; Luthersk äktenskapsuppfattning. En studie i den kyrkliga äktenskapsdebatten i Sverige efter 1900. (Lund, 1959.)

Sundberg, Halvar; G. F.; Kyrkorätt. (Helsingfors : Institutet för offentlig och internationell rätt, 1948.)

Sundberg, Jacob; Familjerätt i omvandling. (Stockholm, 1969.)

Svensk teologisk kvartalsskrift 1951. (Bring, Till debatten om äktenskap, skilsmässa och vigsel av frånskilda.)

Tamm, Ditlev; Romersk rätt och europeisk rättsutveckling. (2 uppl. Nerenius & Santérus Förlag 1998.)

Tottie, Lars; Äktenskapsbalken och promulgationslag m.m. (Norstedts Blå bibliotek, 1990.)

Trost, Jan & Levin, Irene; Särbo. Ett par – två hushåll. (Studentlitteratur, 2000.)

Värdetraditioner i nordiskt perspektiv. Rapport från ett symposium i Helsingfors. Filosofi och politik: Axel Hägerström och samhällsdebatten. Göran Bexell, Henrik Stenius red. (Lund University Press, 1997.)

Världsvid kristendom vid 1900-talets slut. (EFS förlaget, 1987.)

Wästberg, Per; Luftburen. (Wahlström & Widstrand, 1969.)

Äktenskap och familj i kristen belysning. Den officiella samtalsgruppen mellan Stockholms katolska stift och Svenska kyrkan. (Stockholm, 1975.)

Äktenskap och skilsmässa. Ett ord av Svenska kyrkans biskopar. (Nr 91. Diakonistyrelsens bokförlag, 1961.)

Östberg, Kjell; När allting var i rörelse. Sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna. (Prisma 2002.)

- *Artiklar*

Brohed, Ingmar; Kyrka-statfrågan genom tiderna... Från Gustav Vasa till religiös mångfald. (www.svenskakyrkan.se/svk/kyrkastat/brohed 2002-04-03.)

Parbring, Bosse; Mäns föräldraledighet. (Genus 3/02, Nationella sekretariatet för genusforskning.)

- *Webbsidor*

www.all2know.com (2005-03-23).

www.barnhuset.a.se (2005-04-24).

www.nordiskamusseet.se (2005-02-22).

www.susning.nu (2005-05-08).